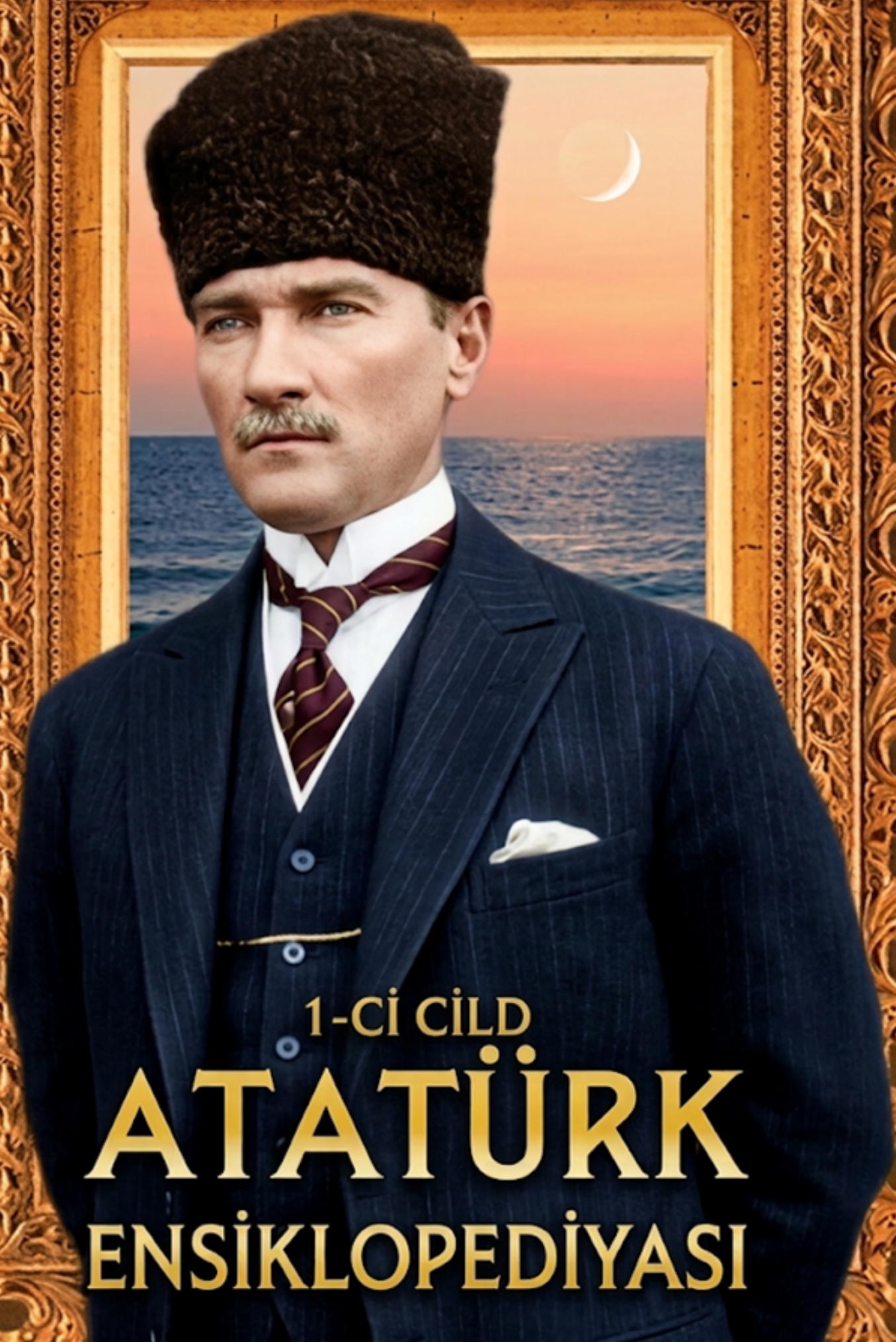

HARUN YƏHYA

1-Cİ CİLD

ATATÜRK

ENSİKLOPEDİYASI

ADNAN OKTAR

ATATÜRK ENSİKLOPEDİYASI

1-Cİ CİLD · HARUN YƏHYA

MÜNDƏRİCAT

OXUCUYA	4
YAZIÇI VƏ ƏSƏRLƏRİ HAQQINDA	5
1. Giriş	7
2. Atatürkün həyatı	9
3. Atatürk haqqında nə deyiblər?	46
4. Atatürkdən sözlər	61
5. Atatürkün xatirələri	90
6. Atatürkün əşyaları	115
7. Atatürkün dostları	117
Təkamül yalanı	135

ÖN SÖZ

OXUCUYA

Bu kitabda və digər əsərlərimizdə təkamül nəzəriyyəsinin süqutuna xüsusi yer ayrılmasının səbəbi bu nəzəriyyənin hər cür din əleyhinə olan fəlsəfənin təməlini meydana gətirməsidir. Yaradılışı və dolayısı ilə Allahın varlığını inkar edən darvinizm, 150 ildir ki, bir çox insanın imanını itirməsinə və ya şübhəyə düşməsinə səbəb olmuşdur. Buna görə də, bu nəzəriyyənin yalan olduğunu ortaya çıxarmaq əhəmiyyətli imani vəzifədir. Bu əhəmiyyətli xidmətin bütün insanlığa çatdırılması isə zəruridir. Bəzi oxucularımız ola bilər ki, yalnız bir kitabımızı oxumaq imkanı tapa bilər. Buna görə də, hər kitabımızda bu mövzuya qısaca da olsa yer ayrılması uyğun hesab edilmişdir.

Qeyd ediləcək başqa bir məqam isə, bu kitabların məzmunu ilə əlaqədardır. Yazıçının bütün kitablarında imani mövzular Quran ayələri yönündə izah edilir və insanlar Allahın ayələrini öyrənməyə və yaşamağa dəvət edirlər. Allahın ayələri ilə əlaqədar bütün mövzular oxucuda heç bir şübhə və ya sual buraxmayacaq şəkildə açıqlanmışdır.

Bu mövzuda istifadə edilən səmimi, sadə və səlis üslub isə kitabların hamı tərəfindən rahat başa düşülməsini təmin edir. Bu təsirli və sadə izah sayəsində kitablar “bir nəfəsə oxunan kitablar” ibarəsinə tam uyğun gəlir. Dini qəti şəkildə rədd edən insanlar belə, bu kitablarda bildirilən həqiqətlərdən təsirlənir və yazılanların doğruluğunu inkar edə bilmirlər.

Bu kitab və yazıçının digər əsərləri oxucular tərəfindən şəxsən oxuna biləcəyi kimi, qarşılıqlı söhbət şəraitində də oxuna bilər. Bu kitablardan istifadə etmək istəyən oxucunun, kitabları bir yerdə oxumaları mövzu ilə əlaqədar öz təfəkkür və təcrübələrini də bir-birlərinə ötürmək baxımından faydalıdır.

Bununla belə, yalnız Allahın razılığı üçün yazılan bu kitabların tanınmasında və oxunmasında iştirak etmək də böyük xidmətdir. Çünki yazıçının bütün kitablarında isbat və razı salan tərəfi son dərəcə güclüdür. Buna görə də, dini izah etmək istəyənlər üçün ən təsirli üsul bu kitabların digər insanlar tərəfindən də oxunmasının təşviq edilməsidir.

Kitabların arxasına yazıçının digər əsərlərinin təqdimatının əhəmiyyətli səbəbləri vardır. Bu sayədə kitabı nəzərdən keçirən şəxs yuxarıda yazılan xüsusiyyətləri daşıyan və oxuyacağına ümid etdiyimiz bu kitabla eyni xüsusiyyətlərə sahib daha bir çox əsərin olduğunu görər, imani və siyasi mövzularda faydalana biləcəyi zəngin qaynağın mövcud olduğuna şahid olacaq.

Bu əsərlərdə, digər yerlərdə görülən, yazıçının şəxsi qənaətlərinə və şübhəli qaynaqlara əsaslanan izahlara, dini mentalitetə qarşı lazım olan ədəb və hörmətə diqqət yetirilməyən üslublara, şübhəli və həmçinin incidici yazılara rast gələ bilməzsiniz.

YAZIÇI HAQQINDA

YAZIÇI VƏ ƏSƏRLƏRİ HAQQINDA

Harun Yəhya təxəllüsündən istifadə edən yazıçı Adnan Oktar, 1956-cı ildə Ankarada anadan olmuşdur. İbtidai və orta təhsilini Ankarada almışdır. Daha sonra İstanbul Memar Sinan Universitetinin İncəsənət fakültəsində və İstanbul Universitetinin Fəlsəfə bölməsində təhsil almışdır. 1980-ci illərdən bu yana imani, elmi və siyasi mövzularda bir çox əsər hazırlamışdır. Bununla yanaşı, yazıcının təkamülçülərin saxtakarlıqlarını, iddialarının əsassızlığını və darvinizmin qanlı ideologiyalarla olan qaranlıq əlaqələrini ortaya qoyan çox əhəmiyyətli əsərləri vardır.

Harun Yəhyanın əsərləri təxminən 30.000 şəklin olduğu cəmi 45.000 səhifəlik külliyyatdır və bu külliyyat 73 fərqli dilə tərcümə edilmişdir.

Yazıcının təxəllüsü inkarçı düşüncəyə qarşı mübarizə aparan iki peyğəmbərin xatirəsinə hörmət olaraq adlarını yad etmək üçün Harun və Yəhya adlarından götürülmüşdür. Yazıçı tərəfindən kitabların üz qabığında Rəsulullahın (s) möhürünün olmasının simvolik mənası isə kitabların məzmunu ilə əlaqədardır. Bu möhür Quranın Allahın son kitabı və son sözü, Peyğəmbərimizin (s) Xatəmül-Ənbiya olduğunun rəmzidir. Yazıçı bütün əsərlərində Quranı və Rəsulullahın sünnəsini özünə rəhbər etmişdir. Bu şəkildə inkarçı düşüncə sistemlərinin bütün təməl iddialarını bir-bir ortadan qaldırmağı və dinə qarşı yönələn etirazları tam susduracaq son sözü söyləməyi əsas almışdır. Böyük hikmət və kamal sahibi olan Rəsulullahın möhüründən bu son sözü söyləmək niyyətinin duası olaraq istifadə edilmişdir.

Yazıcının bütün əsərlərindəki ortaq hədəf Quranın təbliğini dünyaya çatdırmaq, beləliklə, insanları Allahın varlığı, birliyi və axirət kimi təməl imani mövzular üzərində düşünməyə sövq etmək və inkarçı sistemlərin əsassız təməllərini və azğın tətbiqlərini gözlər önünə çəkməkdir.

Necə ki, Harun Yəhyanın əsərləri Hindistandan Amerikaya, İngiltərədən İndoneziyaya, Polşadan Bosniyaya, İspaniyadan Braziliyaya, Malayziyadan İtaliyaya, Fransadan Bolqarıstana və Rusiyaya qədər dünyanın əlavə bir çox ölkəsində sevilərək oxunur. İngilis, fransız, alman, italyan, ispan, portuqal, urdu, ərəb, alban, rus, boşnaq, uyuğur, indoneziya, malay, benqal, serb, bolqar, çin, danimarka və isveç dili kimi bir çox dilə tərcümə edilən əsərlər, xarici ölkələrdə geniş oxucu kütləsi tərəfindən izlənilir.

Dünyanın dörd tərəfində fəvqəladə təqdir toplayan bu əsərlər bir çox insanın iman etməsinə, bir çoxunun da imanında dərinləşməsinə vəsilə olur. Kitablari oxuyub araşdıran hər kəs bu əsərlərdəki hikmətli, dolğun, asan aydın olan və səmimi üslubun, ağıllı və elmi yanaşmanı dərk edər. Bu əsərlər sürətli təsir etmə, qəti nəticə vermə, etiraz və təkzib edilə bilinməyən xüsusiyyətləri daşıyır. Bu əsərləri oxuyan və üzərində ciddi şəkildə düşünen insanların artıq materialist fəlsəfəni, ateizmi və digər azğın fikir və fəlsəfələrin heç birini səmimi olaraq müdafiə etmələri mümkün deyil. Bundan sonra müdafiə etsələr də, ancaq duyğusal inadla müdafiə edəcəklər. Çünki fikri dayaqları aradan qaldırılmışdır. Dövrümüzdəki bütün inkarçı cərəyanlar Harun Yəhya külliyyatı qarşısında fikirlə məğlub olmuşlar.

Şübhəsiz, bu xüsusiyyətlər Quranın hikmət və ifadə təsirindən qaynaqlanır. Yazıçı bu əsərlərə görə öyünmür, yalnız Allahın hidayətinə vəsilə olmağa niyyət etmişdir. Bundan başqa, bu əsərlərin çap və nəşrində hər hansı maddi qazanc güdülür.

Bu həqiqətlər göz önünə alındıqda insanların görmədiklərini görmələrini təmin edən, hidayətlərinə vəsilə olan bu əsərlərin oxunmasını təşviq etməyin də çox əhəmiyyətli xidmət olduğu ortaya çıxır.

Bu qiymətli əsərləri tanıtmağın yerinə insanların zəhinlərini bulandıran, fikri qarışıqlıq meydana gətirən, şübhə və tərəddüdləri aradan qaldırmaq və imanı qurtarmaq üçün güclü və iti təsiri olmadığı ümumi təcrübə ilə sabit olan kitabları yaymaq isə əmək və zaman itkisinə səbəb olar. İmanı qurtarmaq məqsədindən çox, yazıçının ədəbi gücünü vurğulamağa yönələn əsərlərdə bu təsirin əldə edilə bilməyəcəyi məlumdur. Bu mövzuda şübhəsi olanlar varsa, Harun Yəhyanın əsərlərinin tək məqsədinin dinsizliyi yox etmək və Quran əxlaqını yaymaq olduğunu, bu xidmətdəki təsir, müvəffəqiyyət və səmimiyyətin açıq şəkildə göründüyünü oxucuların ümumi qənaətindən anlaya bilərlər.

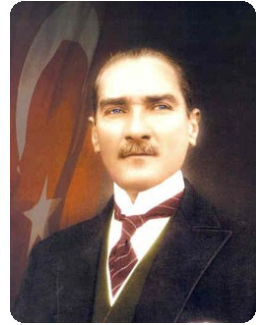
Bilmək lazımdır ki, dünyadakı zülm və qarmaqarışıqlığın, müsəlmanların çəkdiyi əziyyətlərin təməl səbəbi dinsizliyin fikri hakimiyyətidir. Bunlardan xilas olmağın yolu isə dinsizliyin fikirlə məğlub edilməsi, iman həqiqətlərinin ortaya qoyulması və Quran əxlaqının insanların qavrayıb yaşaya biləcəkləri şəkildə izah edilməsidir. Dünyanın gündən-günə daha çox büründüyü zülm, fəsad və xaos mühitini diqqətə aldıqda bu xidmətin mümkün qədər sürətli və təsirli şəkildə edilməsinin lazım olduğu aydındır. Əks halda, çox gec ola bilər.

Bu əhəmiyyətli xidmətdə öndərliyi üzərinə götürən Harun Yəhya külliyyatı Allahın izni ilə 21-ci əsrdə dünya insanlarını Quranda təsvir edilən hüsur, sülh, düzgünlük, ədalət, gözəllik və xoşbəxtliyə daşımağa vəsilə olacaqdır.

GİRİŞ

Giriş

Hər bir xalqın keçmişində dönüş nöqtəsi sayılan müəyyən tarixlər və dövrlər vardır. Bu mühüm tarixləri müəyyən edən adətən həmin ölkənin müstəqilliyinin qazanıldığı müharibə, razılaşma və ya mühüm hadisə ola bilər. Türk milləti tarixdən gələn müstəqil yaşamaq arzusu ilə 16 dövlət quraraq müstəqillik xarakterini göstərmişdir. Düşmənlər tərəfindən tarixə qərq edilmək istənilməyi bir vaxtda möhtəşəm Türk milləti öz qanından, canından bir qəhrəmanını çıxarıb, yox olmaqda olan Osmanlı imperiyasından sonra bir daha devrilməmək şərti ilə 17-ci müstəqil Türk dövlətinin; bu gün yaşadığımız Türkiyə Cümhuriyyətinin əsasını qoymuşdur. Bu mühüm dönüş nöqtəsinə damğasını vuran çox əhəmiyyətli şəxsiyyətlər vardır.

Bu kitabda əsrlər boyu soylu Türk millətinin mövcud olmasında çox əhəmiyyətli şəxsdən; Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürkdən danışacağıq.

Bu kitabı hazırlamağın ən mühüm səbəbi, orta məktəb illərindən sonra yalnız milli bayramlarda ehtiramla yad etdiyimiz, lakin unutmaya başlamadığımız şanlı tariximizi, Atatürkün nadir rast gəlinən həyatını, üstün xüsusiyyətlərini xatırlatmaqdır. Hal-hazırda məktəbdə oxuyan şagirdlərimiz üçün qaynaq sayılacaq bu əsərdə dünyanın ən yaxşı liderləri arasında həmişə zirvədə olan Mustafa Kamal Atatürkü ən gözəl şəkildə izah etməyə çalışdıq.

Atatürk, Türk millətinin bənzərsiz siyasi dahisi, ən güclü dövlət xadimi və şübhəsiz ki, ən böyük sərkərdəsidir. Həm fitri qabiliyyətləri, həm də həyatı boyu qazandığı xüsusiyyətlər baxımından çox üstün və seçilən xüsusiyyətlərə malikdir. Onun üstün hərbi düşüncəsi, uzaqgörənlik, həmişə düzgün qərar qəbul etmək bacarığı, mərdlik, möhkəm iradə, əzmkarlıq, qətiyyət və güclü məsuliyyət hissi kimi xüsusiyyətlərdə özünü göstərir.

Atatürkün bu xüsusiyyətlərini nümunə götürməyə və bu mövzuda digər xalqlara nümunə olmağa çalışmalıyıq. Buna nail olmağın yolu isə Atatürkü, həyatını, hərbi xidmətini, ictimai həyatını, əxlaqını tanımaqdır. Atatürkü yaxşı başa düşmək; təkcə onu tərifləmək, təqdir etmək deyil, onun millətindən nə istədiyini anlamaq, ideya və prinsiplərini həyata keçirmək deməkdir. Əslində Mustafa Kamal Atatürk onu necə başa düşməyin və onun yolu ilə getməyin necə mümkün olacağını bizə belə izah etmişdir:

“Məni görmək üzümü görmək demək deyil. Fikirlərimi və hisslərimi anlayıb hiss edirsənsə, yetərlidir.” (Cemal Kutay, “Ne Buldu, Ne Bıraktı”, “Yaşar” təhsil və mədəniyyət dərnəyi, İzmir, səh. 175)

Bu əsərdə, doğumundan məktəb illərinə, zabitlikdən baş komandanlığa qədər müvəffəqiyyətli hərbi karyerasına, səmimi müsəlmanlığından, fəal ictimai həyatına, prinsiplərindən islahatlarına qədər hər yönü ilə Atatürk haqqında oxuyacaq, ona olan sevginizin və hörmətinizin artdığının şahidi olacaqsınız. Doğrudan da, Mustafa Kamal Atatürk ölkəni “son” deyilən yerdən başlayaraq, zülmətdən nura çıxaran bənzərsiz liderdir. Bizim edəcəyimiz isə, onun bizə qoyub getdiyi bu gözəl ölkəni ən gözəl şəkildə qorumaq və ölkəmizi Atatürkün dili ilə desək “müasir sivilizasiyalar” səviyyəsinə çatdırmaq üçün çox çalışmaqdır.

I Hissə

Atatürkün həyatı

A tatürkün həyatı

Mustafa Kamal Atatürk, 1881-ci ildə Səlanikdə anadan olub. Atası Əli Rıza Əfəndi Səlanikdəndir; əvvəlcə gömrükdə işləmiş, sonra taxta-şalban ticarəti ilə məşğul olmuşdur. Anası Zübeydə xanım Səlanik yaxınlığındakı Lanqaza qəsəbəsindəndir və qədim Türk ailəsinə mənsubdur. Mustafa Kamal Atatürkün hər iki valideyni Rumelinin fəthindən sonra Anadoludan bu torpaqlara köçmüş Yörüklərdən və ya Türkmənlərdəndir. 1870-ci ildə evlənən Əli Rıza Əfəndi ilə Zübeydə Xanımın altı övladı olmuşdur. Mustafa ailənin dördüncü övladıdır; Fatimə, Əhməd, Ömər və Naciyyə adlı bacı-qardaşları epidemik xəstəliklərə görə erkən yaşlarında dünyalarını dəyişiblər. 1893-cü ildə Əli Rıza Əfəndinin vəfatından sonra Zübeydə xanım Mustafanın təhsilini öz üzərinə götürmüşdür.

Mustafa Kamal ibtidai təhsilinə Hafiz Mehmet Əfəndinin məhəllə məktəbində başlamışdır; lakin sonradan müasir təhsil tədris proqramı keçən Şəmsi Əfəndi məktəbinə keçib və ibtidai təhsilini bu məktəbdə tamamlamışdır. Lakin atasının 12 yaşında vəfat etməsi onun təhsilə qısa müddət ara verməsinə səbəb olmuşdur. Çünki Zübeydə xanım onu da götürüb, usta olan qardaşı Hüseyn Əfəndinin işlədiyi Səlanik yaxınlığındakı Rapla fermasında məskunlaşır. Buna görə də, Mustafa Kamalın təsərrüfat həyatı ilə əlaqədar təhsili bir müddət dayanır. Bir müddət sonra o, Səlanikdə yaşayan bibisinin yanına köçür və təhsilini davam etdirir.

© Anası Zübeydə xanım və Mustafa Kamal

Təhsil həyatı

Mustafa Kamal Şəmsi Əfəndi məktəbini bitirdikdən sonra təhsilini Səlanik Mülkiyyə Liseyində davam etdirir. 1894-cü ilin iyul-avqust aylarında öz qərarı ilə Hərbi Liseydə oxumağa başlayır. Məktəb vaxtı Səlanikdə, yay aylarında isə əmisi Hüseyn Əfəndinin yanında fermada qalırdı. Müəllimləri Mustafa Kamalın ağıllı və istedadlı gənc olduğunu anlamışdılar, ona böyük sevgi və diqqət göstərirdilər.

Gənc Mustafanın “Kamal” adını alması bu məktəbdə baş verir. Riyaziyyat müəllimi

© Mustafa Kamal İstanda hərbi məktəb şagirdi ikən (1899-1902)

kapitan Mustafa Əfəndi istedadı və zəkası ilə seçilən Mustafanı sinifdəki digər Mustafalardan fərqləndirmək üçün şagirdinin adının sonuna “Kamal” adını əlavə edir. Beləliklə, gənc tələbə bütün dünyaya tanınan yeni ismi ilə adlandırılmağa başlandı: Mustafa Kamal.

Mustafa Kamal, Səlanik Hərbi Liseyini bitirdikdən sonra 1896-cı ildə Manastır Hərbi Liseyinə daxil olur. Burada Ömər Naci və Əli Fəthi (Okyar) ilə dostluq edir. Mustafa Kamal həm hərbi təhsilini davam etdirir, həm də fransız dili dərsi alaraq xarici dil təhsilinə böyük əhəmiyyət verirdi.

Mustafa Kamal Manastır Hərbi Liseyini bitirib, 13 mart 1899-cu il tarixdə İstanbuldakı hərbi məktəbə daxil olur. Üç il ərzində hərbi təhsilini başa vurduqdan sonra 1902-ci il fevralın 10-da bu məktəbi leytenant rütbəsi ilə bitirmiş və təhsilini Hərbi Akademiyada davam etdirmişdir. 1903-cü ildə baş leytenant olmuşdur. 1905-ci il yanvarın 11-də qərargah kapitan rütbəsi ilə Hərbi Akademiyanı bitirir.

Burada bir həqiqəti vurğulamaq lazımdır: Mustafa Kamal öz üstün şəxsiyyəti və xarakteri ilə bu məktəblərdə hər kəsin sevgi və hörmətini qazanmışdır. O, Hərbi Akademiyada oxuyarkən Osmanlı İmperiyasının vəziyyəti ilə yaxından maraqlanır və ölkənin çətinliklərini aradan qaldırmaq üçün həll yolları təklif edirdi. Osmanlı İmperatorluğunun mənfəəti üçün ən qısa zamanda edilməli olduğuna inandığı dəyişiklikləri müdafiə edirdi. Üstəlik, o, istənilən mühitdə fikir və düşüncələrini ifadə etməkdən çəkinmirdi. 1905-ci il fevralın 5-də Şam şəhərinə ezam olunması onun hərbi həyatında yeni dövrün başlanğıcı olmuşdur.

Əsgərlik həyatı

Şam şəhərində 5-ci Ordudakı vəzifəsi, imperatorluğun sərhədləri daxilində baş verən nöqsanları həm dövlət idarəçiliyində, həm də orduda olan xəta və nöqsanları daha yaxından görməyə imkan vermişdir. O, bu çətin vəziyyətdən xilas və çıxış yollarını axtarmağa başlayır. 1906-cı ilin oktyabr ayında bəzi dostları ilə birlikdə gizli şəkildə “Vətən və Hürriyyət” cəmiyyətini qurur; Beyrut, Yaffa və Qüdsdə cəmiyyət təşkil edir. Daha sonra Səlanikə gedərək “Vətən və Hürriyyət” cəmiyyətinin şöbəsini açır və yenidən Şama qayıdır.

20 iyun 1907-ci il tarixdə Mustafa Kamal qolağası, indiki adı ilə baş kapitan vəzifəsi aldı. Oktyabrın 13-də Manastırda 3-cü Ordu Qərargahına təyin olunur və bu ordunun Səlanikdəki diviziyasında işə başlayır. Həmçinin, 22 iyun 1908-ci il tarixdə 3-cü Ordu Qərargahındakı vəzifəsinə əlavə olaraq Üsküp-Səlanik dəmir yolu müfəttişliyi də ona verilir.

Mustafa Kamal o günlərdə Rumelidə fəaliyyət göstərən İttihad və Tərəqqi Komitəsinə daxil olur. Bu cəmiyyətin o dövrdəki əsas məqsədi 1876-cı il Konstitusiyasını yenidən qəbul etmək və bağlanmış Meclisi Mebusanı yenidən geri qaytarmaq idi. Əslində Sultan Əbdülhəmidin razılığı ilə II İttihad və Tərəqqi Komitəsi Konstitusiya Monarxiyasında böyük rol oynadı.

© Hərəkət ordusu zabitləri ilə birlikdə (Saloniki, 1909)

Azadlığı sevən Mustafa Kamal Konstitusiyanın elan olunmasını müsbət, lakin əskik irəliləyiş kimi qiymətləndirirdi. O, azadlığın tam olması ilə ölkənin daha sürətlə inkişaf edəcəyini müdafiə edir, idarəçiliyin əsl sahiblərinə, yəni millətə verilməsini istəyirdi. Bu məqamda onun İttihad və Tərəqqi Komitəsi ilə ixtilafı yaranır. Çünki İttihad və Tərəqqi Komitəsi II monarxiyanın elan olunmasını yetərli hesab edib, Mustafa Kamalın inqilabi ideyalarını qəbul etmək istəmirdi. Bu şərtlər altında belə cəmiyyətə lazımi xəbərdarlıqları etməkdən çəkinmirdi.

1909-cu il aprelin 13-də İstanbulda 31 mart hadisəsi kimi tanınan böyük qiyam baş verir. Bundan sonra Mustafa Kamal Rumelidə qurulan Hərəkət Ordusunun Baş Qərargah rəisi təyin edilir və bu ordu ilə 19 aprel 1909-cu il tarixdə İstanbula gəlir. O, Hərəkət Ordusunun İstanbula gəlişindən sonra verilən bəyanatı qeyd edərək bu qiyamın yatırılmasında böyük rol oynayır. Orduya tam nəzarəti ələ keçirdikdən sonra Sultan Əbdülhəmid taxtdan endirilir və onun yerinə Sultan Rəşad keçir. Mustafa Kamal 1909-cu il mayın 16-da Səlanikdəki vəzifəsinə qayıdır.

● Pikardi manevrlərində (Fransa, 1910)

Mustafa Kamalın Səlanikə qayıtması onun İttihad və Tərəqqi Komitəsi ilə fikir ayrılığını daha da artırır. 1909-cu il sentyabrın 22-də İttifaq və Tərəqqi Komitəsində ordunun siyasətə qarışması və bunun mənfi nəticələri haqqında nitq söyləyir. İttihad və Tərəqqi Komitəsinin apardığı siyasətin yanlış olduğuna və ölkəyə heç bir faydası olmadığına inanır. O, bütün vaxtını ordudakı vəzifəsinə həsr edir.

Mustafa Kamal Səlanikdəki vəzifəsi əsnasında 1910-cu ilin sentyabr ayında Fransadakı Pikardiya Manevrlərinə müşahidəçi kimi göndərilir.

● Qızılheykə heyəti ilə birlikdə (Dərnə, 1912)

Əhəmiyyətli hesab etdiyi üçün Fransız

● Zabit yoldaşları ilə birlikdə (Beyrut, 15 iyul 1907)

dili təhsili ona çox kömək edir. 1911-ci ilin mart ayında Albaniyada üsyanı yatırmaq üçün yaradılan Hərbi Nazir Mahmud Şevket Paşanın komandanlığı altında birlikdə iştirak edir. 3-cü Ordu Qərargahından sonra sıra ilə 5-ci Korpus qərargahında və 38-ci Piyada Alayında xidmət edir. Əslində bu vəzifələri ilə bəzi dairələr onu yorma, həvəs və həyəcanını qırmaq istəyirdilər. Yəni, məqsəd Mustafa Kamalın yüksəlişinin qarşısını almaq idi. Amma o, bütün tapşırıqlarında olduğu kimi burada da uğur qazanır; həmkarlarının və komandirlərinin təşəkkürünü alır.

Ölkədə icra etdiyi vəzifələr Mustafa Kamalın yenilikçi və inqilabi düşüncələrini inkişaf etdirmiş, ətrafına çoxlu gənc zabitlər toplamışdı. Ancaq bu yeni quruluş Osmanlı İmperatorluğunun bəzi qrupları tərəfindən təhlükəli görüldü. Əslində onun 1911-ci il sentyabrın 27-də İstanbulda yerləşən Baş Qərargah rəisi vəzifəsinə təyin olunması da, bu yanlış düşüncənin nəticəsi idi. 1908-ci il Konstitusiya monarxiyasından sonra Osmanlı qoşunlarının bir hissəsinin buradan çıxmasından və hərbi gücünün zəifləməsindən istifadə edən italyanlar, 1911-ci ilin son

aylarında Tripoliyə hücum etdilər. Bu hadisədən sonra Mustafa Kamal Tobruk və Dərnə bölgələrində yerli könüllü qüvvələrin başına, daha sonra Dərnə komandanlığına təyin edildi. 27 noyabr 1911-ci il tarixdə mayor rütbəsinə yüksəldilməsi də həmin dövrdə baş verdi.

İtalyanlar Mustafa Kamalın başçılıq etdiyi Türk qoşunlarının və yerli əhalinin qəhrəmancasına müqaviməti nəticəsində yalnız sahilə möhkəm dayana bilmişdilər. Lakin Balkanlarda başlayan silahlı münaqişəyə görə burada mübarizə sona çatdı və 15 oktyabr 1912-ci il tarixdə Uşi sülhü imzalandı. Nəticədə, Osmanlı imperiyası Afrikadakı son torpaqlarını da itirdi.

● Bədəvi qüvvələri ilə birlikdə (Dərnə, 1912)

1912-ci ilin oktyabr ayında Balkan müharibəsi başlayanda Mustafa Kamal 24 oktyabr 1912-ci il tarixdə Tripolini tərk edərək İstanbula gəlir. 21 noyabr 1912-ci il tarixdə Geliboludakı Bahr-i Sefid (Aralıq dənizi) Boğaziçi Qüvvələr Komandanlığının Əməliyyat Şöbə Müdirliyinə təyin edilir. Bu əsnada Səlanik çökmüş, Bolqar ordusu Babaeski-Lüleburqaz döyüşündə qalib gələrək Çatalcaya çatmışdı. Sanki Osmanlı Avropadan sıxışdırılıb Asiyaya sürgün edilmək istənilirdi. İttihadçıların rəhbərliyi ilə Osmanlı hökuməti 30 may 1913-cü il tarixdə Midye-Enez xəttini qəbul etməli oldu. Osmanlı mirasını bölüşməkdə razılaşa bilməyən Balkanlar Bolqarıstana qarşı müharibəyə başladılar. Bu arada Türkiyə Ordusu dərhal hərəkətə keçdi. Mustafa Kamal Bolayır Korpusunun Baş Qərargah rəisi təyin edildi; Dimetoka və Ədirnənin düşməndən geri alınmasında çox böyük əməyi oldu.

● Solda: Dərnə komandanı qərargah kapitanı (1912). Sağda: Mustafa Kamalın hərbi attaqə ikən kostyumlu balda görünüşü (Sofiya, 1914)

Balkan müharibəsi başa çatdıqdan sonra 27 oktyabr 1913-cü ildə Sofiya attaşeliyin; həmçinin Belqrad və Çetinedə Hərbi Attəşə vəzifəsinə də təyin edildi. 1915-ci ilin yanvar ayına qədər davam edən bu vəzifə ərzində podpolkovnik rütbəsi alır.

Atatürk 1-ci dünya müharibəsi ərzində

Mustafa Kamalın polkovnik-leytenant rütbəsində iken və Sofiyada olduğu dövr əslində Birinci Dünya Müharibəsi ərəfəsi idi. Mustafa Kamal sonrakı hadisələri diqqətlə izləyir və Osmanlı İmperiyasının strategiyasını Hərbi Nazirliyə bildirirdi. Tezliklə başlama ehtimalı yüksək olan qanlı müharibə ilə bağlı fikirləri aydın idi: “Zərurət yaranmazsa, Osmanlı imperiyası bu böyük müharibədən kənarda qalmalı idi.” Çünki Atatürk uzaqgörənliyi ilə Osmanlının bu savaşın öhdəsindən gələ bilməyəcəyini anlayırdı.

● Midilli zirehli gəmisi

Digər tərəfdən, o dövrdə Osmanlı İmperatorluğunun hökmdarları Mustafa Kamalın dəyərli fikirlərini nəzərə alacaq qədər anlayışlı deyildilər. Bu insanlar arasında almanpərəstlik “dəb”ə çevrilmişdi. Hadisələrin ard-arda baş verdiyi bu dövrdə İngiltərə və Rusiyaya müharibə elan edən almanlar, Osmanlı İmperatorluğunun da onların tərəfində savaşa girməsini istəyirdilər. Bu arada Almaniyaya məxsus iki hərbi gəmi Qara dənizə enərək Rusiyanın Sevastopol, Odessa və bəzi Rusiya limanlarına hücum edir. Ənvər Paşa ilə almanların birgə hazırladıqları ssenari “uğurla” həyata keçirilirdi. Atatürkün etirazlarına baxmayaraq, hadisələr çox sürətlə inkişaf etdi və 29 oktyabr 1914-cü ildə Osmanlı İmperiyası mərkəzi güclərin tərəfində müharibəyə girdi.

● Alman generalı Otto Liman fon Sanders

Mustafa Kamal 20 yanvar 1915-ci ildə Tekirdağda qurulacaq 19-cu Diviziya Komandanlığına təyin edildi. Vaxt itirmədən yeni vəzifəsinə başladı və bölməsini qurdu. Bu bölük daha sonra 25 fevral 1915-ci ildə Tekirdağdan Maydosa (Eceabat) köçürüldü. Bundan əlavə, 9-cu diviziyanın 2-ci piyada alayı və bəzi artilneriya hissələri onun tabeliyinə verildi. Beləliklə, Atatürk böyük müharibənin başlanğıcında Maydos mahalının komandiri vəzifəsini icra etməyə başladı.

İngilis donanması 18 mart 1915-ci ildə Çanaqqala boğazını keçməyə cəhd etdi; lakin Türk artilneriyasının sahilə effektiv müdafiəsi sayəsində uğur qazana bilmədi və ağır itki verdi. Düşmən qoşunları Çanaqqala boğazını keçə bilməyəndə taktikalarını dəyişərək Gelibolu yarımadasına enməyə qərar verdilər. Bu arada Geliboluda alman generalı Otto Otto Liman fon Sandersin komandanlığı ilə 5-ci Ordu quruldu. Mustafa Kamal isə general Von Sandersin müdafiə planı çərçivəsində 1915-ci il aprelin 18-də diviziyası ilə birlikdə Bıqalı kəndinə getdi.

● Yavuz zirehli gəmisi

Çanaqqala keçilməz!

Düşmən qoşunları 25 aprel 1915-ci ildə Seddülbahir və Arıburnu bölgələrində ilk dəniz-desant əməliyyatına başladılar. Ancaq Mustafa Kamalın komandanlığı altında

vətənpərvər qəhrəman əsgərlərin onlarla qarşılaşacağını bilmirdilər. Daha doğrusu, qarşılaşacaqlarını tam hesablamamışdılar. Mustafa Kamal bu əməliyyat başlayan kimi hərbi qüvvələrini Bağalıdan Conkbayırıya göndərdi. Quruya çıxan ingilis qüvvələrinə qarşı Mustafa Kamalın başçılıq etdiyi 19-cu diviziya qüvvələri qəhrəmancasına vuruşaraq onları dəf etdi. Təbii ki, bu qələbə Mustafa Kamalın üstün liderlik və idarəetmə keyfiyyətlərinin bariz göstəricisi idi. Böyük sərkərdə inandığı qələbə üçün ordusunu cəsarətləndirmiş və onlara bu əmrini vermişdi:

“Mən sizə hücum etməyi əmr etmirəm, sizə ölməyi əmr edirəm! Biz ölənə qədər keçəcəkdir müddətdə bizi başqa qüvvələr və komandirlər əvəz edə bilər!”

● Çanaqqala dəniz döyüşünü əks etdirən bir tablo (Tahsin bəy)

Düşmən qüvvələri ağır itki versələr də, asanlıqla təslim olmamaq əzmində idilər. 1915-ci ilin 26 və 27 aprelində İngilislərin quruya çıxmaq cəhdləri oldu. Lakin qəhrəman Türk əsgərinin uğurlu müdafiəsi ilə bunların qarşısı alındı. Çanaqqala cəbhəsində əldə edilən qələbələr nəticəsində Mustafa Kamala 1 iyun 1915-ci ildə polkovnik hərbi rütbəsi verildi.

Avqustun
üstün
əvvəli
ndə
düşmə
nin
qüvvə
ləri

● 1915-ci il 18 mart Çanaqqala dəniz döyüşlərində 215 okkalıq (275 kq) top mərmisini kürəkində daşıyan əsgər Seyid.

daha da güclü hücum keçdilər. Mustafa Kamalın başçılıq etdiyi Türk əsgərinin qəhrəmancasına müdafiəsi nəticəsində bu hücum da dayandırıldı. Lakin avqustun 6-da axşam saatlarında ingilislər Çanaqqalanın Cənub sahillərinə qoşun yeritməyə başladılar. Beləliklə, Anafartalar bölgəsində təhlükəli vəziyyət yarandı.

Bu vəziyyəti yaxşı təhlil edən Otto Liman fon Sanders lazımi müdaxilə edərək Anafartalar Qrupu Komandanlığına polkovnik Mustafa Kamalı təyin etdi. Dərhal komandanlığı üzərinə götürən Mustafa Kamal və onun igid əsgərləri irəliləyən İngilis qüvvələrinin üzərinə qaçaraq düşməni dayandırdılar. Əsgərlərimizin qəhrəmancasına döyüşləri nəticəsində Anafartalar qısa zamanda düşmən əsgərlərindən təmizləndi.

Bu döyüşlərdə əsgərləri ilə atəş xəttində olan Mustafa Kamala dəyən güllə cibindəki saata dəydi; bununla da böyük sərkərdə ölümə nəticələnə biləcək təhlükədən xilas olur. Bundan sonra o, “Anafartalar Qəhrəmanı” kimi tanınmağa başlayır. Nailiyyətləri və cəsarəti onun hər yerdə tanındırdı.

● Solda: Mustafa Kamal Anafartalar qrupu komandanı ikən döyüş yoldaşları ilə. Sağda: Çanaqqalada vuruşan 3-cü korpus heyəti.

Nəticədə Çanaqqaladan keçə bilməyən və gözlədiklərini əldə edə bilməyən düşmən qüvvələri 1915-ci ilin sonunda geri çəkildi. Bu zəfər İstanbulun düşmənlər tərəfindən işğalı təhlükəsini və ingilislərin Rusiya ilə boğazlar vasitəsilə əlaqə yaratma ehtimalını aradan qaldırdı. Burada diqqət ediləcək başqa bir məqam isə düşmənlərin əsgər sayı, silah-sursat, texnologiya baxımından türklərdən üstün olmasıdır. Bu fakt nəzərə alındıqda daha yaxşı başa düşülür ki, Çanaqqalada yazılan dastanın arxasında Türk əsgərinin fəvqəladə qəhrəmanlığı və Mustafa Kamalın nümunəvi komandanlığı dayanır.

Müxtəlif cəbhələrdə

Mustafa Kamal 10 dekabr 1915-ci ildə Çanaqqaladakı vəzifəsini Fevzi Çakmaya təhvil verir və İstanbula gedir. 27 yanvar 1916-cı ildə Ədirnədəki 16-cı Korpus Komandanlığına təyin edilir. Qısa müddətdən sonra Diyarbəkir-Bitlis-Muş Cəbhəsinə Korpus Komandiri təyin edilir. 1916-cı il aprelin 1-i, Mustafa Kamal gənc yaşda general olmuşdur.

1916-cı il Mustafa Kamal və onun tabeliyində olan əsgərlərin ruslar ilə əlbəyaxa döyüşdüyü bir dövrdür. Bu müddət ərzində Muş və Bitlis rus qüvvələrinin işğalından azad edilmişdi.

Vəkalətən rəhbərlik etdiyi 2-ci Ordu Komandanlığı zamanı bu ordunun Baş Qərargah rəisi polkovnik İsmət İnönü ilə tanış olur. Beləliklə, gələcəkdə qurulacaq Türkiyə Cümhuriyyətinin əsasını qoyan iki böyük dövlət xadimi ilk dəfə bir araya gəlir.

● Anafartalarda əsgərlərlə birlikdə

Mustafa Kamal, 14 fevral 1917-ci ildə Hicaz Ordu Komandanlığına təyin olundu və Sinay Cəbhəsini təftiş etdi. 5 mart 1917-ci ildə Diyarbəkirdə 2-ci Ordunun vəkil komandiri təyin edilir; 1917-ci il martın 16-da 2-ci Ordu komandanı, iyulun 5-də Hələbdəki 7-ci ordunun rəisi təyin edilir. Lakin bir neçə ay sonra Mustafa Kamal Hələb cəbhəsinin ümumi idarəçiliyini öz üzərinə götürən general Falkenheim ilə aralarında bəzi fikir və təcrübə fərqliliyinə görə bu vəzifədən istefa verməli olur.

Mustafa Kamal, 7 noyabr 1917-ci ildə İstanbul Baş Qərargahında xidmətə başlayır. Vəliəhd Vahdettin Əfəndi ilə Almaniyaya səfər edir; Alman Ümumi Müharibə Qərargahını və Alman Cəbhələrini gəzir. Alman İmperatoru II Vilhelm və tanınmış komandirlər ilə görüşür; onlara müharibənin nəticələri haqqında fikirlərini söyləyir.

● General-mayor rütbəsi ilə

Mustafa Kamal Paşa İstanbula qayıtdıqdan sonra böyrəklərində problem yaranır; müalicə üçün Vyana və Karlsbada gedir. Səfərdən dönərkən 1918-ci ilin avqustunda General Falkenheimin məğlubiyyət ilə tərk etdiyi İldırım Ordu Qrupunun komandanı olaraq təyin edilən general Otto Liman fon Sandersin komandanlığı ilə yenidən 7-ci Ordunun komandanı olur. O, 1918-ci il avqustun 15-də Hələbə çatır və İngilis qüvvələrinə qarşı müdafiə üçün tabeliyində olan qüvvələri Hələbə çəkməyə nail olur. Bu arada Vəhdətinin xüsusi xahişi ilə o, adyutant təyin edilir. Vahdettinin Almaniyaya səfəri zamanı Mustafa Kamalın fikirlərindən təsirlənməsi onun adyutant olmasında mühüm faktor idi.

Mərkəzi güclərə qarşı davam edən müharibədə Bolqarıstan 29 sentyabr 1918-ci ildə müharibədən çıxır; 4 oktyabr 1918-ci ildə Almaniya atəşkəs tələb edir. Hərbi hadisələr və Almaniyanın məğlubiyyəti nəticəsində İstanbulda siyasi vəziyyət dəyişir; hökuməti qurmaq üçün istefa verən Tələt Paşanın yerinə Əhməd İzzət Paşa təyin edilir. Belə şəraitdə Mustafa Kamal Paşa həll yollarını ortaya qoysa da, dövlət orqanlarını məlumatlandırsa da, onların fikirləri nəzərə alınmır. Milyonlarla insanın həyatını itirdiyi böyük müharibənin sonunda Osmanlı İmperiyası 1918-ci il oktyabrın 30-da Almaniya İmperiyası ilə Mudros sülh müqaviləsi imzalayır və I Dünya Müharibəsindən böyük dağıntılarla ayrılır.

● Solda: zabıt yoldaşları ilə Hələbdə (1917). Sağda: Vahdoddin və Mustafa Kamal.

● Marşal Fevzi Çakmak

Mustafa Kamal Birinci Dünya Müharibəsindən əvvəl və müharibə dövründə, hətta müharibənin ən çətin dövrlərində də Osmanlı İmperatorluğunun əleyhinə ola biləcək qərar və təbirlərə qarşı çıxmış, dövlət və Türk milləti adına öz fikirlərini qorxmada cəsarətlə ifadə etmişdir. Bu müddətdə bir çox yerlərdə xidmət etmiş, dövlətinin göndərdiyi hər bir cəbhədə qəhrəmancasına vuruşmuş, ölkənin düşdüyü pis vəziyyətdən xilas olmaq üçün əlindən gələni etmişdir. Bu tarixdən sonra onun əsl mübarizəsi başlayacaq, o, böyük uğurlara imza atacaq, tarixin axarını dəyişəcək hadisələrə imza atacaq.

Atatürk Milli Birlik qurur

Mustafa Kamal Paşa Mudros müqaviləsinin imzalanmasından bir gün sonra İldırım Ordu Qrupunun komandanı təyin edildikdən sonra, 7 noyabr 1918-ci ildə bu komandanlıq ləğv edildiyi üçün 13 noyabr 1918-ci ildə İstanbula qayıdır. Həmin günlərdə ordumuz atəşkəsin şərtlərinə uyğun olaraq buraxılmış, silah-sursat onlardan alınmışdı. Tarixin ən böyük dövlətlərindən biri olan Osmanlı İmperiyası, qalib dövlətlər tərəfindən bölündü. Anadolu ərazisi ingilislər, italyanlar, fransızlar və yunanlar tərəfindən işğal edildi. Çanaqqala döyüşündə qəhrəman Türk ordusunun qarşısından keçə bilməyən düşmən gəmiləri Boğazları və İstanbulu işğal etmişdi. İstanbul hökuməti tamamilə Müttəfiqlərin nəzarəti altında idi. Müttəfiq dövlətlərin zabıtləri və agentləri Anadolunun demək olar ki, hər yerində azlıq millətləri təxribata çəkirdilər. Bir sözlə, Birinci Dünya Müharibəsindən sonra Osmanlı torpaqlarında görünməmiş xaos hökm sürdü.

Ölkənin içində olduğu mənfi şərtlər əslində Mustafa Kamal Paşanın əvvəlcədən proqnozlaşdırdığı hadisələr idi. Böyük Öndər 5 noyabr 1918-ci ildə orduların tərxis olunması ilə bağlı baş vəzir Əhməd İzzət Paşaya aşağıdakı xəbərdarlıq teleqramını göndərirdi:

“Mən sizdən ciddi şəkildə xahiş edirəm ki, lazımi tədbirlər görmədikçə ordunu tərxis etməyəsınız! Əgər biz orduları tərxis edib ingilislərin dediklərinə əməl etsək, düşmənin ambisiyalarının qarşısını almaq mümkün olmayacaq.” (1)

Bu teleqram Mustafa Kamalın şəxsiyyətində ümitsizliyə yer olmadığını sübutudur. Ölkənin düşmənlər tərəfindən tamamilə işğal olunduğu çətin şəraitdə də inamını itirməmiş, xilas yolları axtarmağa başlamışdır. Ancaq İstanbul hökuməti eyni qətiyyəti göstərə bilmədi.

© Yunan əsgərləri İzmirdə

Dövrün Osmanlı hökuməti düşməinə nə qədər müti idisə, xalq da bir o qədər sərt reaksiya verirdi. Əsrlər boyu türklərin məskəni olan Osmanlı torpaqlarını işğal etməyə cəhd edənlər yerli qüvvələrlə qarşılaşdılar. Tərəflər arasında qanlı toqquşmalar baş verdi. Trakya və Anadolunun hər bölgəsində qurulan təşkilatların əsas məqsədi Türk torpaqlarını düşmənlərdən və işğalçılardan təmizləmək idi. Bunlar Müdafa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk, Redd-i İlhak kimi adlar altında toplanmışdır. Lakin milli təşkilatların birlik və həmrəylik içində deyil, dağınıq şəkildə fəaliyyət göstərməsi Milli Mübarizədə arzu olunan nəticəni vermədi.

Bu hərəkətlərlə yanaşı, İngilis, Fransa və ya Amerika mandatı altında qurtuluş axtaran, böyük dövlətlərdən mədət uman İngilis Muhipleri Cəmiyyəti, Wilson Prinsipləri Cəmiyyəti, Türk-Fransız Tərəfdaşları Cəmiyyəti, Cəmiyyət-i Akvam, Müzaheret Cəmiyyəti kimi bir sıra təşkilatlar meydana çıxmışdı. Adı çəkilən cəmiyyətlərə mənsub bir çox insan Anadoludan çıxacaq milli hərəkətdə inanmırdı.

Böyük Öndər Mustafa Kamal isə ölkənin qarşılaşdığı qarışıq vəziyyətdən yalnız bir çıxış yolu olduğuna inanırdı: Milli suverenlik prinsipi əsasında qurulan tamamilə yeni, müstəqil Türkiyə dövləti. Əslində Atatürkə görə önəmli olan Türk millətinin ləyaqətli və şərəfli bir millət kimi yaşaması idi. Nə qədər varlı və firavan olursa olsun, müstəqillikdən məhrum olan bir xalq mədəni bəşəriyyət qarşısında nökr olmaq mövqeyindən daha yüksək rəftar görməyə layiq görülməzdi. Onun himayədarlığını və ağalığını qəbul etmək onun insani keyfiyyətlərdən məhrum olduğunu, acizliyini və tənbəlliyini etiraf etməkdən başqa bir şey deyildi. Halbuki, Türkün ləyaqəti və qüruru çox yüksək və böyükdür. Belə millətin əsirlikdə yaşamaqdansa məhv olmağı daha yaxşıdır. Bundan sonra əsl qurtuluş istəyən Milli Mübarizənin şüarı belə olacaq: “Ya müstəqillik, ya ölüm!” (2)

Doğrudan da, çökmüş imperiyanın dağıntıları altından milli və müstəqil dövlət qurmaqdan başqa çarə yox idi. Atatürkün düşüncəsi bu idi ki, uğursuzluqla başqa qərarlara boyun əymək arasında heç bir fərq yoxdur. Üstəlik, hökumət və İstanbul mətbuatı atəşkəs müqaviləsini tərifləyərkən, Mustafa Kamal o vaxtkı Baş Qərargaha hesabat göndərdi. Hesabatda Böyük Osmanlı İmperatorluğunun bu müqavilə ilə heç bir şərt olmadan düşmənlərinə təslim olmağa razı olduğu, üstəlik, ölkənin ələ keçirilməsinə yardım etdiyi bildirilib.

Düşmənlər tərəfindən ölümə məhkum bir xəstə kimi görülən ölkənin xilasını üçün artıq Anadoluya keçib Milli Mübarizə bayrağını dalğalandırmaq bir zərurət idi. Bu zaman Hökumət Mustafa Kamalın gözlənilməz bir hərəkət edə biləcəyindən qorxurdu və ona şübhə ilə yanaşırdı. Atatürkü İstanbuldan uzaqlaşdırmaq üçün ona 9-cu Ordu Müfəttişliyi təklif olunur. Mustafa Kamal Paşa ona geniş imkanlar verən bu vəzifəni dərhal qəbul etdi. Çünki bu səlahiyyət ilə Sivasdakı 3-cü korpusu, Ərzurumdakı 15-ci korpusu və bəzi digər hərbi hissələri öz nəzarəti altına ala biləcəkdə. Təyinat fərmanı Təqvim-i Vakayidə dərc olundu.

Bu vəzifə və səlahiyyətləri üzərinə götürən Mustafa Kamal belə dedi:

“Tale mənim üçün o qədər əlverişli şərait hazırlamışdı ki, özümü necə xoşbəxt hiss etdiyimi təsvir edə bilmirəm. Nəzarətdən çıxarkən həyəcanla dodaqlarımı dişlədiyimi xatırlayıram. Qapıları geniş dünyaya açılmış qəfəsdən qanadlarını çırparaq uçmağa hazırlaşan quş kimi idim.” (3)

Osmanlı hökuməti Mustafa Kamalı ordu müfəttişi olaraq bura göndərəndə ondan Anadolu xalqının atəşkəs şərtlərinə əməl etməsini istədilər. Çünki bu bölgədə Pont Rum Dövləti qurmaq idealına sahib olan Mavri Mira Cəmiyyəti adlı bir qrup türklərə təzyiq edərək onları bu bölgədən çıxarmağa çalışırdı. Türk xalqı da onlara qarşı üstün mübarizə aparırdı. Əslində təkcə Qara dəniz regionunda deyil, ölkənin bütün işğal olunmuş ərazilərində əks hərəkət başlamışdı. Xüsusilə də İzmirin yunanlar tərəfindən işğalı bu hərəkətlərin uçuşu kimi böyüməsinə səbəb oldu.

© Samsuna çıxdığı Bandırma vapuru

Mustafa Kamal Paşanın fikirləri isə Hökumətin fikirləri ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edirdi. O, İstanbulu tərk etməzdən əvvəl bəzi dostlarına əsl niyyətini bu sözlərlə ifadə etmişdi:

“Düşmən süngüsü altında milli birlik ola bilməz. Yalnız azad vətəndə ölkənin müstəqilliyi, xalqın azadlığı üçün fəaliyyət göstərmək olar. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün Anadoluya gedirəm”.

Nəhayət, Mustafa Kamal Paşa Qurtuluş savaşı üçün ilk və ən mühüm addımı atdı və 16 may 1919-cu ildə Bandırma bərəsi ilə İstanbulu tərk etdi. 1919-cu il mayın 19-da Samsuna ayaq basdı və daşdığı rütbənin üstünlüyü ilə dərhal qurtuluş planını həyata keçirmək üçün hərəkətə keçdi. Anadolunun müxtəlif bölgələrinə teleqramlar göndərir, mitinqlər, nümayişlər təşkil edirdi. 1919-cu il mayın 21-də Kazım Qarabəkirə göndərdiyi teleqramda deyirdi:

“Düşdüyümüz acınacaqlı vəziyyət məni çox kədərləndirdi. Bu son dövlət qulluğunu da millətə və ölkəyə borcum olan son vicdan borcumu sıx əməkdaşlıq ilə ən yaxşı şəkildə yerinə yetirməyin mümkün olacağına inanaraq qəbul etdim.”

Mustafa Kamalın Samsuna gəlişindən bir neçə gün sonra İstanbula göndərdiyi teleqramlar və xəbərlər hökumət və işğalçı müttəfiq dövlətlər tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Çünki bu onun milli iradəyə əsaslanan birliyi bərpa etmək üçün hərəkətə keçəcəyinə ilk işarələr idi. Milli Mübarizənin ancaq Atatürk kimi bir lider sayəsində uğur qazanması da bir həqiqət idi. İstanbula çatan xəbərlərdəki açıqlamalar da o zaman 38 yaşlı general olan Mustafa Kamalın siyasi elmlər üzrə geniş biliyini ortaya qoydu.

Ölkənin hər yerində olduğu kimi İstanbulda da mitinqlər keçirilməyə başladı. İşğala etiraz olaraq məktəblər, mağazalar və bəzi müəssisələr üç gün müddətinə bağlanmışdı. Bütün bu hadisələrdən sonra İstanbul hökuməti Mustafa Kamalı geri çağırdı.

Amasya sülhü

Halbuki, Milli Mübarizə Atatürkün rəhbərliyi ilə artıq başlamışdı; İstanbul hökumətinin və işğalçı dövlətlərin bu şərəfli müqaviməti dayandırması mümkün olmadı. Türk Milləti bir zamanlar tarixi formalaşdıracaq yeni təşəbbüs irəli sürmüşdü. Mustafa Kamal hökumətin yalançı çağırışına tabe olmaqdan boyun qaçıraraq milli istiqlal hərəkətini yaymaq, Ərzurum və Sivasda konqreslər çağırmaq üçün iyunun 22-də Amasyada memorandum hazırladı. Amasya sülhü kimi tanınan bu razılaşma onun rəhbərliyi ilə başlanan İstiqlal Hərəkətinin əsas xətləri müəyyən olundu:

1. Vətənin bütövlüyü, millətin müstəqilliyi təhlükədədir.
2. İstanbul hökuməti üzərinə düşən məsuliyyəti yerinə yetirə bilməz. Bu vəziyyət millətimizi yox olmuş kimi göstərir.
3. Millətin istiqlaliyyəti millətin əzmi və qərarı ilə xilas olar.
4. Millətin düşdüyü vəziyyətə uyğun hərəkətə keçmək və öz hüquqlarını dünyaya yüksək səslə çatdırmaq üçün hər hansı təsir və nəzarətdən azad bir milli nümayəndə heyətinin olması vacibdir.
5. Anadolunun hər cəhətdən təhlükəsiz yeri olan Sivasda konqres keçiriləcək.
6. Bunun üçün hər vilayətdən millətin etibarını qazanmış üç nümayəndə yola salınsın ki, tez bir zamanda yetişsin. Bu nümayəndələr Müdafaai Hukuk, Reddi İlhak cəmiyyətləri və bələdiyyələr tərəfindən seçiləcək.
7. Çox güman ki, bu məsələ milli sirr kimi saxlanmalı və lazım gəldikdə nümayəndələr özlərini təqdim etmədən səfərə çıxmalıdırlar.

● İstanbul hökuməti nümayəndəsi dəniz naziri Saleh Xulusi paşa ilə görüşmək üçün Amasyaya gedərkən Tokatda qarşılanişı (17 oktyabr 1919).

8. Şərq vilayətləri üçün 10 iyulda Ərzurumda qurultay keçiriləcək. Bu tarixə kimi digər bölgələrin nümayəndələri Sivasa gələ bilsələr; Ərzurum Konqresinin üzvləri Sivas Ümumi Konqresinə qatılmaq üçün hərəkət edəcək.

Ərzurum konqresi

Mustafa Kamal Paşa Amasiyadan sonra bir gün Sivasda qaldı və burada keçiriləcək qurultayın çalışmalarına nəzər saldı. 1919-cu il iyulun 3-də Ərzuruma çatır və şəhər əhalisinin dəstəyi ilə fəaliyyətə başlayır. Bu arada Daxili İşlər Naziri Mustafa Kamal Paşanın işdən çıxarıldığını və onunla rəsmi görüş keçirilməyəcəyini bildirdi. O, 1919-cu il iyulun 8-9-da “sine-i millətdə fərdi mücahidlik etmək” vəzifəsindən də istefa verdi. İndi o, məsuliyyətli bir vətəndaş kimi xidmət edəcəkdi. Lakin onun maddi imkanları çox az idi. İstefa verəndə geyinməyə mülki paltarı belə yox idi. Formasını çıxardığı gün geyindiği paltarı Ərzurum valisi Münir bəydən, başına qoyduğu fesi isə Müfit bəydən almışdı. Ərzurumlular ona heç vaxt unutmayacağı bir sevgi göstərərək onu Vilayət-i Şarkiye Müdafa-i Hukuk-u Milliye Cəmiyyəti Ərzurum Şöbəsinin sədri elan etdilər.

23 iyul 1919-cu ildə 62 nümayəndənin iştirakı ilə toplanan Ərzurum Konqresi 14 gün davam etdi. Səsvermə nəticəsində Mustafa Kamal sədr seçildi. Qurultay Ərzurumda keçirmək çox ağıllı seçim idi. Çünki bütün Şərqi Anadolunu əhatə edən “Ermənistan” qurulmağa çalışılırdı. Təbii ki, Türk xalqı buna heç vaxt göz yuma bilməzdi. Ərzurum həm bu qəbul edilməz bu cəhdə, həm də Türk torpaqlarının işğalına qarşı birlik içində mübarizə aparan mühüm mərkəz idi.

İstanbul hökumətinin birmənalı etirazına və qurultayın keçirilməsinə mane olmaq üçün bəzi valilərə təzyiq göstərməsinə baxmayaraq, çağırılan Ərzurum Konqresində aşağıdakı qərarlar qəbul edildi:

1. Milli sərhədlər daxilində vətən bölünməzdir; parçalamaq olmaz.
2. Millət özünü müdafiə edəcək, hər cür xarici işğal və müdaxiləyə qarşı müqavimət göstərəcək.

3. İstanbul hökuməti vətəni qoruyub müstəqilliyə nail ola bilməsə, bu məqsədə çatmaq üçün müvəqqəti hökumət qurulacaq. Bu hökumətin üzvləri Milli Konqres tərəfindən seçiləcək. Qurultay çağırılmasa, bu seçkini Nümayəndələr Komitəsi edəcək.
4. Kuva-yı Milliyyəni tək qüvvə kimi tanımaq və milli iradəni üstün etmək vacibdir.
5. Xristian azlıqlara siyasi hökmranlığımızı və sosial tarazlığımızı pozacaq imtiyazlar verilə bilməz.
6. Mandat və himayədarlıq qəbuledilməzdir.
7. Milli Məclisin təcili çağırılması və hökumət işlərinə Məclis tərəfindən nəzarət edilməsi üçün səylər göstəriləcək.
8. Sultanı və xəlifəni milli iradə xilas edəcək.

Yuxarıdakı maddələrin mənası belədir: Ərzurum konqresi bütün ölkəni əhatə edən tarixi qərarları ilə regional konqres olmaqdan çıxmış və ondan sonra baş verəcək bütün hadisələrə böyük təsir göstərmişdir. Sonradan qəbul edilən Sivas konqresinin qərarları Ərzurum konqresinin qərarlarına əsaslandırılmış, Ərzurum konqresinin qərarları isə Misak-ı Milli'nin əsasını təşkil edirdi. Üstəlik, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin toplanması və açılışının səbəbi Ərzurum konqresinin qərarlarından qaynaqlanır. Yenə Mudanya və Lozanna müqavilələrinin müstəqilliyi müdafiə edən maddələrinin əsasını Ərzurum konqresi təşkil edir. Bütün bunlarla yanaşı, Atatürk islahatlarının toxumları da Ərzurum konqresində atıldı.

● Ərzurum Qurultayı üzvləri ilə toplu halda

Atatürk 1920-ci il aprelin 24-də Türkiyə Böyük Millət Məclisindəki nitqində qurultayın qərarlarından bəhs edərək xüsusilə bunları vurğulamışdır:

“Ərzurum konqresinin milliyyət prinsiplərindən biri də idarənin milli sərhədlər daxilində hökmranlığının milli prinsipə əsaslanmasıdır”.

Ərzurum konqresi 7 avqust 1919-cu ildə 9 nəfərdən ibarət Nümayəndə heyətini seçməklə öz fəaliyyətini başa vurdu; bu nümayəndə heyətini və onun sədrini böyük vəzifə gözləyirdi.

● Tarixi qərarların alındığı Ərzurumdakı Qurultay binası

Sivas konqresi

işğalçı güclərin ölkə daxilində sürətlə irəlilədiyi və Türk millətinin böyük haqsızlıqlara məruz qaldığı bir vaxtda Mustafa Kamal Paşa Ərzurumdan Sivasa gələrək 4 sentyabr 1919-cu ildə bu şəhərdə qurultayını başlatdı. Ərzurum kimi Sivas da xüsusi seçilmiş bir şəhər idi. Çünki

Sivas həm boş, həm də nəqliyyat baxımından nisbətən əlverişli yerdə idi. Həm də Mustafa Kamal Sivasın asanlıqla işğal oluna bilməyəcəyini düşünürdü və bu proqnozunda da haqlı idi.

Sivas konqresi çətinliklə toplandı. İstanbul rəhbərliyi Mustafa Kamal haqqında həbs qərarı çıxararaq, nümayəndə seçilməməsi və seçilmiş nümayəndələrin qurultayda iştirakına mane olmaq üçün hər cür vasitəyə əl atırdı. İngilislər və fransızlar isə Sivası işğal etməklə hədələdilər. Lakin Mustafa Kamalın əzmi, hədəfə doğru qətiyyəti və dəqiq əməlləri sayəsində bütün bu cəhdlər nəticəsiz qaldı. Ona görə də Qərbi, Orta və Şərqi Anadoludan olan nümayəndələrin iştirakı ilə Sivas konqresi çağırıldı.

Mustafa Kamalın sədrliyi ilə keçirilən Sivas konqresinin qərarlarını belə ümumiləşdirmək olar:

1. Vətən onun milli sərhədləri daxilində bölünməzdir; parçalamaq olmaz.
2. Millət özünü müdafiə edəcək, hər cür xarici işğal və müdaxiləyə qarşı müqavimət göstərəcək.
3. İstanbul hökuməti xarici təzyiqlər qarşısında ölkəmizin hər hansı bir bölgəsini tərk etməli olarsa, vətənin müstəqilliyini və bütövlüyünü təmin etmək üçün hər cür tədbir və qərarlar qəbul edilmişdir.
4. Kuvayi Milliyyənin yeganə qüvvə kimi tanınması və milli iradənin üstün olması əsasdır.
5. Mandat və himayədarlıq qəbul edilə bilməz.
6. Milli iradəni təmsil etmək üçün dərhal Parlamentin çağırılması məcburidir.
7. Eyni məqsədlə milli vicdandan doğan cəmiyyətlər "Anadolu və Rumeli Haqları Müdafiə Dərnəyi" adı altında ümumi təşkilat olaraq birləşdirildi.
8. Ümumi təşkilatı idarə etmək və qəbul edilmiş qərarları həyata keçirmək üçün qurultay tərəfindən Nümayəndələr Komitəsi seçildi.

● Solda: Sivas Qurultayı üzvləri ilə birlikdə. Sağda: Sivas Qurultayından Rəuf Orbay və Əli Fuad Cəbəsoylu (1919).

Sivas Konqres Komitəsinin qəbul etdiyi qərarlar Damat Ferit Paşa Hökumətinə, Antanta dövlətləri və Türk millətinin nümayəndələrinə elan edildi. Bu vəziyyət cəmiyyətin bütün təbəqələrində böyük əks-səda doğurdu. Bundan sonra bütün türklər bir bədən kimi işğalçılara və düşmənlərə qarşı duracaqdılar.

İstanbul hökumətinin tələbi ilə Mustafa Kamal 1919-cu il oktyabrın 20-22-də Amasyada hökumət nümayəndələri ilə görüşdü. Bu danışıqlar nəticəsində Mustafa Kamalın məqsədi həyata keçdi və Milli Məclisin çağırılması qərara alındı. Mustafa Kamal İstanbulda toplanacaq məclisin

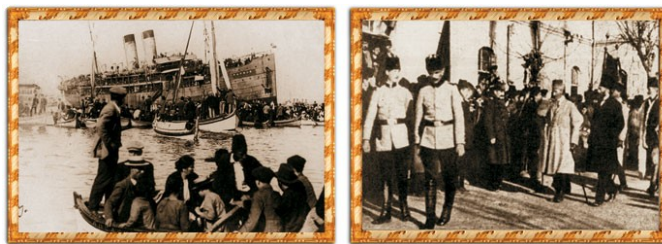
mütləq işğal qüvvələri tərəfindən tələyə düşəcəyini düşünərək onun Anadoluda toplanmasını istəsə də, Məclis 1920-ci il yanvarın 12-də İstanbulda toplandı. Bir çox millət vəkili Mustafaya Kamal Paşaya vədlər versələr də, Milli Mübarizə lehinə qrup yarada bilmədilər. Atatürk bu vəziyyət haqqında belə deyirdi:

“Bu qrupun yaradılmasını vicdan və millət qarşısında vəzifə saymaq qabiliyyətinə və bacarığına malik olan ağalar imansız idilər!.. Qorxaq idilər!.. Cahil idilər!.. Kafir idilər, çünki milli davanın ciddiliyinə, qətiliyinə və bu işin əsasını təşkil edən Milli Təşkilatın gücünə inanmırdılar. Qorxaq idilər, çünki qurtuluşun əsasının millət olduğunu və olacağını təqdir edə bilmədilər. Sultana yaltaqlanaraq, əcnəbilərə xoş görünərək, yumşaq və mehriban davranaraq böyük məqsədlərə çatacaqlarına inanırdılar.” (6)

Bu məclisin yeganə əhəmiyyətli fəaliyyəti Ərzurum və Sivas konqreslərinin prinsiplərini Milli Pakt kimi qəbul etmək idi.

Qurtuluş Savaşı və Atatürk

Mustafa Kamal Nümayəndələr Komitəsinin üzvləri ilə birlikdə 27 dekabr 1919-cu ildə Ankaraya getdi və oradan Milli Mübarizəyə rəhbərlik etməyə başladı. Bu arada Anadoluda müqavimət bütün sürətlə davam edirdi. Dinc əhali vətən uğrunda qəhrəmancasına döyüşürdü. Ölkənin hər yerində cəbhələr açıldı; Yunan işğalına qarşı Egey Cəbhəsi, Fransa işğalına qarşı Cənub Cəbhəsi, erməni işğalına qarşı Şimal-Şərq Cəbhəsi açıldı.

● Solda: yunan əsgərlərinin gəmi ilə İzmirə gəlişi. Sağda: Mustafa Kamalın Qurultaylardan sonra Ankaraya dönüşü.

1920-ci il martın 16-da İstanbulun tam işğalından sonra Mustafa Kamal Ankarada məclis çağırmaq üçün yeni nümayəndələrin seçilməsini xahiş etdi. Beləliklə, Türkiyə Böyük Millət Məclisi 1920-ci il aprelin 23-də ölkənin hər yerindən gələn xalqın nümayəndələrinin iştirakı ilə açıldı. Mustafa Kamal milləti təmsil etmək üçün 110 nümayəndənin yekdil səsi ilə prezident seçildi. Beləliklə, təməli qoyulan yeni Türkiyə dövlətinin lideri bəlli oldu. Yenə Türk millətinin ölüm-dirim mübarizəsinin, var olma və ya yox olma mübarizəsinin, yəni Qurtuluş Savaşı

lideri seçildi. Qurtuluşunu gözləyən vətən üçün son dərəcə məhdud imkanlar yalnız Mustafa Kamal kimi bir liderin məsuliyyətinə verilə bilərdi.

Bu hadisələr qarşısında İstanbul hökuməti boş dayanmır; Milli Mübarizənin qarşısını almaq, daha doğrusu, ləğv etmək üçün hər vasitəyə əl atırdı. Bu məqsədlə Milli Mübarizədə iştirak edənləri, xüsusilə Mustafa Kamalı ölümə məhkum etdi. Bu arada düşmən işğalı bütün sürəti ilə davam edir, Anadoluda

© Qurtuluş savaşında mərmə hazırlayan qadınlarımız

daxili üsyanlar düşmənlə əlbəyaxa döyüşən yerli qüvvələrin və könüllülərin işini daha da çətinləşdirirdi. Türk milləti bütün çətinliklərə və çatışmazlıqlara baxmayaraq, müxtəlif cəbhələrdə mübarizə aparır, mühüm uğurlar qazanırdı. Onlardan biri Şərqi cəbhəsi idi. 15-ci korpus komandiri Kazım Qarabəkirin komandanlığı altındakı qüvvələrimiz ermənilərə qarşı döyüşərək 29 sentyabr 1920-ci ildə Sarıqamış, 30 oktyabr 1920-ci ildə Qarsı azad etdi. Türklərin tarixi müdafiəsi qarşısında çarəsiz qalan ermənilər sülh istəməyə başladılar; 1920-ci il dekabrın 2-3-də Gümrü müqaviləsi imzalandı və bununla da Türkiyə ilə Ermənistan Respublikası arasında müharibə vəziyyətinə son qoyuldu. 18 maddədən ibarət bu müqavilə ilə Türkiyə ilə Ermənistan arasında sərhəd müəyyən edilmiş və iki ölkə arasında problemlər həll edilmişdir.

Cənub Cəbhəsində fransızlar və onlara dəstək verən ermənilərlə cəsarətlə vuruşan Kuvayi Milliyyə birlikləri 1920-ci il fevralın 12-də Maraşdan, aprelin 11-də isə Urfadan işğalçıları qovmağa müvəffəq oldular. 1921-ci il oktyabrın 21-də imzalanan Ankara müqaviləsi ilə Adana, Mersin, Qaziantep kimi işğal altında olan şəhərlərimiz azadlığını əldə etdi. Bundan əlavə, Hatay üçün xüsusi idarə qurulacaq və rəsmi dil türkçə olacaqdı. Beləliklə, Fransa Milli Paktı rəsmən tanıdı.

1920-ci ilin yayında Ankarada yeni qurulan hökumət iş başında idi. Bu zaman Türk Ordusunun əlindəki kifayət qədər silah, sursat, alət və avadanlıqdan istifadə edən yunanlar, 22 iyun 1920-ci ildə əllərindən gələni edərək, Kuvayi Milliyyəni aşdılar; iyulun 8-də Bursanı, avqustun 29-da Uşakı aldılar. Yenə bu dövrdə İstanbul hökuməti Antanta dövlətləri ilə Sevr müqaviləsini imzaladı. Beləliklə, Babıalidə yerləşən hökumət, Türk millətinin yox olması mənasına gələn bir qərara imza ataraq tarixi səhvə yol verdi.

Yunanlar Qərbdə sürətlə irəliləyirdilər və buna qarşı regional qüvvələr yetərli deyildi. Bu vəziyyətə son qoyulmalı idi. Mustafa Kamal dərhal hərəkətə keçdi və cəbhə komandirləri Fevzi Çakmak və İsmət İnönü ilə görüşdü və tapdığı çarəni onlara çatdırdı. Bu həll yolu dağınıq və intizamsız hərəkət edən könüllüləri birləşdirərək nizami ordunun yaradılması idi.

© Çerkəz Ethəm və yoldaşları Mustafalla birlikdə

Qadın, uşaq, gənc, qoca ayrı-seçkiliyi olmadan yaradılan milli ordunun ətrafında toplaşmaqdan imtina edən qruplar da var idi. Onlardan biri də əvvəlcə bir qədər uğur qazanan, lakin sonra təkbaşına hərəkət edən Çerkəz Ethəm və qardaşları idi. Onların etdikləri milli hökumətə qarşı üsyan idi. Buna görə də 29 dekabr 1920-ci ildə Qərb Cəbhəsi komandanı İsmət bəy və Cənub Cəbhəsi komandanı Refet bəy bu vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün hərəkətə keçdilər.

Türk qüvvələrinin təkidlə təqibi nəticəsində Çerkəz Ethem və tərəfdarları əvvəlcə Gediz, sonra isə Simava geri çəkilməli oldular. Bu təqib bizim xeyrimizə görünə belə, vəziyyət əslində bizim əleyhimizə dönə bilərdi. Çünki Türk əsgərlərinin cəbhədən uzaqlaşdığını anlayan yunanlar fürsətdən istifadə etməyi düşünərək 6 yanvar 1921-ci ildə Bursa və Uşakdan hərəkətə keçdilər. Beləliklə, qəfil basqınla Türk qoşunlarını məğlub edərək Əskişəhər və Afyonu alaraq Ankaraya çatmağı hədəflədilər.

Bir sözlə, biz həm üsyançılara, həm də işğalçı yunan qüvvələrinə qarşı vuruşurduq və Qurtuluş Savaşımızın ən çətin dövrünü yaşayırdıq. Elə həmin günlərdə Türkiyə Böyük Millət Məclisində Mustafa Kamal uğura inamını bu sözlərlə ifadə edirdi:

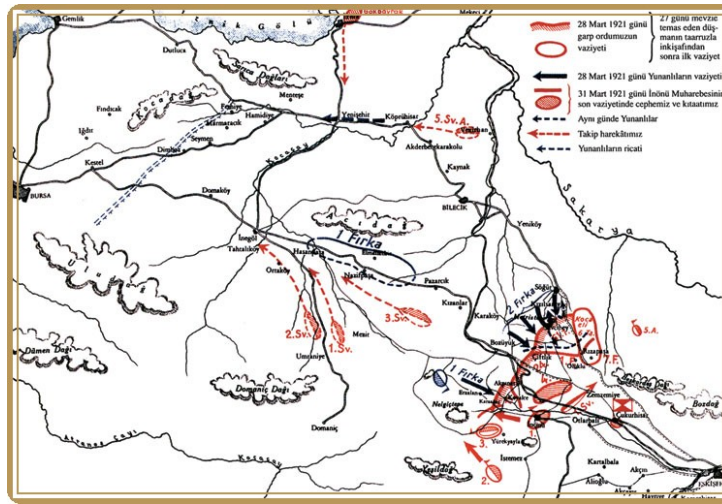
“Cənablar! Düşmənlərimizin daxilə və ya xaricə çox və ya az olmasından, fəaliyyətlərinin miqyasından asılı olmayaraq, son uğur qanuni məqsəd güdənlər olacaq.”

Birinci və İkinci İnönü müharibələri

Təhlükənin yaxınlaşdığını görən polkovnik İsmət bəy dostları ilə birlikdə Çerkez Ethemi buraxıb İnönü və Dumlupınara ordu göndərmək qərarına gəldi. Ancaq bir problem var idi; Gediz-Kütahya bölgələri ilə İnönü arasında 3 günlük yol daha qısa müddətdə keçilməli idi. Çünki yunanlar bizdən əvvəl İnönüyə çatsaydılar, çox çətinlik çəkmədən Əskişəhərə çatardılar. Dövrün çətin şəraitində İnönüyə doğru səyahət başladı. Bu arada ordunun gücünü artırmaq üçün Ankarada yeni yaradılmış 4-cü diviziya da cəbhəyə çağırıldı.

Bu əsnada yunanlar boş dayanmayaraq 8 yanvar 1921-ci ildə Çivril və Pazarcıqı, 9 yanvar səhər saatlarında isə Biləcik və Bozüyükü işğal etdilər. Həmin gün günortadan sonra yunanlar Bozüyükdən hücumə keçdilər; beləliklə, çox şiddətli müharibə başladı. Türk əsgərləri yunanların bütün cəhdlərinə müqavimət göstərərək düşmənin irəliləməsinə imkan vermədilər. Yunanlar bu cür müqavimət ilə qarşılaşacaqlarını gözləmədilər. 10 yanvarda şəxsən müharibəyə qatılan və bu döyüşdəki uğurlarına görə soyadını bu müharibədən götürən polkovnik İsmət bəy və əsgərlərimiz vətənin xilas uğrunda canlarından keçməkdən çəkinmədilər. Bu qətiyyətə qarşı artıq dözə bilməyən yunanlar ikinci gündən sonra geri çəkilmək qərarına gəldilər. Yanvarın 11-i səhər saatlarında Bursaya doğru geri çəkilmə hərəkəti başladı. Mustafa Kamal 1921-ci il yanvarın 11-də teleqram göndərərək Qərb Cəbhəsinin bütün zabıt və əsgərlərini təbrik etdi; Allahdan əldə edilən uğurun son qələbə üçün “yaxşı başlanğıc” olmasını arzuladı.

Bu qələbə Milli Mübarizənin dönüş nöqtəsi oldu. Bundan əlavə, sonradan qazanılacaq zəfərlərin də qabaqcılı olub, canını dişinə sıxan Türk xalqının şövq və həyəcanını, qurtuluş ümidini artırmışdı. Növbənin ona çatdığını anlayan Çerkez Ethem irəliyə doğru hərəkətə keçən Türk qüvvələrinə qarşı dura bilməyib yunanalara sığındı. Beləliklə, bölgədə daxili üsyan uğurla yatırıldı və tam birliyə nail olundu. Bütün dünya ordumuzun qüdrətinin şahidi oldu.

● İkinci İnönü döyüşünə aid sxem

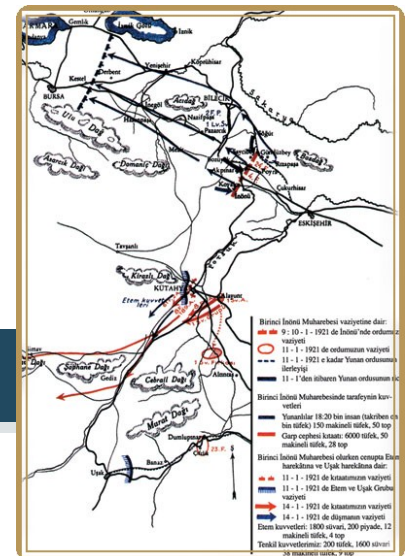
Birinci İnönü hərbi zəfər ilə bərabər siyasi qələbə də gətirdi: Xarici dövlətlərə Milli Hökumətin diqqətdən kənarda qalmayacaq bir quruluş olduğunu göstərdi. Əslində, bu qələbənin gətirdiyi hərbi və siyasi hadisələr qarşısında Müttəfiq dövlətlər 1921-ci ilin fevralında həm İstanbul, həm də Ankara hökumətlərini London konfransına dəvət etdilər. Beləliklə, Ankara hökuməti müəyyən mənada böyük dövlətlər tərəfindən rəsmən tanındı. Konfransdan sonra 1921-ci il martın 16-da Rusiya ilə Moskva müqaviləsi imzalandı. Bu, TBMM-nin beynəlxalq aləmdə söz sahibi olduğunu bir daha sübut etdi.

İtirdikləri mövqeləri və nüfuzlarını geri qaytarmaq ümidi ilə yunanlar martın 23-də eyni cəbhələrdən yenidən hücum keçdilər. Lakin birinci müharibədə olduğu kimi, İnönüdəki mövqeləri keçə bilməyib 1921-ci il martın 31-də Türk qüvvələrinin əks hücumu qarşısında geri çəkilməyə başladılar. Yunanların 1 aprelə ağır itkilərlə döyüş meydanını tərk etməsi ilə tarixə İkinci İnönü Zəfəri kimi düşən daha bir uğur qazanıldı.

Ali baş komandan Mustafa Kamal

Qələbə inamı ilə cəbhədən cəbhəyə qaçan Türk əsgərləri qısa zamanda toplanaraq hərəkətə keçən yunanlarla üz-üzə gəldi. İyulun əvvəlində Qərb Cəbhəsinin müxtəlif yerlərində gedən şiddətli döyüşlər zamanı Türkiyə ordusu çətinlik çəkməyə başlamışdı. Çünki yunanlar əsgər, silah və sursat gücü baxımından türklərdən üstün idilər. Onlar bu üstünlükdən istifadə edərək bəzi bölgələri ələ keçirdilər. Afyon, Əskişəhər, Kütahya və Biləcik düşmənlər tərəfindən işğal edildi.

Bu hadisələrdən sonra Ankarada olan Mustafa Kamal dərhal Karacahisardakı Qərb Cəbhəsi Qərargahına gəldi. Türk ordusuna görə imkanları çox geniş olan yunanlara qarşı fərqli strategiya işləyib hazırlamağı məqsəduyğun saymış və İsmət Paşaya bildirmişdi. Atatürkün sözlərinə görə;

● Birinci İnönü döyüşünün sxemi

“Ordunu toplamaq və gücləndirmək üçün Əskişəhərin Şimalında və Cənubunda ordu toplandıqdan sonra düşmən ordusu ilə məsafə saxlamaq lazımdır. Buna görə Sakaryanın Şərqinə doğru geri çəkilmək daha məqsədəuyğundur!”

Beləliklə, Türk qüvvələri Sakaryanın Şərqinə çəkildi.

Həqiqətən də bu, verilə biləcək ən yaxşı qərar idi. Çünki sayları azalan qüvvələrimizin çox sərfəli mövqedə olan Yunan ordusuna tab gətirə bilməsi çox çəkməyəcəkdi və nəticədə ordumuz çox itki verəcəkdi. Kütahya-Əskişəhər döyüşləri olaraq bilinən geri çəkilmə və mübarizədə qırx minə yaxın şəhid verildi; çoxlu sayda hərbi texnika və sursat itirildi.

Təhlükəli vəziyyətin yarandığı bir vaxtda bəzi ehtiyat tədbirləri görməli idi. Məsələn, Hökumət Mərkəzinin Ankaradan Kayseriyə köçürülməsi nəzərdə tutulurdu. Amma Türkün şərəf və xüsusiyyəti gözlənilən cavabı verdi: “Biz bura qaçmağa gəlmişik, yoxsa düşmən ilə vuruşmağa?” Nəticə etibarlı ilə xalqın nümayəndələri qanının son damlasına kimi və sona qədər vuruşmağın zəruriliyini müdafiə etdilər; onlar Ankaranın müdafiəsi üçün görülməli olan işləri sürətləndirməyə qərar verdilər.

Mustafa Kamal qələbəyə olan inamını heç vaxt itirməmiş, həmişə şərəfli keçmişi olan Türk xalqını bu mövzuda ruhlandırmışdır. Üstəlik, ordumuzun müəyyən etdiyi nöqtədə düşməni məhv etmək üçün hər fürsətdə geri çəkilmə hərəkətinin səbəbini dilə gətirirdi. Lakin bəzi şəxslər geri çəkilməyi məğlubiyyət kimi qiymətləndirərək ordumuzun, Məclisimizin, xalqımız itkiyə məruz qaldığını bildirirdilər. Nəticədə ölkədə narahatlıq yarananda Mustafa Kamal bir cəhd daha edib ordunun başına keçdi. 5 avqust 1921-ci ildə qəbul edilən qanunla ona Ali Baş Komandanlıq vəzifəsi verildi. Həmin gün Mustafa Kamal Paşa Məclis tribunasından aşağıdakı bəyanatı verdi:

“Cənablar! Yazıq xalqımızı əsarət altına almaq istəyən düşmənləri Allahın kəməyi ilə mütləq məğlub edəcəyimizə inamım heç vaxt sarsılmayıb. Bu dəqiqə mən sizin yükşək nümayəndə heyətinizə, bütün xalqa və bütün dünyaya bu qəti inamımı bildirirəm”.

Həmin gün Ali Baş Komandan orduya və millətə bəyanat verdi. Bu bəyanatda aşağıdakı cümlələr yer alırdı:

“...Bu vəzifəni mənə həvalə edən Məclis və bu Məclisdə olan millətin qəti iradəsi mənim fəaliyyət istiqamətimin əsasını təşkil edəcəkdir. Heç bir səbəbdən və heç bir şəkildə dəyişdirilə bilməyən bu qəti iradə düşmən ordusunu nə olursa olsun məhv etmək və Yunanistanın silahlı qüvvələrindən ibarət bu ordunu vətənimizin müqəddəs ocağında boğaraq azadlığa və müstəqilliyə nail olmaqdır.” (7)

Beləliklə, Mustafa Kamal öz hərbi şəxsiyyətini bərpa etdi. Bundan əlavə, bu vəzifəsi ilə Osmanlı İmperiyasında yeni bir zəmin yaratdı. Çünki o vaxta qədər sultana məxsus olan Ali baş komandanlıq vəzifəsi millətin seçimi ilə xalqdan birinə həvalə edilmişdi.

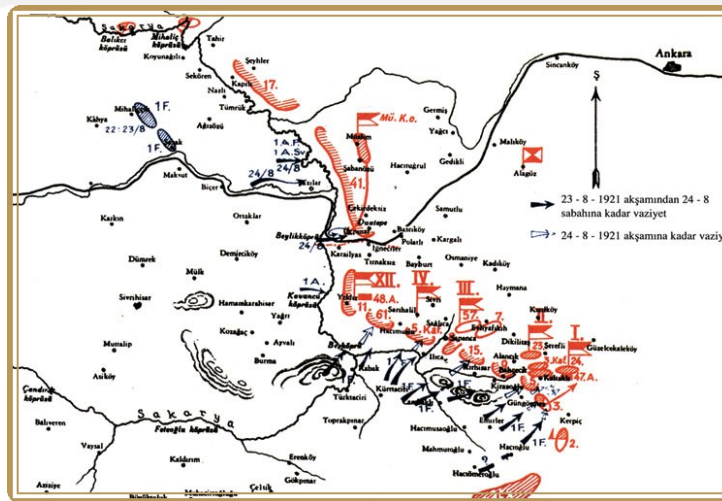
Ali Baş Komandan Mustafa Kamal Paşanın rəhbərliyi ilə tarixdə nadir görülən bir kampaniya başladı. Bu elə bir səfərbərlik idi ki, Türk milləti və ordusu əl-ələ verib əllərində olanı ortaya qoyaraq ölüm-dirim mübarizəsinə girişmişdilər.

Sakarya meydan müharibəsi

1 921-ci il avqustun ortalarında Mustafa Kamal Polatlıdakı qərargahına çatdıqda yunanlar Sakaryaya doğru hərəkət etdilər; məqsədləri Ankaranı tutmaq idi. Keçdikləri bir çox şəhər və qəsəbələri işğal edərək Sakaryada Türk ordusunun qarşısına gəldilər. Bu müharibə, İngilislər tərəfindən hər cür dəstək alan yunanlara qarşı, ayağında çarıq belə olmayan əsgərlər, müasir silahları olmayan türklər və körpələrini belində daşıyan qəhrəman türk qadınları arasında mübarizə gedirdi.

23 avqust 1921-ci ildə Yunan ordusunun hücumu ilə Sakarya müharibəsi başladı. Müharibə çox gərgin gedirdi, Türk əsgəri böyük müvəffəqiyyət qazanırdı. Bəzən hətta Ankaradan da atəş səsleri eşidilirdi, lakin düşmən qüvvələri xeyli itki verərək dayandırılırdı. Türk qüvvələri bir an belə inamını itirmədən mövqelərini qətiyyətlə qoruyur, nəyin bahasına olursa olsun düşmənin irəliləməsinin qarşısını alırdı. Ali Baş Komandanın bu müharibədəki strategiyasını əks etdirən aşağıdakı sözlər kifayət qədər əhəmiyyətlidir:

“Müdafiə xətti yoxdur, yerüstü müdafiə var. O səth bütöv vətəndir. Vətən torpağının hər qarışı vətəndaşın qanına bulaşmadıqca tərk edilə bilməz. Ona görə də kiçik və ya böyük hər bölmə öz yerindən atıla bilər. Amma kiçik və ya böyük hər bir bölmə ilk dayana bildiyi yerdə, yenidən düşməyə qarşı cəbhə qurub döyüşü davam etdirər. Yanındakı bölmənin geri çəkilmək məcburiyyətində olduğunu görən digər birliklər ona tabe ola bilməz. Olduğu mövqedə sona qədər dayanmağa və müqavimət göstərməyə məcburdur.”

© Sakarya döyüşünə aid sxem

Mustafa Kamalın bu sözlərini hamı özünə şüar kimi qəbul edirdi. Müharibə davam etdikcə düşmən qüvvələri öz mövqeyindən uzaqlaşdılar. Mustafa Kamal Paşanın ilk növbədə istədiyi gerçəkləşdi və düşmən istədiyi yerə gəlməyə başladı. 1921-ci il sentyabrın 10-da onun planına uyğun olaraq türklər əks hücumla keçdilər. Düşmən həlledici məğlubiyyət ilə üzləşdi və bu hücumla qərbə doğru geri çəkilməyə başladı. Təbii ki, bu qələbədə Ali Baş Komandan Mustafa Kamal Paşanın mükəmməl planı ilə yanaşı, müharibənin hər mərhələsində şəxsən iştirak etməsi də böyük amil idi.

Yunanların “Böyük Yunanıstan”, türklərin isə “Vətən ideali” uğrunda vuruşduğu müharibə 22 gün davam etdi və 1921-ci il sentyabrın 13-də başa çatdı. Düşmən qüvvələri böyük məğlubiyyət ilə üzləşdi. Bu uğurun Milli Mübarizə tarixində böyük mənası var idi. Türkiyə Böyük Millət Məclisi tərəfindən Ali Baş Komandan Mustafa Kamal Paşa marşal rütbəsi və Qazi titulu ilə təltif edildi. Hərbi sahədəki uğur həm də siyasi uğur gətirdi. Oktyabr ayında fransızlarla Ankara müqaviləsi, Qafqaz respublikaları ilə isə Qars müqaviləsi imzalandı. Beləliklə, İstanbul və Boğaziçi, Gəmlik-Əskişəhər-Afyon-Çivril-Nazilli ümumi xəttinin Qərbi və Şərqi Trakya düşmən birliklərinin əlində qaldı.

Böyük hücum

Bu ağır məğlubiyyətdən sonra yunanlar Afyon-Əskişəhər xəttinə çəkilərək müdafiəyə keçdilər. Onların bu geniş cərgədə üç korpusu var idi və buradan çıxsalər, müharibəni uduzduqlarını etiraf etməli olacaqlardı. Lakin onlar bunun mümkün olmadığını düşünürdülər. Çünki Türk ordusunun onsuz da yetərli olmayan resurslarının tükənməsi, qış mövsümünün əlverişsiz şəraiti kimi səbəblərin türkləri məğlubiyyətə məhkum edəcəyini düşünürdülər. Çox keçmədi ki, onlar bunun tarixi səhv olduğunu başa düşdülər.

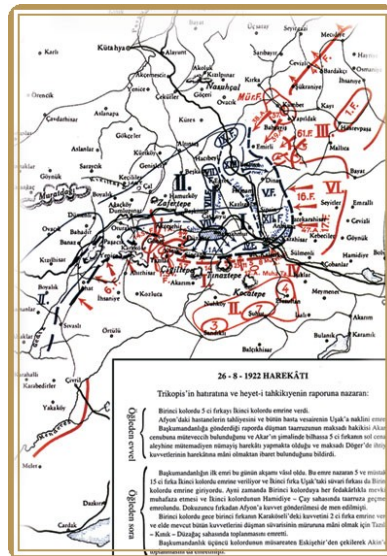
Baş komandan Mustafa Kamal yunanların düşündüyünün əksinə olaraq hücum hazırlıqları sürətləndirdi. O, düşmənləri Türkiyə ərazisindən tamamilə qovacaq son hücum planını həyata keçirirdi. Lakin o, hücumun vaxtı və üsulu barədə heç kimə məlumat vermirdi. Onun gözləməsi müxalifəti qəzəbləndirdi və nəyin gözlənilməliyi ilə bağlı müzakirələrə səbəb oldu. Lakin o böyük Komandan bu zaman bütün imkanları toplamağa səy göstərirdi. Nəhayət, 27 iyul gecəsi Akşəhərə çağırdığı ordu komandirlərinə planını açıqladı; 6 avqust 1922-ci ildə hücum hazırlaşmaq əmri verdi.

Qalan imkanlar daxilində bütün ölkə səfərbər olunsə da, yunanlar hər cəhətdən üstün idilər. Bir mövzu istisna olmaqla: Türkün yüksək mənəvi gücü...

26 avqust 1922-ci ildə Kocatəpədən artilleriyamızın atəşi ilə başlayan böyük hücum qısa müddətdə Afyon-Konya dəmir yolu xətti boyunca uğurla davam etdi. Bu xəttin cənubundan hücum edən 1-ci orduya Nurəddin Paşa, şimaldan hücum edən 2-ci orduya isə Yakup Şevki Paşa komandanlıq edirdi. Süvari Korpusunun başında Fəxrəddin (Altay) Paşa idi. Baş Qərargah rəisi Fəvzi (Çakmaq) Paşa, Qərb Cəbhəsinin komandanı isə İsmət (İnönü) Paşa idi. Ali Baş Komandan Mustafa Kamal Paşa isə mübahisəsiz bir şücaət nümayiş etdirərək böyük hücumə atəş xəttindən rəhbərlik edirdi.

Yunan qüvvələri Türkiyənin bu qədər sürətlə baş verən hücumunu gözləmədilər; təəccüblə geri çəkilməyə başladılar. Ordumuz 27 avqust 1922-ci ildə Afyonə daxil olanda Yunan ordusu Dumlupınara doğru geri çəkilməyə başladı. Bundan sonra Türk qüvvələri dərhal təşəbbüsü ələ aldı və avqustun 30-da Dumlupınarda 200.000 əsgərdən ibarət Yunan ordusunu mühasirəyə aldı. Düşmənlərin itkiləri böyük idi. Həmin gecə Kütahya da düşmən işğalından azad edildi.

Bütün bu hadisələrdən sonra düşmən ilə Türk qüvvələri arasında amansız təqib başladı. 1922-ci il sentyabrın 1-də Ali Baş Komandan əmr verdi: "Ordular! İlk hədəfiniz Aralıq dənizidir, irəli!"

© 1922-ci il 26 avqust əməliyyatına aid sxem

Bu əmri alan Türk əsgərləri sentyabrın 1-də Uşakı, 2 sentyabrda Əskişəhəri, 3 sentyabrda Nazilli, Simav, Salihli, Alaşehir və Gördes, 6 sentyabrda Balıkesir və Biləcik, 7 sentyabrda Aydını, 8 sentyabrda İstanbulu ələ keçirdilər. Bu arada 1-ci Yunan ordusunun komandanı general Trikopis və 2-ci Yunan ordusunun komandanı general Diyenis və bəzi yüksək rütbəli yunan zabitlər əsir götürüldülər. Türk qüvvələri nəhayət 1922-ci il sentyabrın 9-da İzmirli düşmən işğalından azad etdi və qəti qələbə qazanıldı.

Bu qələbə ilə düşmənin bütün ümidləri puça çıxdı, Türkün yüksək mənəvi qüdrətini, zəkasını bütün dünya bir daha dərk etdi. Bu uğur mübarək Türk Millətinin, xüsusilə Mustafa Kamalın “yeni, qeyd-şərtsiz müstəqil Türk Dövləti” iradəsi ilə körüklənirdi.

● Türk ordusu İzmirə daxil olur (9 sentyabr 1922).

Türk milləti indi yeni dövrə qədəm qoyurdu. 11 oktyabr 1922-ci ildə Müttəfiqlərlə Mudanya sülh müqaviləsi imzalandı və silahlar yerə qoyuldu; Türkiyə və Yunanıstan qüvvələri arasında döyüşlər başa çatdı. Yunanlar Ədirnə və Şərqi Trakyaadan imtina etdilər. İstanbul və boğazlar müəyyən şərtlər ilə bizim idarəmizə verildi.

Lozanna sülh konfransı

Türkiyə Böyük Millət Məclisinin 1 noyabr 1922-ci il tarixli qərarı ilə sultanlıq və xilafət bir-birindən ayrılaraq sultanlıq ləğv edildi. Bundan sonra Atatürkün təbiri ilə desək, “Millətin suverenlik və hökmranlıq kürsüsü tək Türkiyə Böyük Millət Məclisi olacaqdı.” Bu mühüm hadisədən sonra 20 noyabr 1922-ci ildə Lozanna konfransı çağırıldı. Bu, təkcə Lozannada bağlanmış sülh müqaviləsi deyildi; Burada Türk milləti ilə dövrün böyük dövlətləri arasında keçmişdən gələn ixtilaflar da həll olunacaqdı. Bir neçə ay davam edəcək danışıqlarda Türkiyə Böyük Millət Məclisini təmsil edən İsmət Paşa iştirak edirdi. Nəhayət, 24 iyul 1923-cü ildə imzalanan, ön söz, beş fəsil və 143 maddədən ibarət müqavilə ilə müstəqil Türk dövlətinin varlığı bütün dünya tərəfindən təsdiqləndi.

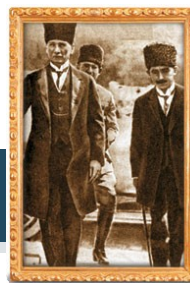
Bu müqavilədə yeni sərhədlərimiz belə müəyyən edildi: Ankara razılaşmasında Cənubda müəyyən edilən sərhədlər qəbul edildi; lakin İraq sərhədi məsələsi həll olunmadı və 9 ay sonraya qaldı. Meriç çayı onun Qərb sərhəddi kimi qəbul edildi; Karaağaç və ətrafı, Ege dənizindəki Bozcaada və İmroz Türkiyəyə verildi. Yunanların əlində qalan Anadolu sahillərinə yaxın adalar silahsızlaşdırıldı.

Azlıqların müdafiəsi ilə bağlı isə, Türkiyə vətəndaşı sayılan qeyri-müsəlmanların qanun qarşısında bərabərliyi təmin edildi. Beləliklə, Patriarxlıqların bərabərsizliyə və ədalətsizliyə səbəb olan səlahiyyətləri ləğv edildi.

Lozanna konfransında qərara alınan digər mühüm məsələ kapitulyasiyalar ilə bağlı idi. Osmanlı İmperiyasının mirası olan kapitulyasiyalar ləğv edildi və beləliklə, yeni Türk dövləti ağır yükə qurtuldu.

Lozanna Sülh Müqaviləsi Türkiyə tarixində mühüm dönüş nöqtələrindən biridir. Beləliklə, Qurtuluş Savaşında qazanılanlar və Türk millətinin hüquqları təmin olundu. Döyüş meydanındakı uğurlar diplomatiya sahəsində də öz təsdiqini tapdı. Atatürkün təbiri ilə desək, Lozanna müqaviləsi, əsrlər boyu Türk millətinə qarşı hazırlanmış və Sevr müqaviləsi ilə tamamlandığı düşünülməyən böyük sui-qəsdin çöküşünü ifadə edən bir sənəddir... Buna görə də Osmanlı dövrünün tarixində görünməmiş siyasi zəfər əsəridir.

Digər tərəfdən, Lozanna müqaviləsi dünya sülhünə çox xidmət edirdi. Çünki dünyanın ən qaynar bölgələrindən birində uzun illər sülh və təhlükəsizliyi qorumaq mümkün olmuşdu.

© İsmət İnönünün Lozannadan dönüşü

İzmir İqtisad konqresi

Atatürkün böyük əhəmiyyət verdiyi İzmir İqtisadiyyat Konqresi 1923-cü il fevralın 17-dən martın 4-dək 1135 nümayəndə ilə toplandı. İzmir İqtisadiyyat Konqresində Yeni Türkiyənin iqtisadi problemləri müzakirə edildi və həll yolları nəzərdən keçirildi. Bundan əlavə, Lozannada davam etdirilməsi tələb edilən kapitulyasiya və digər imtiyazların qəbul edilməz olduğu bildirildi. Bu kritik dövrdə iqtisadi problemləri tənzimləmək üçün qərarlar alan İzmir İqtisadiyyat Konqresinin əsas məqsədi müharibələrdən yorulan xalqı və iqtisadiyyatı istiqamətləndirmək və ölkənin inkişafı üçün nələrin edilməli olduğunu müəyyən etmək idi. Bu qurultayın sonunda Misak-ı İktisadi yekdilliklə qəbul edildi; Atatürkün qarşıya qoyduğu hədəflərə uyğun olaraq, müasir və inkişaf etmiş Türkiyə üçün çox çalışılmağa başlandı. Konqresdə;

1. Xammalı yerli olan sənaye sahələrinin yaradılması,
2. Fərdi sahibkarların dəstəklənməsi,
3. İnvestorlara kredit verəcək bankların yaradılması,
4. Gündəlik istehlak mallarına üstünlük verilməsi,
5. Mühüm qurumların milliləşdirilməsi,
6. Sənayeni inkişaf etdirən qanunların qəbulu, xüsusən də milli sənayenin inkişaf ehtiyaclarına uyğun olaraq gömrük tariflərinin dəyişdirilməsi,
7. Yerli malların quruda və dənizdə ucuz tariflərlə daşınması,
8. Sənaye bankının yaradılması qərara alındı.

Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Atatürk

1 1923-cü il oktyabrın 13-də Türkiyə Böyük Millət Məclisinin qərarı ilə Ankara Türkiyə Dövlətinin Hökumət Mərkəzi oldu. Artıq hökumətin adını qoymaq vaxtı idi. Nəhayət, 1923-cü il oktyabrın 29-da axşam saatlarında konstitusiyaya dəyişikliyi ilə Cümhuriyyət elan edildi. 364 nömrəli qanunda edilən dəyişikliklər belə göstərilmişdir:

1. Maddə 1) Suverenlik qeyd-şərtsiz millətə məxsusdur. İnzibati prosedura xalqın öz hökumətini birbaşa və faktiki idarə etməsinə əsaslanır. Türkiyə dövlətinin idarə forması Cümhuriyyətdir.
2. Maddə 4) Türkiyə dövləti Türkiyə Böyük Millət Məclisi tərəfindən idarə olunur. Parlament Nazirlər Şurası vasitəsilə hökuməti təşkil edən nazirlikləri idarə edir.
3. Maddə 10) Türkiyənin dövlət başçısı Türkiyə Böyük Millət Məclisinin Baş Məclisi tərəfindən öz üzvləri arasından seçki müddətinə seçilir. Bu vəzifə yeni dövlət başçısı seçilənə qədər davam edir. Yenidən seçilmək mümkündür.
4. Maddə 11) Türkiyə Prezidenti dövlət başçısıdır. Lazım olarsa, o, məclisə və nazirlər şurasına rəhbərlik edir.
5. Maddə 12) Baş nazir dövlət başçısı tərəfindən və parlament üzvləri arasından seçilir. Digər nazirlər parlament üzvləri arasından baş nazir tərəfindən seçildikdən sonra Nazirlər Şurası prezidentin təsdiqi üçün parlamentə təqdim olunur. Məclis toplanmayıbsa, təsdiq məclis toplananda olur.

Deputatlar Cümhuriyyətin elan olunmasını alqışlayaraq “Yaşasın Cümhuriyyət!” deyərək hisslərini ifadə edərək bayram etdilər. Bundan sonra prezident seçkiləri keçirildi və Ankara millət vəkili Mustafa Kamal Paşa yekdilliklə Türkiyə Respublikasının ilk prezidenti seçildi. İlk kabinet İsmət Paşa tərəfindən quruldu və Məclis sədri vəzifəsinə Fəthi bəy (Okyar) təyin edildi.

TBMM-nin 1921-ci il tarixli ilk konstitusiyası cəmi 3 il qüvvədə qaldı. Çünki onun çatışmazlıqları var idi və yetərsiz idi. Buna görə yeni konstitusiyaya hazırlıq işlərinə başlandı və Cümhuriyyət dövrünün ilk konstitusiyası Böyük Millət Məclisi tərəfindən 20 aprel 1924-cü ildə böyük səs çoxluğu ilə qəbul edildi. Bu konstitusiya güclərin birliyinə əsaslanırdı. 105 maddədən ibarət idi; siyasi partiyaların yaradılmasına və beləliklə, demokratiyaya açıq idi; buraya klassik hüquq və azadlıqlar daxil edilmişdi. 1924-cü il Konstitusiyası zamanla edilən dəyişikliklər və qaydalar ilə dövrə uyğunlaşdırıldı.

İnqilabçı və islahatçı Atatürk

Cümhuriyyət elan edildikdən sonra Mustafa Kamalın rəhbərliyi ilə dövlət təşkilatının və ictimai idarəçiliyin müasir anlayışa uyğunlaşdırılması istiqamətində böyük islahatlar aparıldı. Daha sonra ətraflı bəhs edəcəyimiz inqilabların adlarını qısaca qeyd edək:

1. Siyasi sahədə aparılan islahatlar:

1. Sultanlığın ləğvi (1 noyabr 1922-ci il)
2. Cümhuriyyətin elan edilməsi (29 oktyabr 1923-cü il)
3. Xilafətin ləğvi (3 mart 1924-cü il)

2. Sosial həyatın tənzimlənməsi:

1. Şapka qanunu (25 noyabr 1925-ci il)
2. Dərviş məskənlərinin, dərviş yurdlarının və ziyarətgahların bağlanması, ziyarətgahların və bəzi titulların ləğvi (30 noyabr 1925-ci il)
3. Beynəlxalq saat və təqvimlə bağlı qanunların qəbulu (26 dekabr 1925-ci il)
4. Beynəlxalq nömrələrin qəbulu (20 may 1928-ci il)
5. Ölçülərin dəyişdirilməsi (1 aprel 1931-ci il)
6. Ləqəblərin və titulların silinməsi (26 noyabr 1934-cü il)
7. Geyimlərin dəyişilməsi (3 dekabr 1934-cü il)
8. Soyad qanunu (21 iyun 1934-cü il)
9. Mustafa Kamala, Atatürk soyadının verilməsi (24 noyabr 1934-cü il)
10. Qadınlara mülki və siyasi hüquq verilməsi:

1. Mülki Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlar (17 fevral 1926-cı il)
2. Qadınlara bələdiyyə seçkilərində seçmək və seçilmək hüququ verən qanunun qəbulu (3 aprel 1930-cu il)
3. Konstitusiyada edilən dəyişikliklərlə qadınlara parlament üzvü seçmək və seçilmək hüququnun verilməsi (5 dekabr 1934-cü il)

3. Hüquq sahəsində edilən inqilablar:

1. Şəriət məhkəmələrinin ləğvi və yeni məhkəmələr təşkilatının yaradılması haqqında qanun (8 aprel 1924-cü il)
2. Türk mülki və borclar qanunu (17 fevral 1926-cı il)
3. Cinayət Məcəlləsi (1926-cı il)
4. Mülki Prosessual Məcəllə (1927-ci il)
5. Cinayət Prosessual Məcəlləsi (1929-cu il)
6. İcra və İflas qanunu (1932-ci il)
7. Quru və Dəniz Ticarəti qanunu (1926, 1929-cu illər)

4. Təhsil və mədəniyyət sahəsində inqilablar:

1. Təhsilin Birləşdirilməsi Qanunu (Tevhidi Tədrisat (3 mart 1924-cü il))
2. Yeni Türk hərflərinin qəbulu (1 noyabr 1928-ci il)
3. Türk Tarixi Araşdırmalar Cəmiyyətinin yaradılması (12 aprel 1931-ci il)
4. Cəmiyyət daha sonra Türk Tarix Qurumu adlandırıldı (3 oktyabr 1935-ci il).
5. Türk Dili Tədqiq Cəmiyyətinin yaradılması (12 iyul 1932-ci il), Cəmiyyətin adı sonradan Türk Dil Qurumu oldu (24 avqust 1936-cı il)
6. İstanbul Darülfünunun bağlanması və Milli Təhsil Nazirliyi tərəfindən yeni universitetin yaradılması haqqında qanun (31 may 1933-cü il). İstanbul universiteti 18 noyabr 1933-cü ildə təhsil üçün açılmışdır.

Ancaq Türk millətini çağdaş sivilizasiya səviyyəsinə çatdıran bu hadisələr qarşısında az da olsa, bəzi müxalif qruplar meydana çıxdı. Böyük Öndərə sui-qəsd cəhdinə çalışsalar da, uğur qazana bilmədilər. Türk milləti tək bir bədən olaraq Mustafa Kamal Atatürkün yanında idi; O, həm özünü, həm də islahatlarını ürəkdən dəstəkləyirdi.

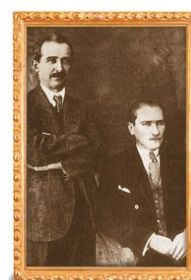
Mustafa Kamal Atatürk isə Milli Mübarizədən və Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulmasından bəhs edən “Nıtq (Nutuk)” adlı əsərini yazmış və 1927-ci ildə Partiya Qurultayında altı gün davam edən unudulmaz çıxışında oxumuşdur. Alim və mütəxəssislərin ortaq fikri ilə “Dəyərli təhlil və tənqidlərlə dolu olan bu əsər Türk tarixi ilə yanaşı Türk ədəbiyyatının da ölməz əsərləri sırasında öz yerini tutmuşdur”.

Cümhuriyyət dövründə xarici siyasət

Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranması ilə dövlət olmanın təməl xüsusiyyətlərindən biri olan dövlətlərarası münasibətlər dövrü başlayır.

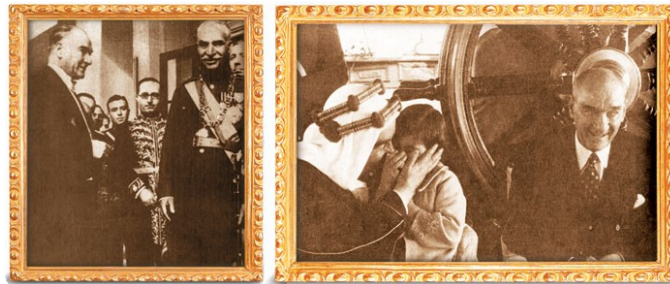
● Türk-yunan mübadiləsi.

● İlk baş nazir İsmət İnönü ilə birlikdə

© Yuqoslaviya kralı ilə birlikdə.

© Solda: İran şahı Rza Pəhləvi ilə birlikdə. Sağda: İordaniya kralı Abdullah ilə birlikdə.

24 iyul 1923-cü ildə imzalanan Lozanna sülh müqaviləsindən sonra əldə edilə bilməyən və gələcəkdə həll edilməli olan problemlərin düzəldilməsi üçün bir sıra araşdırmalar aparıldı. Əsas mövzular;

Mosul problemi

Mudros sülh müqaviləsinə uyğun olaraq, İngilis qoşunları atəşkəs qərarlarına məhəl qoymayaraq və döyüşən qoşunların olduqları yerdə qalması şərtinə əməl etmədən Mosulu haqsız yerə işğal etdilər. İşğaldan sonra Mosulda yaşayan tərəflər də Ankara hökumətini dəstəkləyərək öz mövqelərini ifadə etmişdilər. (8)

Böyük Öndər Mustafa Kamal Atatürk 1920-ci ildə Mosul problemi ilə bağlı Məclisdə etdiyi çıxışında məsələnin əhəmiyyətini belə ifadə etmişdir:

“Həmişə qəbul etdiyimiz prinsiplərdən biri və bəlkə də birincisi olan sərhəd məsələsini təyin və təsbit edərkən milli sərhədimiz İsgəndərunun Cənubundan keçib, Şərqə doğru uzanaraq Mosul, Süleymaniyyə və Kərkükü əhatə edir. Sərhədimiz budur dedik!” (9)

Lozanna danışıqları çətin müzakirələrdən keçsə də, bu məsələ ilə bağlı konsensus əldə olunmamışdır və danışıqlar sonrakı tarixə təxirə salınmışdı. Milli Məclisdə də məsələnin müzakirəsi intensivləşir və Türkiyədəki vəziyyətə və mümkün İngiltərə müharibəsi təhlükəsinə cavab olaraq məsələnin həllini təxirə salmaq qərarı verilir:

“Müharibəyə girməmək üçün Mosul məsələsinin həllini bir il sonraya təxirə salmaq, ona laqeyd qalmaq demək deyil. Bəlkə də bu məsələnin həlli üçün daha da güclənmək vaxtıdır... Bu gündən etibarən Mosul məsələsini həll edəcəyik, ordumuzu hərəkətə keçirəcəyik, bu gün alacağıq desək, bu mümkün ola bilər. Mosulu çox asanlıqla ala bilərik. Ancaq biz Mosulu aldıqdan sonra döyüşün dərhal bitəcəyinə əmin ola bilmirik.”

İngiltərə tərəfindən Türkiyənin məcbur edildiyi çıxılmaz problem və İngiltərənin Millətlər Cəmiyyəti üzərindəki təsirinə görə 5 iyun 1926-cı ildə Milli Pakt çərçivəsi daxilində Mosulu çox istəməyimizə baxmayaraq, sərhədlərimizdən kənarda buraxaraq bugünkü sərhədlərimizi qəbul etməli olduq.

Türk-Yunan əlaqələri

Bu əlaqələrin ən mühüm mövzusu Qurtuluş Savaşı əsnasında hər iki dövlətin sərhədləri daxilində azlıqların mübadiləsi olmuşdur. Dövrün şərtləri və Yunanıstanın çətinlik yaratması nəticəsində vəziyyət bir müddət pisləşsə də, Türkiyənin haqlı istəkləri və qətiyyətli rəftarı nəticəsində Qərbi Trakya türkləri və İstanbuldakı yunanlar mübadilədən kənarda buraxılaraq 30 oktyabr 1930-cu ildə imzalanan müqavilə ilə konsensus əldə edildi.

Boğazlar problemi

Qara dənizə çıxışı olan ölkələrin dünya dənizləri ilə əlaqəsini təmin edən Bosfor və Çanaqqala boğazları mühüm yer tutur. Birinci Dünya Müharibəsində Osmanlı İmperiyasının məğlubiyyəti nəticəsində Boğazlar düşmən dövlətlər tərəfindən işğal edilir. Sevr müqaviləsinin müddəalarına görə, boğazlar tərkisilah ediləcək, müharibə zamanı başqa dövlətlərin hərbi gəmilərinə açıq olacaq və boğazların idarə edilməsi Osmanlı dövlətinin tərkibində olmayan dövlətlərarası komissiyaya həvalə ediləcəkdə.

Lozanna danışıqlarında qoyulan və Türkiyənin əleyhinə olacaq şərtlər nəticəsində boğazlar problemi tam həll oluna bilmirdi.

Yaxınlaşan Dünya Müharibəsi illərində dünya siyasətinin girdiyi təhlükəli vəziyyət boğazlar məsələsini yenidən gündəmə gətirdi. 20 iyul 1936-cı ildə İsveçrənin Montrö şəhərində imzalanan müqavilə ilə Lozannada boğazlara aid bütün maddələr ləğv edilmiş və boğazların müdafiə

hüququ tamamilə Türkiyə Cümhuriyyətinə keçmişdir. Bu şərtlər qısaca; Türkiyənin bitərəf qaldığı müharibədə döyüşən tərəflərin hərbi gəmiləri boğazlardan istifadə edə bilməyəcək, müharibə təhlükəsi varsa və ya müharibə başlasa, boğazlardan istədikləri kimi istifadə edəcəklərdir.

Hatay problemi

1 920-ci il oktyabrın 20-də imzalanan Ankara müqaviləsinin müddəalarına uyğun olaraq fransızlarla müharibə sona çatdı, İskəndərün və Hataya xüsusi status verilərək sərhəd çəkildi. Lakin artan siyasi böhran nəticəsində Fransanın Suriya ilə razılaşması ilə İskəndərün və Hatayın müstəqilliyi təhlükə altına düşdü.

Türkiyənin haqlı və təkidli davranması nəticəsində İngiltərənin vasitəçiliyi ilə 24 oktyabr 1937-ci ildə Fransa ilə imzalanan müqavilə ilə Hatay Suriyadan ayrı yarı müstəqil dövlət kimi tanınaraq yolu açıldı. Lakin həyata keçirmə mərhələsində Fransa işləri ləngitməyə çalışdı. Fransızların bu qeyri-siyasi hərəkətinə cavab olaraq Atatürk Cənub sərhədlərimizə səfər etdi və mövzuya həssaslıq və maraq göstərərək ordumuza nəzarət etdi və fransızların bu hərəkətinə son qoyuldu.

Başlayan siyasi böhran və müharibə nəticəsində, Fransanın Türkiyə ilə əlaqələrini yaxşılaşdırmaq və artırmaq istəyi nəticəsində 23 iyun 1939-cu ildə imzalanan müqavilə ilə Milli Paktı sərhədləri daxilində olan Hatay Türkiyəyə tabe edilərək Atatürkün arzusu yerinə yetirildi.

Millətlər Məclisinə qəbul

Türkiyə qurduğu yeni dövlət və etdiyi razılaşmalarla dünya siyasətində özünü göstərməyə başladı.

1930-cu illərdə Avropa dövlətlərinin öz aralarında qruplaşması nəticəsində yenidən sülh şəraiti təhlükə altında qaldı. Avropa dövlətləri kilid ölkəyə çevrilmiş Türkiyəni öz aralarında görmək istəyirdilər. Nəticədə 6 iyul 1932-ci ildə imzalanmış müqavilə ilə Türkiyə Millətlər Məclisinə qəbul edildi.

Balkan sazişi

istər Türkiyənin, istərsə də Türkiyəyə qonşu olan ölkələrin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə adı çəkilən ölkələr ilə; Yunanıstan, Rumıniya və Yuqoslaviyanın iştirakı ilə 1934-cü il fevralın 9-da Balkan sazişi imzalandı.

Səadabad paktı

Yaxınlaşan müharibə, xüsusən də İtaliya təhlükəsinə qarşı Türkiyə, İran, İraq və Əfqanıstan 1937-ci il iyulun 8-də Tehranın Səadabat sarayında öz sərhədlərinin qoruma, ümumi mənfəətlər və təcavüz etməmək prinsiplərini nəzərə alaraq Səadabat paktı imzaladılar.

Türkiyə Cümhuriyyəti müqavilələri (1923-1938)

Böyük Öndər Atatürk ölkəsinin gələcəyi, təhlükəsizliyi və mədəni dövlətlər sırasında yerini tutması üçün çətin günlərdə etdiyi bu razılaşmalarla xarici siyasətdə yolu müəyyən edərək ölkəmizi bizə əmanət etdi.

24 iyul 1923-cü il

Lozanna sülhü imzalandı.

10 dekabr 1923-cü il

Ankarada Türkiyə Respublikası ilə Avstriya hökuməti arasında Dostluq müqaviləsi imzalandı.

15 dekabr 1923-cü il

Türkiyə ilə Albaniya arasında Yaşayış müqaviləsi imzalandı.

15 dekabr 1923-cü il

İstanbulda Türkiyə-Macarıstan Dostluq müqaviləsi imzalandı.

28 yanvar 1924-cü il

İstanbulda Türkiyə-Avstriya Dostluq, Ticarət və Yaşayış müqavilələri imzalandı.

31 may 1924-cü il

Türkiyə Respublikası ilə İsveç Krallığı arasında Dostluq müqaviləsi imzalandı.

4 avqust 1924-cü il

Lozanna müqaviləsi qüvvəyə mindi.

21 sentyabr 1924-cü il

Mustafa Kamal Atatürk tərəfindən Samsun-Çarşamba dəmir yolunun təməli qoyuldu. Qazi Mustafa Kamal, mərasimdəki çıxışında, “Bu ölkənin iki şeyə ehtiyacı var: Yol və məktəb” deyə çıxış etmişdi.

27 sentyabr 1924-cü il

Ankarada Türkiyə-İspaniya Dostluq müqaviləsi imzalandı.

11 oktyabr 1924-cü il

Ankarada Türkiyə-Çexoslovakiya Dostluq müqaviləsi imzalandı.

1 dekabr 1924-cü il

Türkiyə ilə Estoniya arasında Dostluq müqaviləsi imzalandı.

9 dekabr 1924-cü il

Türkiyə-Finlandiya Dostluq sazişi imzalandı.

15 avqust 1925-ci il

Kayseridə təyyarə və mühərrik zavodunun yaradılması üçün Junkers şirkəti ilə müqavilə imzalandı.

19 sentyabr 1925-ci il

Cenevrədə Türkiyə-İsveçrə Dostluq müqaviləsi imzalandı.

18 oktyabr 1925-ci il

Ankarada Türkiyə-Bolqarıstan Dostluq müqaviləsi imzalandı.

28 oktyabr 1925-ci il

Türkiyə-Serb-Xorvatiya-Sloveniya Dostluq müqaviləsi imzalandı.

28 oktyabr 1925-ci il

Türkiyə ilə Serb-Xorvatiya və Sloveniya dövlətləri arasında Dostluq müqaviləsi imzalandı.

17 dekabr 1925-ci il

Parisdə Türkiyə-Sovet İttifaqı bitərəf olma və hücum etməmək müqaviləsi və ona bağlı üç protokol imzalandı (SSRİ bu müqaviləni 7 noyabr 1945-ci ildə pozdu).

30 yanvar 1926-cı il

Türkiyə-Çili Dostluq müqaviləsi imzalandı.

18 fevral 1926-cı il

Türkiyə ilə ABŞ arasında müvəqqəti ticarət sazişi imzalandı.

11 mart 1926-cı il

Türkiyə ilə Sovet İttifaqı arasında ticarət sazişi imzalandı.

25 mart 1926-cı il

Türkiyə ilə Almaniya arasında müvəqqəti ticarət müqaviləsi imzalandı.

2 iyun 1926-cı il

Türkiyə ilə Finlandiya arasında ticarət sazişi imzalandı.

5 iyun 1926-cı il

Türkiyə, İngiltərə və İraq arasında Ankarada imzalanan müqavilə ilə Mosul problemi həll edilir.

20 dekabr 1926-cı il

Türkiyə-Macarıstan ticarət sazişi imzalandı.

20 dekabr 1926-cı il

Türkiyə ilə Macarıstan Krallığı arasında Yaşayış sazişi imzalandı.

4 may 1927-ci il

Türkiyə ilə İsveçrə arasında ticarət sazişi imzalandı.

31 may 1927-ci il

Türkiyə ilə Çexoslovakiya arasında Ticarət və Yaşayış müqaviləsi imzalandı.

28 avqust 1927-ci il

Türkiyə, Belçika və Lüksemburq arasında Ticarət Sazişi imzalandı.

4 fevral 1928-ci il

Türkiyə-İsveç Ticarət Sazişi imzalandı.

12 fevral 1928-ci il

Türkiyə ilə Macarıstan arasında Ticarət Sazişi imzalandı.

12 mart 1928-ci il

Türkiyə-Estoniya Ticarət Sazişi imzalandı.

9 dekabr 1928-ci il

Türkiyə-İsveçrə Uzlaşma və Məhkəmə və Arbitraj müqaviləsi imzalandı.

4 yanvar 1929-cu il

Türkiyə-Uruqvay Dostluq Müqaviləsi imzalandı.

27 mart 1929-cu il

Yunan-Yuqoslaviya Dostluq Müqaviləsi imzalandı.

11 iyun 1929-cu il

Türkiyə-Rumıniya Ticarət və Səyahət Sazişi imzalandı.

12 avqust 1929-cu il

Türkiyə ilə Finlandiya arasında Ticarət Sazişi imzalandı.

29 avqust 1929-cu il

Türkiyə ilə Fransa arasında Ticarət Sazişi imzalandı.

4 dekabr 1929-cu il

Türkiyə-Uruqvay Dostluq Müqaviləsi imzalandı.

9 dekabr 1929-cu il

Türkiyə-İtaliya Arbitrajı imzalandı.

21 dekabr 1929-cu il

Türkiyə ilə İrlandiya arasında müvəqqəti Ticarət Sazişi imzalandı.

21 may 1930-cu il

Türkiyə ilə Macarıstan arasında Ticarət Sazişi imzalandı.

22 iyun 1930-cu il

Türkiyə ilə Avstriya arasında Ticarət və Hüquq Sazişi imzalandı.

17 sentyabr 1930-cu il

Türkiyə ilə Litva arasında Dostluq Müqaviləsi imzalandı.

17 yanvar 1931-ci il

Türkiyə-Çexoslovakiya Ticarət Sazişi imzalandı.

16 mart 1931-ci il

Türkiyə-Norveç Yaşayış, Ticarət və Səyahət Müqaviləsi imzalandı.

5 dekabr 1931-ci il

Baş nazir İsmət İnönü və Xarici İşlər Naziri Tefik Rüştü Arasında Yunanıstana səfəri zamanı 1930-cu il Türkiyə-Yunanıstan Dostluq Müqaviləsi qüvvəyə mindi.

3 iyul 1932-ci il

Antakyada Türkiyə ilə Fransa arasında Hərbi Müqavilə imzalandı. Müqaviləyə əsasən, Türk qoşunları iyulun 5-də Hataya daxil oldu.

22 aprel 1933-cü il

Osmanlı Deyunu-Umumiye (ümumi xarici borclar) İdarəsi arasında imzalanan müqavilə ilə Osmanlı dövrünün borcları ləğv edilməyə başlandı.

8 may 1933-cü il

Türkiyə ilə Yunanıstan arasında Ticarət Sazişi imzalandı.

21 yanvar 1934-cü il

Türkiyə ilə Sovet İttifaqı arasında Kredit Müqaviləsi imzalandı.

9 fevral 1934-cü il

Balkan paktı Türkiyə, Rumıniya, Yunanıstan və Yuqoslaviya arasında imzalandı.

20 iyul 1936-cı il

Türkiyənin Bosfor və Çanaqqala boğazları üzərindəki bütün hüquqlarını tanıyan və qəbul edən Monte müqaviləsi imzalandı.

9 noyabr 1936-cı il

Montrö Boğazları Konvensiyası rəsmi olaraq qüvvəyə minmişdir.

24 yanvar 1937-ci il

Bolqarıstan ilə Yuqoslaviya arasında “Əbədi” dostluq müqaviləsi imzalandı.

7 aprel 1937-ci il

Türkiyə ilə Misir arasında dostluq, yaşayış və milliyyət müqaviləsi imzalandı.

8 iyul 1937-ci il

Türkiyə, İran, İraq və Əfqanıstan arasında Səadabat Paktı imzalandı.

12 yanvar 1938-ci il

Türkiyə-Latviya Ticarət Sazişi imzalandı.

14 yanvar 1938-ci il

Türkiyə Böyük Millət Məclisində Türkiyə-İraq-İran-Əfqanıstan arasında imzalanan Səadabat paktı təsdiqləndi.

8 may 1938-ci il

Türkiyə ilə Almaniya arasında Kredit Müqaviləsi imzalandı.

27 may 1938-ci il

Türkiyə ilə İngiltərə arasında Kredit Müqaviləsi imzalandı.

4 iyul 1938-ci il

Türkiyə və Fransa Hatayda bərabər sayda əsgər saxlamaq haqqında razılığa gəldi. Türk qoşunları iyulun 4-də Hataya daxil oldu. (12)

Bizdən ayrılması

Böyük Öndər Mustafa Kamal Atatürk Cümhuriyyətin elanını tamamilə yeni bir dövrün başlanğıcı olaraq görürdü; o, öz islahatlarını bütün ölkəyə yaymağa başlamışdı. Yəni özünü tamamilə buna həsr etmişdir. Ancaq bu dəyərli fəaliyyəti pozan bir hadisə var idi. 1937-ci ilin əvvəlindən onun səhhəti pisləşməyə başladı. O, “qaraciyər çatışmazlığına” görə müxtəlif xəstəliklərdən əziyyət çəkirdi. Ona görə də həkimlərin tövsiyələrinə əməl edərək müalicə olundu. Lakin onun xəstəliyi getdikcə pisləşirdi. 1938-ci il noyabrın 10-da saat ona beş dəqiqə işləmiş Dolmabahçe sarayında vəfat etdi.

1. www.kho.edu.tr

2. www.kho.edu.tr
3. www.kho.edu.tr
4. F. Rıfki Atay, Atatürk'ün Hatıraları, Ankara, 1965, səh.111
5. F. Rıfki Atay, Atatürk'ün Hatıraları, Ankara, 1965, səh.111
6. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I cild, İstanbul, 1945, səh. 29
7. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, I cild, səh. 247
8. www.kho.edu.tr
9. Mim Kemal Öke; Kerkük-Musul Dosyası, İstanbul, 1991, səh. 31
10. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; I cild, səh. 74
11. T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları; IV cild, səh. 173 -176
12. Prof.Dr. Ahmet Mumcu, Atatürk İnkılapları ve İnkılap Tarihi, Anadolu
13. Üniversite Yayınları, səh. 93

II HİSSƏ

Atatürk haqqında nə deyiblər?

A tatürk haqqında nə deyiblər?

Cümhuriyyət tarixi boyu Böyük Öndər Atatürk haqqında çoxlu əsərlər yazılmış, müxtəlif konfranslar, seminarlar, müsahibələr keçirilmiş, çoxlu şərhlər və araşdırmalar edilmişdir. Atatürk böyük sərkərdə və qüdrətli dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həm də layiqli ailə mühitində təhsil almış bir bəy idi.

Onun təvazökarlığı, tolerantlığı, mehriban şəxsiyyəti, rasional təbiəti, dinə həssaslığı, geyimə, təmizliyə və qayğıya, incəsənətə və estetikaya verdiyi önəm bunun ən bariz sübutudur.

Böyük Öndər öz xalqı və bütün dünya xalqları üçün böyük qəhrəman və siyasi dahidir. Atatürklə eyni dövrdə yaşayanlarla bərabər ondan sonrakı nəsillər də onun üstün şəxsiyyətinə heyran qalırlar. Bu hissədə Atatürkün yuxarıda qeyd etdiyimiz üstün xüsusiyyətlərinə xarici dövlətlərin liderlərinin, tanınmış siyasətçilərinin dilindən bir daha şahid olacağıq.

Atatürk bir əsgər kimi amansız, hətta ümitsiz mübarizədən qalibiyyətlə çıxmış, sonra dövlətin məsuliyyətini üzərinə götürmüşdü. 29 oktyabr 1923-cü ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin elan edilməsi onun diplomatik dühasının əsəridir. Türkiyə dövlətinin demokratik inkişafına mane olan bəzi köhnə adət-ənənələr dəyişdirilməli və ya aradan qaldırılmalı idi. Onun cəsarətli və qətiyyətli idealları var idi, amansız bir səylə əsərlərini həyata keçirməyə başlamışdı... Atatürk almanlarla ənənəvi, səmimi, qarşılıqlı etimadlı əlaqələr qurmuş və davam etdirmişdir.

Ludwig Erhard

(Qərbi Almanıyanın dövlət başçısı)

Türkiyə Milli Ordusu güclü və effektivdir. Britaniya hökuməti bunu başa düşmür. Yeni Türkiyə doğulmuşdur. Hələ də böyük Britaniya bunu başa düşmür. Türkləri Avropadan, Anadoluya qovmağa çalışmaq dəlilikdir!

Britaniya generalı Taunşend

27 iyul 1922-ci il

Mustafa Kamal bəy məsuliyyəti öz üzərinə götürməkdən qorxmayan, anadangəlmə başçıdır. Aprelin 25-i səhər saatlarında 19-cu diviziyası ilə düşməyə hücum etmək qərarına gəldi. Onu sahilə çıxartdı və üç ay ərzində ona qarşı nəhəng hücumlara qarşı inadkar və sarsılmaz müqavimət göstərdi. Mən onun qətiyyətinə tam etibar edə bilərəm.

Otto Liman fon Sanders

Alman generalı

Milli Qəhrəman Atatürk ölkəsini xilas etməyə və milli gələcəyin əsaslarını qoymağa müvəffəq oldu. Danışıqlar və Cenevrə üsulları ilə ölkəsini xilas edə bilməyəcəyini düşünərək mübarizə

yolunu seçdi. Buna yalnız polad iradə və güc nail ola bilərdi. Onun doğma şəhərdə gördüyü işlər təqdirə layiqdir. Almaniya Atatürkün fəaliyyətlərinə və apardığı mübarizəsinə heyrandır. Onda tarixi əsər, azadlıq sevən xalq üçün rəmz sayılacaq qüdrətli şəxsiyyət görünür.

Berlin, Alman agentliyi

Atatürk yeni Türkiyənin qurucusu olduğu qədər öz millətinin tərbiyəçisi və yetişdiricisi olmuşdur. Şəxsiyyətinin gücü ilə daxildə və xaricdə milləti dəyişdirən sərkərdələr arasında Atatürkün xüsusi yeri olacaq. O, yeni Türkiyənin qurucusu olmuşdur. Atatürk Yaxın Şərqi indiki simasını müəyyən etmişdir.

Alman "Germania" qəzeti

Onun tarixi böyüklüyünü bugünkü əsəri olan yeni Türkiyəyə nəzər salmaqla ölçmək olar. Polad kimi mətanəti, fəaliyyəti, uzaqgörən ağıl və müdrikliyi ilə birləşən bu əsl xalq lideri və dövlət xadimi; Anadolu dağlarının ən ucqar və kimsəsiz guşələrindəki kəndlərə belə fərqli ruh aşılayırdı.

Alman "illustrierte" jurnalı

Atatürkün həyatı və Türk millətinin yenidən oyanması və inkişafı, Türk millətinin ruhunun XX əsrdə hələ də ilk yurdunu qurmadığını göstərir. Kamal Atatürk ilə yüzlərlə əsrlərin dərinliklərindən bir qəhrəman ruh aydınlığa ucalır və bu ruh dünyanın əsarət altındakı yerlərdəki millətlərə azadlıq və qurtuluş yolunu göstərir.

Onun şəxsiyyəti Nil sahillərindən qədim Çin dənizinə qədər uzanan bir əfsanə olmuşdur. Bununla belə, o, hələ də öz millətinin arasındadır. Yetkin zəkası ilə münəvvər və əbədi gəncliyin yorulmaz gücü və ciddiliyi bəxş edilmiş, öz milləti və bəşəriyyətə bəslədiyi məhəbbətlə bir dahi şəxsiyyətin yaratdığı fəvqəladə həyəcanlı səhnəni seyr etməyə vadar edir.

Əzilmiş və tərksilah edilən millət ilə əl-ələ verən Mustafa Kamal tarixdə yeni bir dövr açmaq üçün mübarizəyə başlamış və mübarizəsində ruh gücünün dünyadakı bütün silahlardan üstün olduğunu sübut etmişdir.

Mustafa Kamal ali sərkərdələrin əksəriyyətindən üstün edən keyfiyyət onun ölümü xor görməsi və şücaət göstərməsi baxımından əsgərlərinə ən böyük nümunə olmasıdır. (3)

Professor Herbert Melzig

Alman tarixçisi

Atatürk bu əsrin böyük şəxsiyyətlərindən birinin tarixi nailiyyətlərini, Türk xalqını ruhlandırان liderliyini, müasir dünyanın uzaqgörən anlayışını və bir hərbi lider kimi qüdrət və cəsarətini xatırladır.

Dağılan imperiyadan azad Türkiyənin doğulması, yeni Türkiyənin hürriyyət və istiqlaliyyətinin şərəflə bəyan edilməsi və o vaxtdan bəri onun qorunması Atatürkün Türk

xalqının əsəridir. Şübhəsiz ki, Türkiyədə həyata keçirdiyi dərin və geniş islahatlar qədər bir kütlənin özünə inamını göstərən başqa heç bir nümunə yoxdur. (4)

Con Kennedi

ABŞ prezidenti, 10 noyabr 1963-cü il

Əsgər-dövlət xadimi zəmanəmizin ən böyük rəhbərlərindən biri idi. Türkiyənin dünyanın ən qabaqcıl ölkələri arasında layiq olduğu yeri tutmasını təmin etmişdir. Eləcə də o, türklərə bir millətin böyüklüyünün təməl daşı olan özünə inam və dözümlülük hissini yaşatmışdır. Atatürkün sadıq dostlarından biri olmaqdan böyük qürur duyuram.

General MacArthur

Kamal haqqında aldığım məlumatlar yenidir. Bu mövzuda məlumatımı onu yaxından tanıyan birindən almışam. Sovet Rusiyasının Xarici İşlər Naziri Litvinov ilə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı Hökumətinin tanınması məsələsini müzakirə edərkən mən ondan soruşdum ki, onun fikrincə, bütün Avropada ən dəyərli və ən görkəmli dövlət xadimi kimdir? Cavabında o bildirib ki, Avropanın ən dəyərli dövlət xadimi bu gün Avropada yaşamır, bu, Türkiyənin prezidenti Mustafa Kamaldır.

Franklin D. Ruzveltin bu sözlərinə qarşı, Disraeli İngiltərəni idarə edəndən bəri Avropada o irqin bütün dövlət xadimləri arasında ən mahir olan Litvinofun söylədiyi bu fikrin çox dəyərli olduğunu bildirdim. (5)

Ruzvelt, Franklin D.

ABŞ prezidenti, 1928

Kamal Atatürkün dövrümüzün ən böyük dövlət adamlarından biri olduğuna zərrə qədər də şübhəm yoxdur. Ölkəmin ən böyük adamlarından biri olan Uinston Çörçill Atatürkü Birinci Dünya Müharibəsinin və sonrakı dövrlərin dörd-beş ən böyük şəxsiyyətindən biri kimi təsvir edir. Çörçill ondan “Türk millətinin öndəri, böyük əsgəri olan Savaş Prinsi” deyə bəhs etmişdir. Bu həqiqətdir. Atatürk hər şeydən əvvəl böyük əsgər idi, amma zamanla böyük dövlət xadimi oldu. Tarixin bizə bildirdiyi bir çox böyük əsgər və böyük dövlət xadimləri ilə yanaşı, bu iki xüsusiyyəti özündə birləşdirən çox az insan vardır. Atatürk də o nadir insanlardandır.

O, böyük hərbi-dövlət xadimidir. Atatürk bir tərəfdən döyüş, digər tərəfdən isə sülh insanıdır. Onun içindəki böyük hərbi düha xalqını dağılmaqdan xilas etmiş, onun daxilindəki dövlət xadimi xüsusiyyəti həyatına işıq saçdığı millətinin yenidən doğulmasını təmin etmişdir. Bu böyük nailiyyət insanlarda nadir görülən qabiliyyətlərin bir nəticəsidir. (6)

Sonralar Kamal Atatürk adı ilə tanınan Mustafa Kamal qeyri-adi şəxsiyyəti ilə iyirminci əsrə damğasını vurmuş böyük əsgər və dövlət xadimi idi. Onu dövrünün diktatorlarından ayıran iki mühüm məqam var idi: Onun xarici siyasəti sərhədləri genişləndirmək əvəzinə daraltmaq üzərində qurulmuşdu; onun daxili siyasəti ölümündən sağ çıxma biləcək bir siyasi sistemin qurulması ideyasına əsaslanırdı. Məhz bu realist ruhla öz vətəninə dirçəltməyi, çökmüş, dağılmış Osmanlı imperiyasından yeni, saf Türkiyə Cümhuriyyəti qurmuşdur. (7)

Lord Kinross

İngilis yazıçı və jurnalist

Mustafa Kamala üsyankar demək asandır. Amma tutaq ki, Türkiyə əvəzinə İngiltərə olsaydı, belə insan üsyankar deyil, əsl vətənpərvər olardı: ölkəsi üçün vuruşan, onun bölünməsinə və nə imperiya qurmağa, nə də idarə etməyə qadir olmayan yazıq yunanlara təslim edilməsini qəbul etməyən bir vətənpərvərdir. (8)

Lord Derbi

Britaniya dövlət xadimi

Mustafa Kamal ilk növbədə döyüşkən sərkərdə, geniş simalı, dərin və mürəkkəb düşüncəli, sərt və açıq sözlü bir insandır...

General Charles Sherrill

ABŞ-ın Ankaradakı keçmiş səfiri

Unutmaq olmaz ki, Kamal Dumlupınarda parlaq strateji qabiliyyət nümayiş etdirərək düşməndən çox az olan Türk qüvvələrindən yararlanma bilmişdi.

Dünyanın hər yerində işğalçı ordular nadir hallarda yunanların məruz qaldıqları məğlubiyyət ilə qarşılaşırdılar. (9)

General Charles Sherrill

ABŞ-ın Ankaradakı keçmiş səfiri

Ankarada olanda günəşə baxardım, amma bu günəşi üfüqdə yox, Çankayada görərdim. Tam səmimiyyətlə deyə bilərəm ki, əsl günəş Çankayadakı günəş idi. Atatürkün ölümü dünya üçün böyük itkidir. Yüksək dühasına və əzmkar xarakterinə heyran olan Belçika Kralı bu hisslərini ifadə etmək üçün Böyük Mərhumun dəfn mərasimində iştirak etməyi mənə tapşırırdı. Bütün belçikalılar kədər hissi keçirirdilər. Parlament Assambleyasında Atatürkün xatirəsini yad etmək üçün keçirilən nümayiş buna sübutdur. (10)

De Raymond

Belçikanın Ankaradakı keçmiş səfiri

“Atatürk” adını haqqı ilə daşıyan böyük əsgər, cəsur islahatçı və müstəsna dövlət xadimi artıq yaşayanlar arasında deyil. Yeni Türkiyənin son on beş ildəki tarixi onun adı ilə sıx şəkildə bağlıdır. Osmanlı İmperatorluğunun ən təhlükəli anlarından birində siyasi səhnəyə çıxmaqla ölkənin dirçəltməyə, milli gələcəyə inam yaratmağa müvəffəq oldu. Həmin an dövlətin varlığı sual altında idi və Türk milləti məğlubiyyətə məruz qalaraq ümitsizliyə qapılmışdı. Onun tapşırığı heç də asan deyildi. Uzun və ağır müharibədən sonra Türk torpaqlarının üçdə ikisi əcnəbi əsgərlər tərəfindən işğal olundu və o, iki cəbhədə müdafiə olunmağa məcbur oldu: çöldə düşmən ilə, daxildə sultan ilə...

B. Pavlof

Bolqarıstan səfiri, Ankara Mərkəz

Heç bir ölkə Yeni Türkiyənin Atasının həyata keçirdiyi yenilik qədər sürətli və dərin yenilik görməmişdir. Onu hər yerdə dahi hərbiçi, müstəsna islahatçı və ölkənin xilaskarı kimi tanıyırlar. Bu dərəcəli insanlar yüz ildə bir dəfə görünür. Müasir Türkiyənin tarixi bu müstəsna dövlət xadiminin tarixidir. (11)

“Dness” qəzeti,

Bolqarıstan

O, çalışmalarını bir döyüşçü və dövlət xadimi kimi həyata keçirmişdir. Atatürkün hərbi çalışmalarını başa düşmək lazımdır: Dağılmış dövlət, məğlub ordu, yorğun və ümitsiz millət!

Buna baxmayaraq, Atatürk ona qarşı duran bütün orduları darmadağın etdikdən sonra 1923-cü ilin iyununda Lozannada məğlub olanlara milli Türk dövlətini diktə etmişdir. Atatürk sərhədlərini çəkdiyi Türkiyənin ona əvvəlkindən daha böyük vəzifə yükləyəcəyini anlayırdı. O, arxasında müasir dövlət qoyub getmişdir. (12)

“Berlinske Tidence” qəzeti,

Danimarka

Atatürk şəxsiyyət və istedadın nəhəng simvolu idi. O, iyirminci əsrin ən böyük hadisəsini həyata keçirən insan idi. Onun həqiqətən yaratdığı bu əsər dini xəlifənin simasında yeganə güc kimi tanıyan yarı şərq xalqı müasir, dünyəvi və milli dövlətə çevirmişdir. Əslində Şərqin psixikasında kök salmış simvolların atılması yeni həyat üçün köklü dəyişiklik demək idi.

Atatürkün xarici siyasəti tarixdə nüsxə olaraq qalacaq. Xarici borc problemini dostluq müqavilələri ilə həll etmiş, Boğazları yenidən gücləndirmiş, Hatay problemini qan tökmədən həll etmişdi.

Bir çox islahat arasında işçilərə yeni həyat səviyyəsini təmin edən Atatürk mənəvi və maddi cəhətdən təkbaşına ayaqda dura biləcək gücə malik bir Türkiyə yaratmışdır.

“National Tidens” qəzeti

Danimarka

Tarixdə böyük diplomatın və ya məşhur sərkərdənin həyatı haqqında oxuduqda onun simasını, sözlərini, baxışlarını təsəvvür etməkdən həzz alır və özümüzə deyirik: “Onu görüb tanıya bilsəydik, yaxşı olardı”.

Uşaqlarımız uzun illərdən sonra Türkiyənin bugünkü quruluşunun təməlini qoyan diplomat, böyük əsgər və böyük islahatçı Kamal Atatürkün həyəcanlı ömür yolunu öyrəndikdə, şübhəsiz ki, eyni şəkildə düşünəcəklər. Komandir ikən ölkəsinə istiqlaliyyət qazandıran, dövlət başçısı kimi Cümhuriyyəti elan edib təsis edən Atatürkün həyatı əlbəttə ki, həyəcan vericidir....

Ancaq Kamal Atatürkün xarakterini göstərmək üçün bir məqamı xatırlatmaq istərdim. O, döyüşlərdən birini danışdı. Birdən dayandı:

“Görürsən,” dedi: “Mən çoxlu qələbələr qazanmışam. Amma hər axşam, hətta ən böyük qələbədən sonra belə, döyüş meydanında həlak olan bütün əsgərləri düşünərək dərin hüzn keçirirəm”.

Cəsarət və zəkası ilə yanaşı qəlbi də bu qədər böyük olan bu cür liderin ölkəsi üçün möcüzələr yaratması təəccüblüdürmü?

George Bennes

Fransa, “Vu” qəzeti – 1938

Kamal, meydana çıxana və qarşımıza indiki və ölü keçmişin qələbələrini xatırladan yeni bir Asiya gətirənə qədər Türkiyə Avropanın “xəstə insanı” adlandırıldı. Bu nümunə bizə Şərqdə yeni yaşama ümidi verdi və bu baxımdan Kamalın ruhu bizim heyran duymağımıza layiqdir. Onun ölümü Türkiyə qədər bütün dünya üçün də böyük itkidir. Kamal Paşanın qəhrəmanlığı təkcə döyüş meydanlarında deyildi. O, bir xalqın mübarizə aparmalı olduğu ən ölümcül düşmən olan şüursuz, boş insanların zülmünə qarşı yorulmaz müharibə aparmışdı. O, öz xalqı üçün böyük xilaskar idi. Bu, bizim üçün böyük nümunə olmalıdır.

Rabindranath

Hind mütəfəkkiri

Atatürk təkə Türk millətinin deyil, öz azadlığı uğrunda mübarizə aparan bütün xalqların lideri idi. Onun göstərişləri ilə müstəqilliyinizə nail oldunuz. Biz də o yol ilə gedərək azadlığımıza qovuşduq.

Sucheta Kripalani

Hindistan parlament nümayəndə heyətinin sədri

Dövrümüzdə uzaqgörən, cəsur, siyasi, sosial və iqtisadi islahatları ilə Türkiyəni müasir cümhuriyyətə çevirən Kamal Atatürkdür. Eyni zamanda o, Türkiyənin Avropa Ortaq Bazarına daxil olmasına imkan yaradan müasir iqtisadiyyatın əsasını qoymuşdur. Atatürk şəxsiyyəti, məsuliyyət hissi və cəsarəti ilə nümunə olmuşdur. Mən bu fəzilətlərin sizin vətəndaşlarınızın əksəriyyətində olduğunun şahidi olmuşam. Türkiyə Cümhuriyyətinin yarandığı gündən bəri qazandığı nüfuzun əsasını Atatürk və dostları qoyublar.

Kamal Atatürkün dediyi kimi, Türk milləti sivilizasiya yolunda dayanmadan, qorxmadan irəliləməyə hazır və qərarlıdır. Onu da əlavə edim ki, eyni irəliləyiş iqtisadi güc və sərvət sahəsində də müşahidə olunur.

Luns

Hollandiyanın Xarici İşlər naziri

Birinci dünya müharibəsində, Gelibolu yarımadasındakı qəhrəmanlıq dastanı və Qurtuluş Savaşındakı yüksək dühası ona tam və parlaq qələbə qazandırmışdır.

O, yüksək ruhu və mətanəti sayəsində hər bir komandiri ruhdan salacaq məşəqqətlərdən, bədbəxtliklərdən sarsılmaz şəkildə sağ çıxmışdır.

“The Times” qəzeti

İngiltərə

Həyatın, bu gün xatirədən başqa bir şey olmadığı bir dünyada böyük dövlət xadimi, əsgər, şərəfli şəxsiyyət kimi Atatürkün ölümünə ağlayırıq. İngiltərə əvvəlcə cəsur və nəcib düşmən, sonra isə sadıq dost kimi tanıdığı böyük insanı qarşılayır.

“Sunday Times” qəzeti

İngiltərə

Bir diviziya komandirinin üç ayrı cəbhəyə və vəziyyətə nüfuz edərək təkə müharibənin gedişinə deyil, həm də cəbhənin nəticələrinə təsir edəcək şərait yaratması tarixdə nadir görülən hadisədir.

General Aspinal

50 il bundan əvvəl Atatürk, Türk hərbi komandiri kimi tanınırdı. Sülhdən sonra onu Böyük Öndərlər sırasında tarixdə özünə əbədi yer qazandıran dövlətçilik keyfiyyətləri olan Atatürk kimi tanıdıq. Bu gün Böyük Britaniya Türkiyə-Qərb ittifaqında tərəfdaşlıq edir. Böyük Britaniya və Türkiyə eyni ümumi siyasəti izləyir və müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq edirlər. Başarılı əməkdaşlıq Atatürkün əməyinin nəticəsidir.

Atatürkün vəfatının 25-ci ildönümündə onu qəhrəman əsgər kimi hörmətlə yad edir, müasir Türkiyənin Atasını, dövlət xadimi Atatürkü də minnətdarlıq hissi ilə yad edirik.

Ser A. Duqlas Hume

Britaniya baş naziri

General Mustafa Kamala Atatürk adının verilməsi onu göstərir ki, Osmanlı İmperiyası I Dünya Müharibəsində məğlub olduqdan sonra Türkiyənin şərəfini xilas etmək üçün aparılan cəsur müharibədən sonra yeni Türkiyənin inkişafının Atasıdır.

XX əsrdə Atatürk şəxsiyyətinə dəyər verməkdən daha təbii bir şey ola bilməz, çünki Atatürk millətinin məğlubiyyətini qələbəyə, tənəzzülünü yüksəlişə, geriləməsini irəliləməyə çevirmək uğrunda vətəninə ona həvalə etdiyi vəzifələri yerinə yetirmək üçün, mövcud vəziyyəti vətəninə lehinə çevirmək üçün hər an hazır olan cəsur zabitlərin canlı nümunəsidir.

Əbdülsəlam Arif

İraq

Atatürk kimi insanlar bir nəsil üçün doğulmadıqları kimi müəyyən dövr üçün də doğulmurlar. Onun kimi insanlar əsrlər boyu öz xalqının tarixinə hökmranlıq edəcək şəxslərdir.

“Tehran” qəzeti

İran

Mustafa Kamal Atatürk, şübhəsiz ki, 20-ci əsrdə dünya müharibəsindən əvvəl yetişmiş ən böyük dövlət xadimlərindən biri, heç bir xalqa nəsib olmamış cəsur və böyük islahatçı idi. (20)

Ben Qurion

İsrailin Baş Naziri (1963)

Böyük insanlar öz nəsillərinin başında olurlar. Türk millətinin başında duran böyük və dahi Atatürk siyasətdən, savaştan yorulmayan böyük və vətənpərvər bir şəxs idi.

O, qəhrəman Mehmetçiklərlə parçalanmış ölkəni birləşdirdi, möcüzələri ilə ümidlə yaşayan millətə zəfərlər bəxş etdi.

Qəhrəman Atatürk xalqların azadlığı üçün canlarını fəda edən xilaskarların, islahatçıların və millətçi insanların simvolu olaraq daim yaşayacaqdır. (21)

Kerama

Livanın Baş Naziri, 10 noyabr 1963-cü il

O, üstün iradəsi, tükənməz cəsarəti və misilsiz intuisiyası ilə rəqiblərinə qalib gəldi. Onun fəziləti və ciddiliyi vətəninə üç il ərzində tam və qanəedici siyasi qələbə qazandırdı.

F. Perrone Di San Martino

İtalyan yazıçı

İzah və inkar edilməsi mümkün olmayan şey; müqavimət ideyasının, Türkiyənin daha yaxşı gələcəyə layiq olduğunun, güclü və dostlarının hörmət etdiyi, düşmənlərinin qorxduğu Türkiyənin, keçmişdən qalmış hər şey ilə əlaqəsini kəsmiş bir Türkiyə qurmaq ideyasının Mustafa Kamalın ruhunda olması, onun zəkası və əlləri ilə həyata keçirilməsidir. (23)

Tomas Vaidis

Yunan filosof

Kamal Atatürk təkcə bu əsrin ən böyük adamlarından biri deyil. Biz Pakistanda onu bütün dövrlərin ən böyük adamlarından biri hesab edirik. Hərbi düha, anadangəlmə lider və böyük vətənpərvər olan Kamal Atatürk ölkənizi yenidən böyüklük yoluna çıxardı. O, təkcə sizin xalqınızın sevimli lideri deyildi. Dünyadakı bütün müsəlmanlar sevgi və heyranlıq duyğuları ilə gözlərini ona çeviriblər. O, müsəlman dünyasında siyasi dirçəliş istiqamətində irəliyə doğru cəsarətli addım atan azsaylı insanlardan biri idi. (24)

Eyyub Xan

Pakistan dövlət başçısı, 10 noyabr 1938-ci il

Sultanları qovub orduları darmadağın edən Çanaqqala və Sakarya qəhrəmanını Mustafa Kamal vəfat etdi. Türkiyəni ən güclü dövlətlər səviyyəsinə yüksəldən; ölkəni əsarətdən azadlığa, alçaldılmaqdan şərəfə aparan Atatürk vəfat etdi. Zülmün ən böyük düşməni vəfat etdi. Bu böyük ağrıdan ürəyimiz titrəyir. (25)

“Ebabil” qəzeti

Beyrut, 1938

Müasir dövlət adamları arasında yeni Türkiyənin başçısı yüksək yer tutur. Onun missiyası Türk tarixinin ən xeyirxah missiyalarından biri idi və o, bunu diqqətləyiş şəkildə yerinə yetirə bildi. Bu heyrətamiz nailiyyət, mübariz xarakter və sarsılmaz iradəsi sayəsində mümkün olmuşdur. Onun ölümü Türkiyənin sarsılacağı anlamına gəlməyəcək, çünki bütün gənc nəsil öz başçısının çəkdiyi yolu ilə inamla, şövqlə izləyəcək.

“Ujmagyar” qəzeti

Budapeşt, 1938

Millətimiz Qazinin ölməz əməyinə olan heyranlığını öz sahəsində, döyüş meydanlarında böyük əsgər olduğunu müəyyən etdikdən sonra, hər şeyin tamamilə itirildiyi düşünülüyü bir zamanda, millətindən ümidini kəsməyi və məğlubiyyəti qəbul etməyi şiddətlə rədd edən Allahın seçdiyi böyük insanı anırıq. O, gücləri birləşdirməyi, sınımış cəsarəti yüksəltməyi bacarmış, milli ölkənin bütövlüyünü bərpa etmiş və ölkəsinin müstəqilliyini, suverenliyini qazanmasına müvəffəq olmuşdur. Beləliklə, Atatürk ölümü əsirlikdən üstün tutan bir xalqın nələrə qadir olduğunu heyrətlə izləyən dünyaya göstərdi. Bu nümunə unudulmayacaq.

Ölkənin suverenliyinin memarı kimi, dağılmaq təhlükəsi altında olan imperiyanın xarabalıqları üzərində Atatürkə heyranıq. (27)

Həbib Burgiba

Tunis dövlət başçısı

Atatürk yeni Türkiyəni qılıncı ilə yaratmış, dühası ilə onu nizamlamışdır. Elə bir sahə yoxdur ki, onun alovlu vətənpərvərliyi özünü büruzə verməsin. O, köhnə Türkiyənin bütün fəlakətlərinin mənbəyinin xarici dövlətlərin Osmanlı dövlətinin daxili işlərinə qarışması olduğunu anlayan ilk insan idi. Atatürk Türkiyəni dağılmaqdan, parçalanmaqdan xilas etmişdir. Bugünkü Türkiyənin həm öz qonşuluğunda, həm də bütün Avropada çoxlu dostu vardır. Bütün dünyanın rəğbətini qazanan və Türkiyənin tarixinin ən şərəfli dövrünü təşkil edən islahatlar; siyasət, iqtisadiyyat, ictimai, düşüncə, ilahi bütün sahələri əhatə edir.

Bu nizamnamənin tarixi 1923-cü ildir. Yeni Lozanna müqaviləsinin imzalandığı tarixdir. 150 ildir ənənəvi dostluğu ilə Türkiyəyə bağlı olan Polşa bu müqaviləni digər dövlətlərdən əvvəl qəbul etmişdi. Milli şərəf duyğusuna malik olan Türk millətinin atası Atatürkü sarsılmaz bir sevgi ilə qucaqlaması təəccüblü deyil. Yeni Türkiyə beynəlxalq siyasətdə nəzərə alınmalı aktyora çevrilmişdir. Türkiyənin modernləşmə və yenilənmə hərəkatı davam edir. Osmanlının “Xəstə insanı” sağalmışdır. Tərəqqisi və enerjisi yerindədir. Atatürk bunu etməklə həqiqətən bir möcüzə göstərmişdir.

“Polska” qəzeti

Varşava, 1938

Atatürkün dühası Türk millətinin tarixdə daşıdığı ruhun və fəzilətin ən yüksək nümunələrindən birini təşkil edəcəkdir.

Branko Aczemoviç

Yuqoslaviya səfiri

Türk millətinin azadlığı, Türkiyənin milli inkişafı uğrunda gedən çətin mübarizələrə adını yazan Kamal Atatürkü çox yaxşı tanıyıırıq.

Atatürk, Türk millətini təxribatçı qüvvələrə, imperialistlərə, Türk millətini silah gücü ilə əzmək, ölkəni böyük dövlətlərin müstəmləkəsinə çevirmək istəyən qüvvələrə qarşı savaşımaq üçün oyatmışdı. Yaxın və Orta Şərqdə ilk respublika yaranmasını ona borcludur. Bu cümhuriyyət bir çox xalqların milli-azadlıq hərəkatlarına yol açmışdır. Atatürkün müqəddəs saydığı imperializmlə mübarizəsi təkcə Türk milləti tərəfindən deyil, digər Şərq ölkələri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir.

Türkiyənin yüzillik gerilikdən qurtulması üçün Atatürk çox çalışmışdır. Onun apardığı islahatlar ölkənin iqtisadi həyatının sürətli tərəqqisinə, kənd təsərrüfatının inkişafına yönəlmişdir. Atatürkün dövründə Türkiyənin beynəlxalq nüfuzu artmış və ölkə dünya siyasətində mühüm rol oynamağa başlamışdır.

N. S. Xruşşov

Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası MK Baş katibi, 10 noyabr 1938-ci il

Atatürk; millətin atası, qılınıcı, düşüncə, qəlb, iradə insanı idi. Bu böyük millət oğlu həm də iyirminci əsrin ən böyük vətəndaşıdır.

“Slovo” qəzeti

Bolqarıstan

Onun hakimiyyəti dövründə Türkiyə Avropanın dəyərli üzvü olmuşdur. (30)

London “Times” qəzeti

İngiltərə

Bir anlığa təsəvvür edin ki: Qərb dünyasındakı intibah, reformasiya, elm və düşüncə inqilabı, Fransa İnqilabı və Sənaye İnqilabını Atatürk, bir insan ömrünə sığdırmışdır.

Arnold Toynbi

Atatürk olmasaydı, Türk Özbəkistanda olardı, amma Trakya və Anadoluda qalmazdı. Sizcə, 100 ildə böyük coğrafiyadan sürgün edilən və qırğına məruz qalan türklərin Konya düzündən qovulması nə qədər vaxt aparacaq?

Nə türk, nə də Türkiyə qalmayacaqdı. Mustafa Kamal təkcə ölkəni xilas etmədi; Türk nəslini də xilas etdi. Türkiyənin Qurtuluş savaşında nə isə baş verdi və plan baş tutmadı. Yunanlar məğlub

olduqdan sonra qaçarkən hər yeri yandırdılar, məhv etdilər və hər kəsi öldürdülər. Amerika səfiri və Amerika mənbələri də bu hadisəni təsdiqləyir. Təkcə Qərbdə bir milyondan çox Türk yunanlar tərəfindən öldürüldü, 1,2 milyonu isə sürgünə göndərildi. Çox pis dövr idi. Müsəlman ölkəsi məhv edilmişdi. 1800-1922-ci illər arasında yunanlar 950 min mühacir və 320 min ölü verdilər. Ermənilər 910 min mühacir və 580 min ölü verdilər. Nəticə? Bu nümunəvi rəsm qarşısında kimin günahkar olduğunu soruşmaq lazımdır. Mustafa Kamalın qovulduğu Konya düzünü təsəvvür edin. Bir əsrdə haradan hara gəlib? Sizə deyirəm ki, Atatürk olmasaydı, Türk qalmazdı.

Prof. Justin McCarty

Amerika tarixçisi

Ölkələr həmrəylik əfsanələrinin köməyi ilə uğur qazanırlar. Amerika inqilabı və Corc Vaşinqtonu, Fransa inqilabı və Fransız mədəniyyəti konsepsiyası, Böyük Britaniyanın Magna Carta və Kral Ailəsi, Yunanıstanın demokratiyanın doğulduğu yerin əfsanələri buna misaldır. Türkiyəni birləşdirən əfsanə Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulması və Kamal Atatürkdür. Bunlar olmasa Türkiyə parçalana bilərdi... Nəticədə; dünyada çox az ölkədə Atatürk kimi milli qəhrəman vardır. (32)

Nik Ludinqton

Robert Kollecı Qəyyumlar Şurasının üzvü

Atatürk, qohumlarının və həmkarlarının dili ilə

Mustafa Kamal Atatürk demək olar ki, həmişə harada dayanacağını bilirdi. Bu, onun heyran olduğum fəzilətlərindən biri idi. Həmişə uzaqgörənlik, diqqətli olmaq doğma yurduna gedən yoldakı bütün fəaliyyətlərinə hakim olmuşdur.

Marşal Fevzi Çakmak

Mustafa Kamalın belə şəraitdə etdiklərini etməyə cəsarəti olan demirəm, bəlkə ondan da cəsurları vardı; mən qətiyyətli olduğumu demirəm, bəlkə onun kimi əzmkarlar da olub; elmini də nəzərdə tutmuram, şübhəsiz ki, ondan daha arif olanlar da var idi; amma qırx illik ömrümdə onun “rəhbərlik dühası” kimi dahiliyə sahib başqa insan tanımamışam.

Falih Rıfki Atay

Özünü bütün dünyaya dahi kimi qəbul etdirən bu insanın, şübhəsiz ki, hər mövzuda dahi fikirləri olacaq. Bu fikirləri əvvəlcədən bilmək mümkün deyil. Atatürk şəraitə uyğun olaraq lazımi tədbirləri necə alacağını çox yaxşı bilən bir insan idi.

Ancaq fürsətdən istifadə edib ictimaiyyətə açıqlamaq istərdim; Atatürkün ən çox qəzəbləndiyi cümlə “az inkişaf etmiş ölkə” idi.

Prof. Afət İnan

Döyüş meydanlarının qalib sərkərdəsi, sülh masalarının alovlu müdafiəçisi, azadlıq və müstəqillik aşiqi; demokratiya, milli suverenlik və milli hökmranlığın qızğın tərəfdarı olan Kamal Atatürk elm və texnologiya işığında müasir Türkiyənin təməlini Cümhuriyyəti əmanət etdiyi gənclərə əsas hədəf kimi göstərmişdir.

Atatürk türk istiqlal və azadlıq dastanının həm ən böyük qəhrəmanı, həm də baş müəllifidir.

Fethi Bolayır

Atatürk, xüsusən də yaşadığı cəmiyyətdə bədbinlik hisslərini dərhal aradan qaldıran, ölkədə işləmək, güclü, qabaqcıl və xoşbəxt olmaq üçün lazım olan sevinci, gücü dərhal aşıl原因 bir insan idi.

İsmət İnönü

Mustafa Kamal Paşa mübarizə aparmasaydı, bu ölkə xilas ola bilməzdi. Anadolunun nəslə kəsilməkdə olan qərb, şərq və cənub bölgələrində başlayan və vətənpərvərlik ideyasının məhsulu olan zəif, lakin milli müxalifət hərəkətləri, hər biri ayrı-ayrılıqda asanlıqla yatırılabilən Mustafa Kamal Paşa tərəfindən birləşdirildi. Nur içində yat, böyük xilaskar.

Rauf Orbay

Atatürk dinamik ruha malik idi. Ona tabe olan insan olduğu yerdə qalmaz. Atatürkün inkişaf etdirən və genişlədən bir düşüncəsi var idi. Ona tabe olanlar geridə qalmayacaqlar. Atatürk bu gün də, sabah da bizim liderimizdir, nurumuzdur.

Camal Gürsəl

ƏDƏBİYYAT

- 1) http://www.kultur.gov.tr/portal/tarih_tr.asp?belgeno=13587
- 2) Vural Sözer, “Atatürklü Günler”, Barajans Yayınları, 1998, səh. 214
- 3) http://www.kultur.gov.tr/portal/tarih_tr.asp?belgeno=13587
- 4) Cemal Kutay, “Ne Buldu, Ne Bıraktı”, “Yaşar Eğitim ve Kültür” fondu, İzmir, səh. 212
- 5) http://www.kultur.gov.tr/portal/tarih_tr.asp?belgeno=13592
- 6) Prof. Dr. Selayman Arslan, “Atatürk'ün Devlet Adamlığı Vasfı”, Atatürk “Araştırma Merkezi” jurnalı, noyabr 1996-cı il, sayı 36, səh. 952
- 7) Lord Kinross, “Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu”, “Altın “Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994-cü il, səh. 14
- 8) Lord Kinross, “Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu”, “Altın “Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994-cü il, səh. 395
- 9) http://www.kultur.gov.tr/portal/tarih_tr.asp?belgeno=13592
- 10) <http://www.samsun-aal.k12.tr/ata/nedediler5.htm>
- 11) <http://www.ataturk.net/?sayfa=diyorlar&ulke=Bulgaristan>
- 12) <http://www.ataturk.net/?sayfa=diyorlar&ulke=Danimarka>
- 13) <http://www.adkf.org/ataturk/hakkinda.htm>
- 14) <http://www.ataturk.net/?sayfa=diyorlar&ulke=Hindistan>
- 15) <http://www.ataturk.net/?sayfa=diyorlar&ulke=Hollanda>
- 16) <http://www.ataturk.net/?sayfa=diyorlar&ulke=ingiltere>
- 17) Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak, “Atatürk Bir Çağ'ın Açılışı”, “İnkılap “Yayınevi, İstanbul, 1984-cü il, səh. 382
- 18) <http://ulusdergisi.kolayweb.com/756212731881.html>
- 19) <http://www.samsun-aal.k12.tr/ata/nedediler14.htm>
- 20) <http://ulusdergisi.kolayweb.com/756212731881.html>
- 21) http://www.kultur.gov.tr/portal/tarih_tr.asp?belgeno=13781
- 22) <http://www.ataturk.net/?sayfa=diyorlar&page=0&t=30&ulke=italya>
- 23) Prof. Dr. Selayman Arslan, “Atatürk'ün Devlet Adamlığı Vasfı”, “Atatürk Araştırma Merkezi” jurnalı, noyabr 1996-cı il, sayı 36, səh. 935
- 24) Cemal Kutay, “Ne Buldu, Ne Bıraktı”, “Yaşar Eğitim ve Kültür” fondu, İzmir, səh.

- 25) http://www.kultur.gov.tr/portal/tarih_tr.asp?belgeno=13781
- 26) <http://www.ataturk.net/?sayfa=diyorlar&ulke=Macaristan>
- 27) <http://www.ataturk.net/?sayfa=diyorlar&ulke=Tunus>
- 28) <http://www.ataturk.net/?sayfa=diyorlar&ulke=polonya>
- 29) <http://www.ataturk.net/?sayfa=diyorlar&ulke=Rusya>
- 30) <http://abone.turk.net/selamisozer/soylenenler/dunyabas1.htm>
- 31) Ahmet Taner Kışlalı, “Cumhuriyet” qəzeti, 21.10.2000
- 32) Mehmet Ali Kışlalı, “ABD ve Kemalizm” 22 sentyabr 2000-ci il, “Radikal” qəzeti
- 33) <http://www.ataturk.net/?sayfa=diyorlar&ulke=Türkiye>
- 34) Falih Rıfkı Atay , Çankaya, Bateş A.Ş, İstanbul, 1984-cü il
- 35) <http://www.ataturk.net/?sayfa=diyorlar&ulke=Turkiye>

3-CÜ HISSƏ

Atatürk deyir ki...

A tatürk deyir ki...

Atatürk ölkəmizə yeni sima gətirmiş üstün siyasətçi və hərbi dahidir. O, gələcəyi çox yaxşı görmək qabiliyyətinə görə həmişə həqiqəti göstərən və ən kritik anlarda belə ən doğru qərarları qəbul edə bilən müasir liderdir.

Atatürk təhsildən tutmuş dövlət siyasətinə, incəsənətdən müharibəyə, idmandan müasir yeniliklərə qədər hər mövzuda təhsil almağımızı və düşüncələrimizi inkişaf etdirməyimizi təmin edən sözləri ilə bütün ideyalarımızın qabaqcılı olmuşdur. “Atatürkün sözləri” hissəsində Atamızın bizə yol göstərən və gələcəyimizə işıq tutan sözlərindən bəzilərinə yer verəcəyik.

Milli hakimiyyət

B iz türklər tariximiz boyu azadlıq və istiqlal rəmzi olmuş bir xalqıq.

Nə qədər varlı və firavan olsa da, müstəqillikdən məhrum olan xalq mədəni bəşəriyyət qarşısında nökr olmaqdan daha yüksək rəftara layiq görülmə bilməz.

Millətin sultanlıq və hökmranlığı ancaq və ancaq Türkiyə Böyük Millət Məclisindədir.

Əgər hökumətlərin hərəkətləri yanlışdırsa və xalq etiraz etməyib hökuməti devirmirsə, bu, o deməkdir ki, onlar bütün xətalara və qəbahətlərə ortaqdırlar.

Azadlıq və müstəqillik mənim xüsusiyyətimdir. Mən millətimin, əcdadımın ən dəyərli mirası olan müstəqillik eşqi ilə yaşayan insanam. Mənim bu sevgimi uşaqlıqdan bu günə qədər ailəmin, şəxsi və rəsmi həyatımın hər bir sahəsinə bələd olanlar bilir. Məncə, əgər xalq azadlığa və müstəqilliyə sahib olarsa, o xalqın şərəfi, ləyaqəti, insanlığı o zaman təcəssüm oluna və əbədiləşdirilə bilər. Mən şəxsən bu keyfiyyətlərə çox əhəmiyyət verirəm. Bu xüsusiyyətlərə sahib olduğumu iddia etmək üçün millətimin eyni keyfiyyətlərə malik olmasını vacib hesab edirəm. Yaşamaq üçün müstəqil bir xalqın övladı olaraq qalmalıyam. Bu səbəbdən milli istiqlaliyyət həyat məsələsidir. Əgər millətin, ölkənin mənafeyi zəruridirsə, bəşəriyyəti təşkil edən xalqların hər biri ilə dostluq və siyasət münasibətlərini böyük həssaslıqla qiymətləndirirəm. Lakin mənim millətimi əsarət altına almaq istəyən hər bir xalq bu istəyindən əl çəkməyincə mən onun qatı düşməniyəm.

Milli suverenlik elə bir nurdur ki, qarşısında zəncirlər əriyir, taclar, taxtlar batır, məhv olur. Millətlərin əsarətində qurulan qurumlar hər yerdə dağılmağa məhkumdurlar.

Cümhuriyyət fikri azadlığın tərəfdarıdır. Səmimi və qanuni olan hər fikrə hörmət edirik.

Suverenlik qeyd-şərtsiz millətə məxsusdur.

Milli mübarizələr şəxsi ambisiyaya deyil, milli ideala, milli şərəfə səbəb olmuşdur.

Türk uşaqları əcdadlarını tanıdıqca daha böyük işlər görmək üçün özlərində güc tapacaqlar.

Dil və milli hiss arasında əlaqə çox güclüdür. Dilin milli və zəngin olması milli hiss inkişafında başlıca amildir. Türk dili ən zəngin dillərdən biridir. Yetər ki, bu dil şüurla işlədilsin. Ölkəsini, yüksək müstəqilliyini qorumağı bilən Türk milləti də dilini yad dillərin boyunduruğundan xilas etməlidir.

Hər bir insanın istədiyini düşünmək, istədiyinə inanmaq, öz siyasi fikrinə sahib olmaq, seçdiyi dinin ehtiyaclarını etmək və ya etməmək hüququ və azadlığı vardır. Heç kimin fikir və vicdanına hakim oluna bilməz.

Türk millətinin bacarığı və son qərarı sivilizasiya yolunda dayanmadan, təslim olmadan irəliləməkdir.

Mədəniyyətsiz insanlar mədəni olanları ayaqları altında tapdalanmağa məhkumdurlar.

Din

Bütün sadəliyi və gözəlliyi ilə millətimiz daha dindar olmalıdır. Mən öz dinimə həqiqətə inandığımı kimi inanıram. Şüurun inkişafına mane olan heç bir şey ehtiva etmir. Lakin indi xurafatlardan ibarət ikinci bir din var. Amma bu cahillər növbə çatanda aydınlanacaqlar.

Dinimiz millətimizə alçaq, məzlum, zəlil olmağı tövsiyə etməz. Əksinə, həm Allah, həm də Peyğəmbərimiz (s.ə.v) insanlara və ümmətlərə öz izzət və namuslarını qorumağı əmr edir.

Tabe olmaqla şərəf duyduğumuz İslam dinini əsrlər boyu adət-ənənə kimi siyasi alət mövqeyindən xilas edib yüksəltməyin vacib olduğunun şahidi oluruq. Müqəddəs və ilahi əqidə və vicdanımızı mürəkkəb və qarışıq olan hər cür mənfəət və ehtirasların təzahür etməsinə səbəb olan siyasətdən və siyasət ilə bağlı bütün məsələlərdən dərhal qurtarmaq, millətin dünya və axirət səadətinin əmr etdiyi zərurətdir.

Dinimiz əqli din olmasaydı, kamil olmazdı, dinlərin sonuncusu olmazdı.

Böyük dinimiz işləməyən insanlığa heç bir faydası yoxdur söyləyir. Bəzi insanlar müasir olmağı kafir olmaq hesab edirlər. Əsl küfr onların inancıdır.

Dinin təbii olması üçün ağla, elmə və məntiqə uyğun olmalıdır. İlk öncə Quranın dilimizə tərcümə olunmasını əmr etdim. Quran ilk dəfədir ki, Türk dilinə tərcümə olunur.

Cənablar, məscidlər həm itaət və ibadət üçün, həm də din və dünya üçün nə etmək lazım olduğunu düşünmək, yəni məşvərət üçün tikilmişdir. Milli işlərdə hər bir fərd ağılı ilə hərəkət etməlidir.

Qadın

insan cəmiyyəti kişi və qadın adlanan iki cinsdən ibarətdir. Bütün kütlənin inkişaf etməsi üçün bu kütlənin bir hissəsini irəli aparıb, digərinə isə etinasız yanaşmaq olarmı... Ola bilmə ki, bir cismin yarısı yerə zəncirlə bağlansın, o biri hissəsi isə göyə qalxa bilsin.

Ey qəhrəman Türk qadını, sən yerdə sürünməyə yox, çiynlərdə göyə qalxmağa layiqsən.

Dünyada gördüklərimizin hamısı qadınların əsəridir.

Bu gün anaların övladlarına verəcəyi tərbiyə qədim dövrlərdəki kimi sadə deyil. Müasir analar üçün uşaqları lazımi keyfiyyətlərlə böyütmək və övladlarını bugünkü həyatın fəal üzvünə çevirmək bir çox yüksək keyfiyyətlərdən asılıdır. Buna görə də, əgər həqiqətən millətin anası olmaq istəyirlərsə, qadınlarımız hətta kişilərimizdən də daha ziyalı, mərifətli, bilikli olmalıdırlar.

Millətin qaynağı, ictimai həyatın əsası olan qadın ancaq fəzilətli olarsa, öz borcunu yerinə yetirə bilər.

Qadınlarımız kişilərdən daha maariflənmiş, daha məhsuldar, daha bilikli olmalıdırlar. Əgər doğrudan da millətin anası olmaq istəyirlərsə, belə olmalıdırlar.

Heç kəs inkar edə bilməz ki, bu müharibədə və ondan əvvəlki müharibələrdə millətin yaşama qabiliyyətini qoruyan qadınlarımız olub.

Odur ki, gəlin, hamımız uca ruhlu, duyğulu qadınlarımızı minnət hissi ilə əbədi olaraq şərəfləndirək, mübarək tutaq.

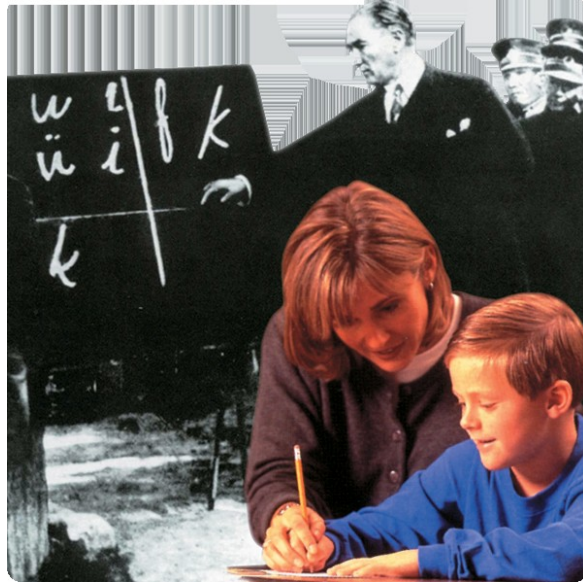
Türk gənclərinə

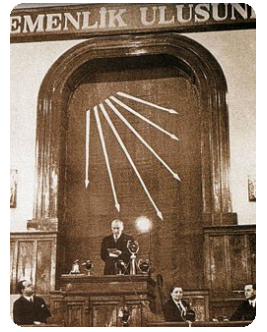
Gənclər, cəsarətimizi gücləndirən, yaşadan sizsiniz. Aldığınız tərbiyə və müdrikliklə insanlığın və sivilizasiyanın, vətən sevgisinin, fikir azadlığının ən qiymətli simvolu olacaqsınız. Böyüyən yeni nəsil, gələcək sizsiniz. Cümhuriyyəti biz qurmuşuq, onu ucaldan, yaşadan sizsiniz.

Uca Türk! Yüksəkliyin sizin üçün heç bir məhdudiyyəti yoxdur. Açar budur.

Bir gün mənim təvazökar bədənim torpağa qarışacaq. Amma Türkiyə Cümhuriyyəti əbədi yaşayacaq.

● Atatürk Çankaya köşkündeki kitabxanasında iş masasında kitab oxuyarkən.

● Cümhuriyyət prezidenti Qazi Mustafa Kamalın Samsunda qarşılanişı (20 sentyabr 1924)

Siz, ey yeni Türkiyənin gənc oğulları! Yorulsanız da arxamca gəlin... İstirahət etmədən yeriməyə qərar verənlər heç vaxt yorulmazlar. Türk gəncliyi dayanmadan, yorulmadan hədəfə, yüksək idealımıza doğru gedəcək.

Sülh

indi şərqdən çıxacaq günəşə baxın. Necə ki, siz bu gün səhərin doğmasını görürsünüz, mən də bütün şərq xalqlarının oyanışını uzaqdan görürəm. Öz müstəqilliyini və suverenliyini bərpa edəcək çoxlu qardaş xalqlar var. Müstəmləkəçilik və imperializm yer üzündən yox olacaq və heç bir rəng, din və irq fərqi qoyulmadan millətlər arasında yeni harmoniya və əməkdaşlıq dövrü hökm sürəcək.

Xarici siyasət

B izə millətçi deyirlər. Amma biz elə millətçiyik ki, bütün əməkdaşlıq edən xalqlara hörmət və itaət edirik. Biz onların milliyyətinin bütün ehtiyaclarını bilirik.

Bilək ki, milli kimliyini bilməyən millətlər başqa millətlərin şikarına çevrilirlər.

İncəsənət

S iyasətimizin açıq-aydın arzusudur ki, pozitiv elmlərin əsaslarına söykənən, təsviri incəsənəti sevən, fiziki hazırlığı ilə yanaşı, intellektual hazırlığı da yüksələn, təkmilləşən fəzilətli, qüdrətli nəsil yetişdirməkdir. İncəsənəti geri qalan bir millətin can damarlarından biri kəsilmiş deməkdir.

Cənablar, siz həyatınızda deputat da, nazir də, hətta prezident də ola bilərsiniz. Amma heç vaxt sənətkar ola bilməzsiz.

Müəllimlər

M üəllimlər! Yeni nəslə Cümhuriyyətin fədakar müəllim və maarifçilərini siz yetişdirəcəksiniz. Yeni nəsil sizin şah əsəriniz olacaq. Əməyin dəyəri bacarıq və fədakarlıq dərəcəsinə uyğun olacaqdır.

Milləti xilas edən ancaq müəllimlərdir. Müəllimsiz, pedaqoqsuz bir xalq hələ də xalq kimi tanınmaq qabiliyyətini kəşf etməmişdir.

Əziz müəllimlər, heç vaxt fikirlərinizi tərk etməyin, Cümhuriyyət sizdən azad ideyalı, azad vicdanlı, biliyə malik nəsillər tələb edir.

Elm

B iz cahil deyəndə məktəbdə oxumayanları nəzərdə tuturuq. Bizim nəzərdə tutduğumuz elm həqiqəti bilməkdir. Əks halda oxuyanlardan ən böyük cahillər, oxumayanlardan isə həqiqəti görən həqiqi alimlər çıxa bilər.

Məktəb sayəsində, məktəbin verəcəyi elm sayəsində Türk milləti, Türk incəsənəti, Türk iqtisadiyyatı, Türk şeiri, ədəbiyyatı bütün gözəllikləri ilə inkişaf edir.

Dünyada hər şey üçün, sivilizasiya, həyat, uğur üçün ən doğru yol göstərən elmdir. Elm və elmdən başqa hidayət axtarmaq qəflət, nadanlıq və bidətdir.

Türk millətinin tərəqqi və sivilizasiya yolunda əllərində və zəhinlərində tutduğu məşəl müsbət elmdir. Bu səbəbdən də xalqımızın yüksək xüsusiyyətini, yorulmaz əməksevərliyini, fitri intellektini, elmə bağlılığını, təsviri incəsənətə məhəbbətini, milli birlik hissini hər zaman, hər cür vasitə və tədbirlərlə yetişdirməklə inkişaf etdirmək milli idealımızdır.

İqtisadiyyat

İqtisadi inkişaf Türkiyənin azad, müstəqil, hər zaman daha güclü və firavan Türkiyə idealının dayəğıdır.

Başqalarını düşünə bilənlər millətinin yaşamasına və tərəqqisinə səbəb olar.

Xarici investisiya

Millətimizin təməl faydası ilə bağlı məsələlərdə əcnəbilərin bizim üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

Kəndlilər

Türkiyənin əsl sahibi və ağası kəndlidir, əsl istehsalçısıdır. Ona görə də, firavanlığa, xoşbəxtliyə, sərvətə hamıdan çox layiq olan kəndlidir. Ona görə də, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin iqtisadi siyasəti bu ilkin hədəfə çatmağı hədəfləyir.

Əvvəla, ölkədə torpaqsız kəndlilər qalmamalıdır. Kəndli, ailəsini dolandıra biləcək torpaqlar hər hansı səbəbdən bölünməz olmalı, iri fermerlərin fəaliyyət göstərə biləcəyi torpaqların eni torpağın yerləşdiyi ölkənin rayonlarının əhalinin sıxlığına və torpağın münbitlik dərəcəsinə uyğun olaraq məhdudlaşdırılmalıdır.

Müstəqillik

Biz türklər tariximiz boyu azadlıq və istiqlal rəmzi olmuş bir xalqıq.

Bütün tərəqqinin və qurtuluşun anası azadlıqdır.

Bu xalq asılı halda yaşamayıb, yaşaya bilməz və yaşamayacaq.

Bu gün üzərimizə götürdüyümüz işin əsasını tam müstəqillik təşkil edir.

Söhbət tam müstəqillikdən gedirsə siyasi, maliyyə, iqtisadi, hüquqi, hərbi və s. bütün məsələlərdə tam müstəqillik və tam azadlıq nəzərdə tutulur.

Türkiyədə bolşevik olmayacaq. Çünki Türkiyə hökumətinin birinci məqsədi xalqa azadlıq və xoşbəxtlik bəxş etmək, əsgərlərimizlə bərabər mülki xalqımıza da qayğı göstərməkdir.

Milli suverenlik elə bir nurdur ki, qarşısında zəncirlər əriyir, taclar, taxtlar batır, məhv olur.

Türkün əsaləti

Bu milləti mən yox, içimizdəki ruh, damarımızdakı qan xilas edib.

Biz birbaşa vətənpərvər və türk millətçiləriyik. Cümhuriyyətimizin təməli Türk birliyiidir.

Ey Türk gəncləri! Sizin birinci vəzifəniz Türkiyənin istiqlalını və Cümhuriyyətini əbədi olaraq qorumaq və müdafiə etməkdir. Sizə lazım olan güc damarlarınızdağı nəcib qandır.

Məni qeyri-adi bir insan kimi düşünməyin. Doğulmağımda yeganə qeyri-adi cəhət odur ki, mən Türk olaraq doğulmuşam.

Böyük dövlətlər Quran əcdadlarımızın da böyük və hərtərəfli sivilizasiyaları olmuşdur. Türklüyü və dünyanı axtarmaq, araşdırmaq, məlumatlandırmaq bizim borcumuzdur.

Dil haqqında

Dilin milli və zəngin olması milli hissini inkişafında başlıca amildir. Ölkəsini, yüksək müstəqilliyini qorumağı bacaran Türk milləti də dilini yad dillərin boyunduruğundan xilas etməlidir.

Bir ölkənin, xalqının düşməndən zərər görməsi əziyyət vericidir. Amma öz irqindən daha yaxşı tanıdığı insanlardan vəfasızlıq və fəlakət görmək daha ağırlıdır.

Cənablar, biz yaşamaq, müstəqillik istəyən xalqıq. Biz isə yalnız bunun üçün həyatımızı yox etməyi də gözə alırıq.

Harmoniyalı, zəngin dilimiz yeni Türk hərfləri ilə əslini göstərəcək.

Mədəniyyət

Sivilizasiyanın buyurduqlarını və tələb etdiklərini etmək insan olmaq üçün kifayətdir.

Biz hamımız dünya sivilizasiyasına daxilik. Biz sivilizasiyanın bütün tələblərini tətbiq edəcəyik.

Bizim böyük amalımız ən mədəni və firavan millət kimi varlığımızı yüksəltməkdir.

Mən şübhə etmirəm ki, Türklüyün unudulmuş böyük mədəni və onun böyük irsi qabiliyyəti gələcək inkişafı ilə gələcəyin yüksək sivilizasiya üfüyündə yeni günəş kimi doğacaqdır.

Türklər bütün mədəni xalqların dostudurlar.

Türk millətinin bacarığı və son qərarı sivilizasiya yolunda dayanmadan, təslim olmadan irəliləməkdir.

Mədəni olmayan insanlar, mədəni olanların ayaqları altında qalmağa məhkumdurlar.

Millətimiz hər çətinliyə sinə gərərək daim irəliləyir, yüksəlir. Böyük Türk millətinin bu yolda sürətini hər vasitə ilə artırmağa çalışmaq bizim ən mübarək borcumuzdur.

Ailə və uşaqlara verdiyi əhəmiyyət

Həyat yoldaşını xoşbəxt edə bilən hər kəs evlənməlidir. Uşaqları olmalıdır. Mənə baxmayın. Mənim həyatım başqa cür qurulub.

Uşaq sevgisi insanın təbii ehtiyacıdır.

Zəfər haqqında

Məqsəd qələbə deyil. Qələbə, özündən daha böyük məqsədə çatmaq üçün yalnız əsas vasitədir. Əsas qayə ideyadır. İdeyaya əsaslanmayan qələbə yaşaya bilməz. Hər böyük qələbədən sonra yeni səltənət yaranmalıdır. Əks halda, qələbə özlüyündə boşa çıxan cəhddir.

Qələbə “qələbə mənimdir” deyə bilənlərə, uğur “bacaracağam” deyə başlayanlara, “bacardım” deyə bilənlərə məxsusdur.

Mənim üçün ordumuzun dəyərini ifadə etməkdə əsas ölçü belədir: Türk ordusunun bir hissəsi istər-istəməz rəqibinə qalib gələr, iki mislini dayandırar və təsbit edər.

Hər bir Türk fərdinin son nəfəsi Türk millətinin nəfəsinin sönməyəcəyini və əbədi olduğunu göstərməlidir.

Dünyada yəqin ki, bir haqq var və haqq gücdən üstündür.

Bir millət, cəmiyyət bir nəfərin zəhməti ilə bircə addım belə ata bilməz.

Yorulmadan arxamca gedəcəyinizi deyirsiniz. Sizdən istədiyim yorulmamaq deyil, yorulanda dayanmadan yerimək, yorğun olanda dincəlmədən arxamca gəlməkdir.

Siz, ey yeni Türkiyənin gənc oğulları! Yorğun olsanız da, məni təqib edin. İstirahət etmədən yeriməyə qərar verənlər, heç vaxt yorulmazlar. Türk gəncliyi dayanmadan, yorulmadan hədəfə, yüksək idealımıza doğru getməlidir.

Həqiqəti danışmaqdan qorxmayın.

Məsələlərə hadisələrə görə deyil, əslində olduğu kimi yanaşmaq lazımdır.

Tətbiq edən, icra edən həmişə qərar verəndən güclüdür.

Ehtiyacımız olduğuna əmin olduğumuz bir işi dərhal görməliyik.

Fikirlər heç vaxt güc və zorakılıqla, top və tüfənglə öldürülə bilməz.

TBMM açılış nitqindən bəzi qısaldılmış fəsillər (24 aprel 1920)

Hörmətli millət vəkilləri! Mən dəqiqləşdirmək istərdim ki, sizin böyük Məclisinizin hüzurunda bu gün yaşadığımız vəziyyəti tam açıqlaya bilim. Təqdim edəcəyim mövzuları bir neçə hissəyə bölmək olar:

Birinci hissə; söhbət atəşkəslə Ərzurum konqresi arasındakı vəziyyətdən gedir.

İkinci hissə; Ərzurum konqresindən tutmuş 16 martda İstanbulun düşmənlər tərəfindən işğal edildiyi günə qədərki dövrü əhatə edir.

Üçüncü hissə; martın 16-dan bu dəqiqəyə kimi olan vəziyyət ilə bağlı olacaq.

Mənim izahatlarım bir sıra sənədlər əsasında olacaq. İcazənizlə, lazım gəldikdə həmin sənədləri burada oxuyacağam. Yalnız birinci dövr ilə bağlı izahatlarım bir az şəxsi olacaq. İçində olduğumuz vəziyyəti tam aydınlaşdırmaq üçün həmin dövr haqqında danışmağı əhəmiyyətli görürəm.

Ali hakimiyyət orqanlarına məlum olduğu kimi, Əhməd İzzət Paşa Hökuməti milli zəmində ədalətli sülhün əldə edilməsi ümidi ilə atəşkəs istəyib. Müstəqilliyi uğrunda namus və mərdliklə mübarizə aparan xalqımız 1918-ci il oktyabrın 30-da imzaladığı atəşkəs müqaviləsi ilə silahlarını yerə qoydu.

Müttəfiq donanmaların İstanbula girməsindən sonra atəşkəs müqaviləsinin müddəaları kənara qoyuldu; zorakılığın artması ilə səltənət haqları, hökumətin qururu və milli namusumuza etinasız yanaşıldı. Osmanlı milliyyətindən olan qeyri-müsəlman ünsürlər Antanta komitəsindən aldıkları təşviq və müdafiə sayəsində hər yerdə təkəbbürlü hücumlara başladılar.

Parlamentin buraxılması, gücünü millətdən almayan hökumətlərin tez-tez dəyişməsi, millətin vicdanından doğan milli birlik çalışmalarının acınacaqlı fədakarlığı ilə milli varlığımız dünyaya açıqlana bilmədi.

Xarici qüvvələrin işğalı altında inləyən paytaxtımızda qan ağlayan bütün şərəfli insanlar, xalqın ziyalıları, dini və dövlət xidmətlərinin görkəmli simaları, böyük xilafət və sultanlıq milli müstəqilliyimizi milli vicdandan doğan birliyin əzmi və iradəsi ilə bu təhlükədən xilas edəcəyinə inanırdılar. Lakin İstanbulun təzyiqi və işğalına görə milli namusu qorumaq üçün maddi imkan yox idi.

Bu zaman məni Anadoluda mülki və hərbi işlərdən məsul Ordu Müfəttişliyinə təyin etdilər. 1919-cu il mayın 16-da İstanbuldan getdim və Samsunda bu iş üçün təyinatımı dinə, millətə xidmət etməyin ən böyük, ən mübarək şərəf kimi qəbul etdim.

Milli vicdanın böyük iradəsinə bağlı olaraq, 1919-cu il mayın 16-da milləti müstəqil, vətənimizi düşməndən azad görənə qədər çalışacağıma and içərək İstanbuldan getdim. Samsunda işləməyə başladım. İlk fikrim o oldu ki, biz öz imkanlarımızla ölkəmizdə təhlükəsizliyə nail ola bilərik. Əslində, Canik Livasının (o dövrdə mərkəzi Samsunda olan sancağın adı) xüsusi vəziyyəti bu məsələdə ən sürətli hərəkəti tələb edirdi. Afina və İstanbul komitələrinin başçılıq etdiyi, həqiqətən də yunanların hökmranlığını və İslam xalqını əsir götürməyi qarşısına məqsəd qoyan Pontus hökuməti Qara dəniz sahillərində və qismən də Amasya və Tokatın şimal rayonlarında yaşayan Osmanlı yunanlarının xəyallarını alovlandırırdı.

Görülən tədbirlər sayəsində uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. Lakin bu tədbirlər və müvəffəqiyyət yalnız Pontus bölgəsi ilə məhdudlaşdı. Halbuki, hər gün haqsızlıqlarını artıran müttəfiq dövlətlərə milli varlığımızı siyasi cəhətdən sübut etmək, faktiki hücumlar qarşısında

millətin şərəf və istiqlalını fəal şəkildə qorumaq çox vacib idi. Əslində, şərqdə və qərbdə, demək olar ki, ölkəmizin hər yerində millətin, vətənin hüquqlarını qorumaq üçün dərnekələr yaradıldı. Bu dərnekələr düşmən əsarətinə düşməmək üçün milli vicdanın iradəsi və əzmi ilə doğan təşkilatlar idi.

Bu zaman bütün bələdiyyə başçılarıımıza Səid Mollanın imzası ilə İstanbulda İngilis Muhipləri Cəmiyyəti (İngilis Dostları Dərnəyi) yaradılması və hər yerdə dərneyə qoşularaq ingilislərə köməklik göstərilməsi zərurəti barədə teleqram göndərildi. Mən Böyük Vəzir Ferit Paşadan xahiş etdim ki, hökumətin bu hadisəyə marağını öyrənsin. Heç bir cavab almadım.

Naməlum şəxslərin bu cür qeyri-qanuni və müxtəlif siyasi avantüralarının böyük fəlakətlərə səbəb olacağını başa düşən xalq Səid Mollanın çağırışına məhəl qoymadı.

Minlərlə hücum və haqsızlıq altında inləyən, İzmir fəlakəti qarşısında qan ağlayan millət, hökumətdən və Antanta dövlətlərinin nümayəndələrindən kömək və haqq diləmək üçün ağlayarkən, bir çox bələdiyyə başçıları və bir çox milli hüquq müdafiə təşkilatları göndərdikləri teleqramlara güvəndiklərini bildirərək bu məsələdə çalışıb fədakarlıq etməyimi istəyirdilər.

Həyatımı və şəxsiyyətimi həsr etdiyim əzəmətli, məzlum xalqımın bu haqlı xahişi ilə milli iradəni hər şeydən uca görmək mənim müqəddəs borcumdur.

Bundan sonra dərc etdiyim bildirişlə xalqa son sözümü verdim. Bu bildirişin son cümləsi belə idi: yaşadığımız ölüm-qalım günlərində millət olaraq hər tərəfdə arzu və şövqlə əldə edilməyə çalışılan milli müstəqilliyimiz yolunda var gücümle çalışacağımıza inanın. Mən müqəddəsətim adına söz verirəm ki, bu müqəddəs məqsəd yolunda millətimlə birlikdə sona qədər çalışacağam.

Başa düşürdüm ki, bütün xalq öz vəziyyətini dərk edərək, öz gələcəyini təkbaşına idarə etmək əzmindədir. Millətin və ölkənin mövcud vəziyyətini nəzərə alaraq, onların hüquqlarını qorumaq üçün hər cür təsir və nəzarətdən kənar milli şuranın yaradılmasını zəruri hesab etdim. Buna görə də aidiyyəti şəxslərlə görüşüb söhbət edərək Sivasda ümumi Milli Konqres çağırmaq qərarına gəldik. Böyük və qanlı təhlükəli hadisələrə daha çox məruz qalan şərq vilayətlərimiz eyni məqsədlə yuxarıda adı çəkilən vilayətin adından Ərzurumda qurultay çağırmağa cəhd etdilər. Sivas Konqresi üçün məxfi bəyanat və məktub dərc etdim....

Sivasda milli quruluş hazırlanıb başa çatdıqdan, Ərzurumdan sonra Osmanlı ölkəsi adından Sivasda ümumi qurultay çağırıldıqdan və nümayəndələr dəvət olunduqdan sonra bəzi lazımı tədbirlər görüldü, tənzimləmələr edildi və mən də Ərzuruma yola düşdüm..

Ərzurumda Hərbi Nazir Ferit Paşadan aldığım teleqramda:

“Sizdən İstanbula hərəkətlərinizi sürətləndirməyinizi xahiş edirəm” deyildi.

Teleqramın əvvəlində Ferit Paşa deyirdi:

“Paşa! Antanta nümayəndələrinin sərt tələbləri məni bu gün teleqramı yazmağa məcbur etdi. Sənin yüksək şəxsiyyətini mənim kimi heç kim bilmir. Vətənimizin şərəfi ilə bağlı uca məqsədlərini bilirəm.

Mən həm Sultana, həm də Nümayəndələrə söz vermişdim ki, İstanbulu şərəfləndirəcəkləri barədə söz vermişdim. Utanmayacağıma əminəm.

Sizə bildirmək istərdim ki, Antanta Nümayəndələri də buranı şərəfləndirdiyiniz zaman sizə hörmət göstərəcəklər. Bununla bağlı qəti tədbir görüldü (Gülüş). Yalnız yüksək məniyyətiniz dərhal ayrılıb bura gəlməlidir.” (Gözləsinlər, səsləri və gülüşləri)

Ferit Paşaya cavabımda belə dedim:

“Ölkənin və millətin xilasına xidmət etməkdən başqa bir məqsədım yoxdur və indi də mənim dövlət sərhədləri daxilindəki fəaliyyət və hərəkətlərimin bu məsələyə yönəldiyini, Antanta dövlətlərinin nümayəndələrinin haqqımda qərəzli olmalarının bəzi dedi-qodulardan qaynaqlandığını və bunların məni bütün hisslərim və düşüncələrimlə tanıyan Sultanın əmri ilə hökumət üçün çalışacağıma inanmış alinizin verəcəyi açıqlama və zəmanətlə düzəldilə və həll oluna bilinəcəyinə əminəm.

Dörd gün əvvəl Sultanın dəftərxanasına göndərdiyim və Antanta nümayəndələrinin etiraz etdiyi məktubuma cavab vermədən İstanbula gələcəyimə söz verilməməli idi.

Hökumətimizin xəbəri və heç bir səbəb olmadan İzmir və Antalyanın düşmən tərəfindən işğal və Yunan quldurları tərəfindən silahsız və köməksiz insanların qırılması və bunun nəticəsində iffət və namusun tapdalanması, Aydın vilayətinin hər yerində bu vəziyyətin davam etdirilməsi, bir müddət əvvəl Nurəddin Paşanın bu bölgədən uzaqlaşdırılması ilə ortaya çıxan komanda boşluğunun ağır nəticəsi deyilmi? Əgər bu bölgə üçün belə qanlı nəticə hazırlansa və buna əngəl kimi qiymətləndirilən komandanlıq kollegiyalarının dəyişdirilməsi zərurəti hiss edilsəydi, təmsilçilərin vətəni yox etmək istəkləri qarşısında hakimiyyət nümayəndələrinin qabaqcılları üçün ikinci xəyanətə səbəb olmaqdan, xalqın arasına qarışmaları vətənpərvərlik nümunəsi olardı.” (Alqışlar)

Şevki və İhsan Paşanın Şərqdən uzaqlaşdırılması vətənimizin bir hissəsinin amansızcasına işğalının qarşısını ala bilirmi?

Ferit Paşanın verdiyi cavab belədir:

“Yüksək bəyanatlarınız doğrudur. Lakin milli hərəkətin olacağına inanan ingilislər sizin yüksək qüdrətinizdən və vətəni qorumaq üçün göstərdiyiniz səylərdən narahat idilər və düşmənlərimiz tərəfindən hər gün müxtəlif səbəblərdən yaradılan dedi-qodular bu narahatçılığı daha da artırmışdı, buna görə də Bab-ı Alidən sizin ordudan alınıb İstanbula gətirilməyinizi istədilər. Bu xahişləri hədə-qorxu ilə demişdilər. Dörd gün əvvəlki vəziyyətlə müqayisədə Sultan həzrətlərinin təsdiq etməsi üçün təqdim edilən təqdimat məndən gəlmişdi. Ancaq bugünkü vəziyyət belə qəfil və tələsik dəvət tələb edir.

Bildiyiniz kimi, sizi Bab-ı Alidəki maşının yanında gec saatlara qədər narahat etməyimin səbəbi sizin də bildiyiniz kimi, məcburiyyətdən və ölkənin mənafeyinin zəruriliyindən irəli gəlir. Eyni zamanda, Xarici İşlər Nazirinin müavini tərəfindən ingilislərin sizə layiq olduğunuz hörməti göstərəcəyinə dair söz verilmişdi. İlk teleqramımda nəzərdə tutduğum kimi, Paris konfransının qərarlarına boyun əyməkdən başqa heç nə görmürəm. Hələlik anlaşımaq daha məqsədəuyğun görünür. Bu səbəbdən ən qısa zamanda İstanbula köçməyiniz gözlənilir.

Sizinlə edəcəyimiz iclaslar, əlbəttə ki, bizi də maarifləndirəcək. Sərəncamları Nümayəndələrə çatdırmaq üçün hərəkətə keçmək barədə qərarınızın vaxtının mümkün qədər tez müəyyən edilməsini xahiş etməyi səbirsizliklə gözləyirəm”.

Cavabım aşağıdakı maddələrdən ibarət idi:

“Dünən sizdən aldığım teleqramda deyilir ki, Paris konfransının qərarlarına boyun əyməkdən başqa görüləsi iş yoxdur. Bu qərarlar nələrdir? Agentliklərin son açıqlaması milli müstəqilliyimizin və gələcəyimizin çox ümitsiz olduğunu göstərir. Məsələn, Paris konfransı Trakya, Pont, İzmir və Kilikiya məsələlərini dövlətə qarşı qoymuş və şərq vilayətlərində Ermənistanın suverenliyini qəbul edərək təsdiqləyibsə, bu qərarlara əməl etmək səlahiyyətini və məsuliyyətini öz üzərilərinə götürənlər kimlərdir?

Sultanlığın bütün dövlət və millət tələbatları və xilafətin haqq oyunlarını səmimi və münasib bir dillə çatdırmaq, öz işinə məsul olmayan Sultan həzrətlərinin qüdrət və əmrlərini əsl dini istəklərə və dövlətə yönəltmək tələb olunur. İstanbuldakı bəzi şəxslər, xüsusən də bir-iki ay belə hakimiyyətdə qala bilməyən kabinetlər yanlış dünyagörüşü, vicdansızlıq, millətin mənafeyinə uyğun olmayan düşüncələrlə nazirlik idarə etmək və səlahiyyət sahibi olmaq kimi tarixin ən kəskin məsuliyyətlərindən kənarda qalmalıdırlar.

Məncə; çox yanlış vəziyyətdədirlər. Bu gün ölkəmizdə millətin gücü varsa, bu hərəkət fəlakətlər nəticəsində oyanan millətin qəlbindən, düşüncə gücündən doğmuşdur. Mən də ancaq buna tabe oluram. Mənim buradan çıxmağımla bağlı qaydalar çox yanlış və təhlükəlidir. Deyilənə görə, Xarici İşlər Nazirinin müavini ingilislərdən sizin müdafiəinizlə bağlı təminat alıb. Buna çox təəccübləndim. Çünki dövlətlər və millətlər adından rəsmi şəkildə imzaladıqları atəşkəs müqaviləsinin şərtlərinə belə heç vaxt əməl etmədən hücumlar edən, bir çox alçaldıcı vəziyyətlərə səbəb olan ingilislərin bu güvəncəsinə inanmaq çox sadələşmə olardı.

Amma tam şəkildə inanılmasını istəyirəm ki, əgər ölkənin nıcatı və rifahı mənim geri çəkilməyimdən asılı olsaydı, gələcəyim üçün heç bir ümid və məqsəd düşünmədən qeyd-şərtsiz nəfsimi qurban verməkdən daha vicdanlı və sadə bir şey ola bilməz idi (Alqışlar). Əlavə edim ki, fərq real vəziyyət qarşı tərəfdən hələ dərk olunmayıb.

Anlaşma yolunun seçilməsinə üzülürəm. Çünki yaxşı yola getmək insanın zəif nöqtəsinə dözmək və onu davam etdirməsinə şərait yaratmaq deyil. Təəssüfləndirici olsa da, Atəşkəs Müqaviləsi imzalanandan bəri hökumətlərin bənzər qeyri-adekvat və zəif hərəkət etməsi, milli qüvvələri dəstəklənən qüvvə kimi qəbul etməməsi Müttəfiq dövlətlərin ölkəmizə soxulmasının qarşısını ala bilmədi, əksinə, onların hərbi əməliyyatlarına şərait yaratdı.

General Allenbi ilə hələ də zati-alilərinin baş məmuru olan keçmiş Hərbi Nazir Yavər Paşanın çıxışı və adıçəkilən şəxsin üzləşdiyi acınacaqlı vəziyyətə, habelə, əcnəbi generala keçmiş Hərbi Nazir Abdullah Paşanı görüşlərində generalın danışıqlarda istifadə etdiyi müstəqilliyə məhəl qoymayan sözlərinə diqqət çəkmək istəyirəm.

Əvvəlki kabinetlərin getdiyi müsbət niyyətli yola görə Anadolunun qərbindən və sultanlığın paytaxtından Xilafətdəki möhtərəm hökmdarımızın saraylarına qədər hər yer dəhşətli şəkildə işğal edilmişdi.

Bundan əlavə, milli qüvvələr aşkar edilərək məhv edilməyə başlandı və eyni proseslər Şərqi Anadoluda da yaşandı. Ona görə də siz və sizin ali şəxsiyyətiniz və onların mənsub olduğu Nazirlər Şurasının vətənpərvərlik göstərərək bu cür təşəbbüslərə kömək etməməyinizi arzu edirik. Bunu da əlavə etmək istərdim. Düşüncələrimin gerçəkləşəcəyinə inanıram. Çünki bu düşüncə hər bölgədəki bilik və milli şərəf sahibi olan insanların ümumi və ortaq düşüncəsidir və milli vicdan təəssüratlarına əsaslanır.

Anadoluda böyük sərkərdələrin mövqeləri bir müddətdir sarsıldığı və o boşluqların yerinə ancaq bilgisiz və bacarıqsız şəxslər tərəfindən doldurulması kimi, Qərbi Anadolunu əlindən qapdıran, şərəfli insanların yerinə keçənlərin yeritdiyi siyasətə bir daha diqqətinizi çəkmək istəyirəm....”

Ferit Paşaya verdiyim son cavab budur:

Hərbi nazir Zati-Aliləri Ferit Paşaya,

Ərzurum, 6 iyul 1919-cu il

Mən öz şəxsi iradəmdən istifadə edərək Ermənistanla bağlılıq vəd edildiyini eşidəndə həyəcanlanan və coşan Şərq əyalətlərinin əhalisini tərk edib İstanbula gəlməyim barədə

təklifinizi yerinə yetirmək üçün mənəvi və maddi imkan tapa bilmirəm. Mən sizin məlum cəsarətinizə və səmimiyyətinizə arxalanaraq vəziyyəti qiymətləndirməyinizi istəyirəm.

Üçüncü Ordu Müfəttişi və Sultanın fəxri adyutantu

M. KAMAL

“...Əlahəzrət Sultana əlahəzrətin dövlət palatasının ali rəhbəri tərəfindən. İndiyə qədər istər sultanlığın uca məqamına, istərsə Hərbi Nəzarətə yazdığım məktublarda vətən, millət və uca xilafət məqamını qarşılaşdığı kədərli hadisələri və buna qarşı ortaya çıxan reaksiyaları və milli vəziyyəti bütün mərhələləri və çatışmazlıqları ilə təqdim etdim.

...Sizi səmimi qəlbdən əmin edirəm ki, mən həmişə sizin ali səltənətinizin və xilafətinizin və nəcib xalqımızın hamisi olaraq qalacağam. Hərbi nazirliyə yüksək hərbi xidmətdən istefa verdiyimi bildirdim. Hörmətli Sultana can sağlığı və rifah diləyir, Allah-Təaladan onu hər cür şərdən qorumasını diləyirəm.

MUSTAFA KAMAL

Birinci mərhələ ilə bağlı izahatlarım burada tamamlandı. Dostlar, sizi çox yormamaq üçün qısa fasilədən sonra davam etmək istəyirəm...

MUSTAFA KAMAL PAŞA

...Cənablar!

Bu sərhəd sadəcə hərbi səbəblərlə məhdud deyil, milli sərhəddir. Milli sərhəd üçün təyin olunmuşdur. Ancaq bu sərhəddə İslam ünsürü olan tək bir xalqın olduğunu düşünmək olmaz. Bu sərhəddə türklər, çərkəzlər və digər İslam ünsürləri vardır. Bu sərhəd qarışıq vəziyyətdə yaşayan və öz məqsədini tam birləşdirmiş qardaş ünsürlərin milli sərhədidir. Bu sərhədi müəyyən edən maddədə əsas element vardır. Üstəlik, bu vətənin hüduqları daxilində yaşayan İslami ünsürlərin hər birinin bölgələrinə, adət-ənənələrinə və irqələrinə xas olan imtiyazları bütün səmimiyyətlə və qarşılıqlı surətdə qəbul edilmiş və bəyənilmişdir. Təbii ki, bu barədə ətraflı məlumat yoxdur. Çünki geniş məlumatlara girməyin vaxtı deyil. Varlığımız xilas olduqdan sonra son şəklini alacağı üçün (inşəAllah səsləri) hələlik heç bir təfərrüat verilməyib. Amma əslində bu məqalənin əhatə dairəsinə daxildir. Cənablar, yenə Ərzurum konqresinin milli prinsiplərindən biri, bu milli sərhəd daxilində idarənin milli suverenlik prinsipləri üzərində qurulmasıdır.

Cənablar,

Qeyri-müsəlmanlar və azlıqlar adı altında bütün dünyanın diqqət mərkəzində olduğu və xüsusən də ölkəmizə gəldikdə çox böyük əhəmiyyət kəsb edən bir problemdir. Təbii ki, bu hadisə üçün bir qayda qoyulmalıdır və bu, o vaxtlarda lazım idi. Konqresin müəyyən etdiyi qaydaya görə, müsəlman olmayanlara da müsəlmanlarla bərabər hüquqlar veriləcək. Bundan normal qayda

yoxdur. Bununla eyni sərhəddə yaşayan insanlara eyni qanuni hüquqlar verildi. Yenə də ən mühüm qaydalardan biri dövlətin və millətin daxili və xarici müstəqilliyi idi. Millət öz istiqlalından əl çəkmir və ondan əl çəkməyəcəyi də bildirilir. Lakin bu əsas şərt hər zaman qorunub saxlanılmaqla, ölkəmizin ictimai işlərinin vəziyyətini, millətimizin varlığını və ümumi düşüncə səviyyəmizi nəzərə alsaq, bunu bütün dünyadakı inkişafı müqayisə etdikdə, bizim çox geridə qaldığımızı da etiraf etməliyik. Buna görə də vəziyyəti dəyişmək üçün bizə nəhəng resurs, çoxlu alət, bir sözlə, hər şey lazımdır. Millətimizin tərəqqisi, çiçəklənməsi və ölkənin rifahı üçün tam yetkinliklə hərəkət edərək ehtiyacımız olan hər şeyi kənardan alacağıq və xarici maraq və yardımını qəbul edəcəyik. Ancaq qeyd etdiyim kimi, müstəqil olmaq, öz zahir və nüfuzunu daim qorumaq şərti ilə... Ərzurum konqresinin əsas şərtləri bunlardan ibarət idi.

Cənablar!

İstanbulda Ferit Paşa kabineti ilə millətin, bütün məmurların və ordunun əlaqəsi kəsildi və bu vəziyyət 23 gün davam etdi. 23 günlük müddətdə, hamınızın bildiyi kimi, xalqımız müqəddəs məqsədini həyata keçirmək üçün birlik və həmrəyliyi nə dərəcədə nümayiş etdirə biləcəyini cəsur əməlləri ilə sübut etdi. Bu, millət üçün, bizim hamımız üçün qürur vericidir. Nəhayət, 23 gündən sonra törətdiyi böyük cinayəti millətin və ölkənin anladığını, millətin əzmkar olduğunu, qəhrəmanlığın qarşısını almaq mümkün olmadığını hiss edən Ferit Paşa istefa verməyə məcbur oldu...

İngiltərə və Fransanın İstanbulu onlara verməyi planlaşdırdığı Rusiya var ikən, Balkan döyüşündəki uğursuzluqdan sonra milli varlığımıza və hərbi gücümüza arxalanmadan millətimizi onlara qoşulmuş hesab etsək belə, xalqımızın bunu istədiyini düşünmək düzgün olmazdı. Müharibəyə girməyimizi vətənə xəyanət kimi qələmə verməkdən, bütöv bir xalqı dörd-beş nəfərin oyuncağına çevirməkdən, fikrimizcə faydalı olmaq bir yana, əksinə, Ferit Paşanın Parisdəki mənasız bəyanatı ilə Avropadan mərhəmət dilənməsinə baxmayaraq, Klemenseaunun təhqiramiz sözlərinin bir daha eşidilməsinə səbəb ola bilər, Allah göstərməsin.

Odur ki, həqiqəti şücaətlə söyləmək və məğlubiyyətin lazımi nəticələrinə dözmək lazım olsa da, bu hadisənin cinayət kimi qəbul edilməməsi və cəza verilməməsi qüsursuz və faydalı prinsip kimi qəbul edilə bilər (Afərin səsləri və alqışlar). Müharibəyə səbəb olanlarla bağlı mövzuya gəlincə; müharibə elan etməkdən məsul olmayan ali Sultanın səlahiyyəti olduğundan və o zamankı nazirlər şurası elan edildikdən 4 ay sonra toplanan Milli Məclisə verdiyi açıqlamalarla TBMM-in etdiyi açıqlamaları Məclisin etimadını qazandığına görə, hadisə Ali Məhkəmənin araşdırmasından keçmədən, bu və ya digər ittihamlar irəli sürmək doğru deyil.

Milli iradənin həyata keçirilməsinin yeganə qanuni məkanı olan Məclisi-Məbusanımızın qanunvericilik gücünün gücləndirilməsi üçün xalqdan qaynaqlanan şövq və qınaqlar baş vermiş və bu məsələ kabinetin milli mənafeyə qarşı şəxslərdən təşkil olunmasının qarşısının alınması üçün Məclis Sədrliyi Sultanın hüzurunda keçiriləcək.

...1920-ci il martın 16-da səhər saat 10-dan əvvəl İstanbul teleqrafçılarından bir vətənpərvər şəxsin (adını indi söyləməyəcəyəm) Ankaradakı Ziraat məktəbindəki qərargahımıza göndərdiyi teleqram İstanbulun işğalının qanlı şəkildə başladığını bildirdi. İstanbul mərkəzindən, Hərbiyə

Teleqraf İdarəsindən və teleqraf avadanlıqlarına cavabdeh olan bir çox vətənpərvər məmurlardan bir neçə ardıcıl teleqram alırdıq. Saat 11-ə qədər toplanan məlumatları dərhal elan etdik.

Bu saatdan sonra İstanbulla danışıqlar kəsildi və paytaxtın gözlənilən vəziyyəti və Anadoludakı vəziyyəti nəzərə alaraq lazımi tədbirləri görməyin vaxtı gəlmişdi. Görülən əsas mühüm tədbirlər aşağıdakılardır:

İzmir Cəbhəsinin arxa cəbhəsini məcbur edən Biqa bölgəsində Anzavurun hərəkətlərinə güclü dəstək təşkil edən və çox güman ki, İstanbuldan Anadoluya Antanta qoşunlarını daşımaq və qorumaq vəzifəsini üzərinə götürən Əskişəhər və Afyonkarahisardakı İngilis qüvvələrinin tərsiləh olması.

İstanbulda xarici təzyiqlər qarşısında parlayan Anadolu düşüncəsinə təzyiq etmək və qorxutmaq üçün İstanbul və Kilikiyadan göndərilən düşmən əsgərlərinin göndərilməsinə icazə verməmək və Anadoluda mühüm yerlərin işğal və istila təhlükəsi ilə üzləşməsinin qarşısını almaq Qeyve və Ulukışla tərəfində dəmir yolunun yararsız hala salınması.

Teleqraf mərkəzləri ingilislərin əlində olduğu üçün İstanbuldan qanuni bir qurumdan heç bir bəyannamə vermək mümkün olmadığı, ictimaiyyətin anlayışının İngilis bəyannamələri ilə qarışmasının qarşısını almaq üçün teleqraf danışıqlarının kəsilməsi barədə mülki və hərbi orqanlara lazımi bildiriş...

Anadoluda məskunlaşan erməni və yunanların dövlət əmrlərinə və milli məqsədlərə zidd getmədikləri müddətcə hər cür hücumlardan qorunaraq tam hüzzurlu və rahat həyat sürmələri çoxdan qəbul edilmiş əsas məsələ idi. Rəsmi və qeyri-rəsmi erməni qüvvələrinin Kilikiya, onun ətrafında və şərq sərhədlərimizdən kənarda törətdiyi qanlı hücumlar qarşısında belə, ölkəmizdə yaşayan erməniləri hər cür hücumlardan qorumağı çox mühüm vətəndaşlıq borcumuz hesab edirdik və bu günlərdə Anadolunun xaricə əlaqələri kəsilib, vətənin mənafeyinə yönəlmiş tədbirlər çərçivəsində erməni xalqının rifahının qorunmasının zəruriliyini də bütün hakimiyyət orqanlarına bildirdik.

Burada İstanbulun xarici qüvvələr tərəfindən işğalından sonra keçən acı günlərdə heç bir xarici ölkənin de-fakto müdafiəsini əldə edə bilməyən Anadolu ermənilərinin heç birinin zərər qədər də olsa, hücumla məruz qalmaması, hər hansı səbəbdən qətlə bizi günahlandırın, həssaslığı özündə hesab edən hiyləgər avropalıların üzünü qızardacaq, millətimizi sahib olduğu insani adət-ənənələrin ülviliyini sübut edəcək çox mühüm məsələdir.

Bu gün İstanbulun işğalının ölkədə yaradacağı vəziyyət, aldığımız müvəqqəti tədbirlərlə aradan qaldırıla bilməz və bu vəziyyət belə davam edərsə, ölkədəki idarəetmə möhkəm təmələ əsaslanmalı idi. Qarşımızda heç bir müqavilə və hüquq tanımayan və öz şəxsi mənafeələrindən başqa insanlığa aid hüquq və davranışlara icazə verməyən bir Antanta komitəsi; başımızda vətənin hüquqlarını qorumaq, imzaladığımız müqavilənin şərtlərini tətbiq etməklə xarici təcavüzü məhdudlaşdırmaq üçün hər cür vasitədən tamamilə məhrum olan əsir hökumət vardır. Birincinin sonsuz təzyiqi, ikincinin əsirliyi qarşısında çaşqın və mücadilə yeri olmayan bir xalq...!

İstanbul faciəsi ilə Anadoluda vəziyyət belə idi və bu vəziyyət davam edərsə, vətənimizdə böyük və dəhşətli anarxiyanın başlaması təbii idi. Bu düşüncənin nəticəsi olaraq qəti qərar

vermək lazım idi. Təklif olundu ki, adları çəkilən yerlərin rəhbərləri dərhal lazımı mülki və hərbi orqanlarla görüşərək ölkə rəhbərliyini anarxiyadan xilas etmək üçün bizimlə birgə hərəkət etsinlər. Bu təklif bütün dairələrdə səmimiyyət və yetkinliklə qarşılandı.

İşğal nəticəsində yaranmış fəvqəladə vəziyyətin ilkin zərurətini təfərrüatlı şəkildə nəzərdən keçirib, həyata keçirməyə çalışarkən, İstanbulun işğalı ilə bağlı kədərimiz bütün bəşəriyyətə və İslam dünyası xüsusi bəyanat ilə bəyan edilmişdir. Antanta nümayəndələri və neytral hökumət qarşısında qınandı. Bütün xalq bu qınaqda iştirak etdi.

İstanbulun işğalı öz forma və mahiyyət etibarı ilə Osmanlı imperiyasının suverenliyini kökündən qoparmaq, millətin əsarətini və alçaldılmasını həyata keçirmək məqsədi daşıyırdı. Çünki İstanbulda birbaşa dövlət qüvvələri ələ keçirilmişdi. Belə ki: əvvəlcə parlament zorla susduruldu. Bu halda qanunvericilik səlahiyyəti olmur.

Konstitusiya vəziyyəti və qanunun yaratdığı bu zərurətə görə və hər şeydən əvvəl milli suverenliyi təmin etmək üçün Böyük Məclisimiz fəvqəladə səlahiyyətlə toplandı. Seçkilərin tam prioritet və coşğu ilə keçirilməsi onu göstərir ki, hüquqi vəziyyətimiz bütün xalq tərəfindən eyni baxışla başa düşülür və dərk edilir. Bundan əlavə, Böyük Məclisimizin yaranması və prinsipləri onun səmimi və möhkəm şəkildə milli iradəyə əsaslandığını göstərir.

Məclisimizdə formalaşan və meydana çıxan milli qüdrətimiz xilafət və sultanlığı yadelli zülmündən xilas edəcək, Osmanlı dövlətini parçalanmaq və əsarətdən xilas etmək üçün tədbirlər görəcəkdir. Tam müstəqilliyə malik olan, xilafətə vicdanla bağlılığı ilə fəxr edən, İslam aləmində yaşamağı qəbul edən xalqın əsir ola bilməyəcəyi inancı ilə davranışlarımızı addım-addım izləyən bütün mədəni dünya və bəşəriyyət sizə kömək edəcək (Alqışlar). İstanbul faciəsindən bu günə qədər Təmsilçi Komitəmiz xalqlar arasında birliyi və həmrəyliyi qoruyub saxlamışdır. Osmanlı qanunlarının icrasını təmin edirdi. Səlahiyyəti alınan dövlət hakimiyyətinin yoxluğunu hiss etdirməməyə çalışırdı. Ona görə də ümumi təhlükəsizliyi qorumaq və müdafiə etməklə üzərinə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirdiyinə əmin idi. Bu andan etibarən yeddi yüz il şərəfli ömür sürdükdən sonra ancaq yox olmaq təhlükəsi altında ayaqda dayana bilən Osmanlı millətinin gələcəyinin məsuliyyəti hörmətli Məclisinizin fəaliyyətini artıracaq əsas səbəb olacaqdır.

Fəaliyyətimizin qanuna uyğun olduğundan və insan haqlarından və hüquqlarından öz payını almış hesab etdiyimiz bütün millətlərin bizimlə həmrəy olduqlarına və hər zaman bizə kömək edəcəklərinə əminik. Gücümüz uğur qazanmaq barəsində qətiyyət bədbinliyə düşməməyi təmin edəcək, xüsusilə uca Allah hər zaman bizimlədir (Amin, amin səsləri).

Vermək istədiyim bütün məlumatlar və təfərrüatlar bunlardır”.

İzmir İqtisadiyyat Konqresinin açılış nitqi

Cənablar; Əziz Türkiyəmizin iqtisadi dəstəkçilərini axtarmaq və tapmaq kimi milli, həyati və müqəddəs bir məqsədlə bu gün burada toplaşanların, hörmətli ictimaiyyət nümayəndələrinin hüzurunda olmaqdan çox xoşbəxtəm.

Cənablar;

Ümidvaram ki, uzun əsrlərin səhlənkarlığı və dərin cəhaləti ilə iqtisadiyyatımıza vurduğu yaraları sağaltmaq, çarə axtarmaq, ölkəni firavanlıqda, milləti firavanlıq içində işğal etmək yollarını tapmaq üçün etdiyiniz fəaliyyətlərin müvəffəqiyyətlə nəticələnəcək.

Yoldaşlar;

Siz bilavasitə millətimizi təmsil edən insanların təbəqəsindən və onların arasından gəlirsiniz. Bu baxımdan, ölkəmizin vəziyyətini, ehtiyaclarını, millətimizin dərdlərini, arzularını hamıdan yaxşı bilirsiniz. Deyəcəyiniz sözlər, görülcəyini bəyan edəcəyiniz tədbirlər xalqın dilində söylənilir. Buna görə faydalı olur. Çünki xalqın səsi Haqqın səsidir.

Cənablar;

Tarix millətimizin işğalının, məhvinin səbəblərini axtararkən bir çox siyasi, hərbi və sosial səbəblər tapmışdır. Şübhə yoxdur ki, bütün bu səbəblər hadisələrlə bağlıdır.

Xalqın iqtisadiyyatı xalqın həyatı ilə birbaşa bağlıdır. Tarixin və təcrübənin üzə çıxardığı bu həqiqət milli həyatımızda, milli tariximizdə özünü tam şəkildə büruzə verir. Həqiqətən də, Türk tarixi araşdırılarsa, dərhal başa düşüləcək ki, qarşıdurmaların və inhitatların səbəbləri iqtisadi məsələlərdir.

Cənablar;

Tariximizi dolduran zəfərlər və ya dağıntı damğası bizim iqtisadiyyatımızla əlaqəlidir.

Yeni Türkiyəmizi layiq olduğu səviyyəyə çatdırma bilmək üçün iqtisadiyyatımıza əhəmiyyət verməliyik. Bizim dövrümüz sırf iqtisadi dövrüdür.

Bir xalqın həyatını, rifahını və səadətini təşkil edən iqtisadiyyatla məşğul olmaması diqqət çəkən bir haldır. Etiraf etmək məcburiyyətindəyik ki, biz iqtisadiyyatımıza lazım olan qədər önəm verməmişik. Bir millətin canlı qalma səbəbləri ilə məşğul olması və ya olmaması, o millətin yaşadığı dövr və o dövrü təyin edən tarixlə çox əlaqəlidir. Bunun səbəbini tariximizdə axtara bilərik. İndiyə qədər biz əsl mənada milli era yaşamamışıq. Ona görə də bizim milli tariximiz olmayıb.

Məsələn, Fateh İstanbulu fəth etdikdən sonra, yəni Səlcuq Sultanlığı ilə Şərqi Roma İmperiyasını miras aldıqdan sonra Qərbi Roma İmperatorluğuna yerləşmək istəyirdi. Buna görə də bütün xalqı bu məqsədə doğru apardı.

Məsələn, Yavuz Səlim Fatehin açdığı Qərb Cəbhəsinin qətiyyəti ilə Asiya İmperiyasını birləşdirərək bütöv İslam Birliyi yaratmaq istəyirdi.

Qanuni Süleyman hər iki cəbhəni genişləndirmək, bütün Bəhr-i Sefidi Osmanlı hövzəsinə çevirmək, Hindistan üzərində nüfuz yaratmaq kimi gözəl siyasət yürütmək istəyirdi və təbii ki, mənşə ünsürü olan millətdən istifadə edirdi.

Yoldaşlar;

Bütün bu hərəkətlər araşdırılarsa, görmək olar ki; bu qüdrətli və əzəmətli sultanlar öz xarici siyasətini, arzu və ehtiraslarını öz istək və ehtirasları üzərində qurmuş, təşkilatlanma və daxili

siyasətlərini də bu mövlud həvəsi olan xarici siyasətlərinə uyğun nizamlamağa məcbur olmuşlar. Əks halda, fəlakət və məyusluq qaçınılmaz olacaqdı.

Əslində Osmanlı xanları bu məqamı unudublar. Bütün hərəkətlərini xəyallar və ambisiyalar üzərində qurdular. Daxili siyasəti yadların siyasətinə uyğunlaşdırmaq zərurəti yarandıqda, fəth etdikləri əraziləri qorumaqdan əlavə, onlara istisnalar və imtiyazlar verdilər.

Digər tərəfdən, onlar uzun səfərlərdə döyüş meydanlarında əsl ünsürləri gəzdirirdilər və beləliklə, onlar öz evlərində, öz vətənlərində, həyatı üçün vacib olanları istehsal etmək üçün işləməkdən məhrum olurdular. Bu tacirlər milləti qurudan-qaraya gəzdirməklə kifayətlənmirdilər, bəlkə də dövrəyə girən xalqı razı salmaq üçün qanundan və xalqın iqtisadiyyatından hədiyyə kimi bir çox şey bəxş edirdilər.

Məsələn, Fateh dövründə cenevizlilərə verilən imtiyazlar da bu cür idi. Əslində, bu imtiyazlarla açılan yol ondan sonra başlayıb. Bu imtiyaz dövlətin ən qüdrətli zamanında baş verir və şanlı olardı.

Qanununin dövründə valensiyalıqlarla ticarət müqaviləsi bağlamaq istənilirdi. Sultan bu şərəfə nail oldu. Çünki onun fikrincə, müqavilə bərabərhüquqlu dövlətlər arasında bağlana bilərdi. Halbuki o zaman valensiyalıqlar bir bəndə məqamında idilər. Belə olsa belə, ona icazə verərdi. Bu icazə kəlməsi sonralar (kapitulyasiya) sözü ilə tərcümə edilmişdir. Təslim olmaq məcburiyyətində olanlar və bir qala içində əsir olanlar arasında istifadə olunan bir sözdür.

Millət yurd-yuvasından, məişətindən məmnuniyyətlə diyar-diyar dolaşarkən, bu torpaqların insanları bir çox imtiyazlara sahib olmaq üçün çalışırdılar, yəni Fatehlər əsl ünsürü izləyərək zəfər qazananlar, ələ keçirilən insanlar qazandıqları imtiyazlarla torpaqları şumlayıb istifadə edirdilər. Ancaq cənablar, qılıncla qalib gələnlər, kotanla qalib gələnlərə hökmranlığı həvalə etməyə məhkumdurlar.

Tarixin hər dövründə belə hadisələr yaşanmışdır. Məsələn, fransızlar Kanadada qılıncla sallayarkən ora İngilis kəndlilər girmişdi. Bir müddət qılıncla, kotanla mübarizə apardı və nəhayət kotanla qalib gəldilər və ingilislər Kanadanı aldılar.

Cənablar;

Qılınıcdan istifadə edən qol yorular; lakin torpaq şumlayan qol hər gün daha da güclənər və daha çox şeyə sahib olar.

Cənablar;

Osmanlı fatehləri, xanları və rəisləri əsas ünsürlərlə onun kotan qabağında məğlub olub geri çəkilməyə başladıqdan sonra əsl fəlakətlər başladı. Ölkədə əcnəbilərə və qeyri-müsəlmanlara verilən hər şey hüquqi sayılırdı. Lakin əcnəbilər bununla razılaşmadılar; onu artırmaq üçün hər gün çarə axtardılar və tapdılar.

Qoruya bildikləri imtiyazlara arxalanaraq, xarici qüvvələrin təhsil və əməkdaşlığına arxalanaraq siyasi varlıq əldə etmək üçün çalışmaqdan çəkinməlidir. Xaricilər bir tərəfdən təməl əsasları təbliğ etməklə, digər tərəfdən müdaxilə etməklə dövlətə və millətə qarşı yeni imtiyazlar əldə edirdilər. Bu məcburiyyət altında yorulmuş ana vətəni və əsas ünsürləri dövlətə veriləcək

pulu güclə tədarük edirdilər. Lakin tacirlərin, sarayların və sədr-əzəmlərin dəbdəbələrini saxlamaq üçün pula ehtiyacları var idi. Buna görə də onu əldə etmək üçün vasitələrə əl atırdılar. Həmin vasitələr xarici kreditlər idi. Amma kredit şərtlərini o qədər pis edirdilər ki, bəzilərini ödəmək mümkün deyildi. Nəhayət, bir gün dövlətlər Osmanlı imperiyasının çökməsinə qərar verdilər və Düyun-i Umumiyyəni (Osmanlı imperiyasının daxili və xarici borclarını müəyyən edən qurum) başımıza bəla etdilər.

Cənablar;

Bu acınacaqlı vəziyyətin, millətin yoxsulluq içində qaldığı bu bədbəxtliyin səbəbini axtarsaq, bilavasitə dövlət anlayışında tapa bilərik.

Bildiyiniz kimi, Osmanlı İmperiyası Saltanatı-şahsiyyə əsasında, son beş-on ildə isə konstitusion monarxiyə əsasında idarə olunurdu. Sultanlıqda hər bir işdə ancaq tacirlərin arzu və iradəsi hakim idi.

Millətlərin istəkləri, məqsədləri, iradələri və ehtiyacları müzakirə olunmurdu. Millət öz əməlindən, iradəsindən uzaqlaşdırılmışdı. Tacirlər özlərini Allah tərəfindən göndərilmiş ilahi şəxs hesab edirlər. Ətrafındakı mənfəətpərəstlərin və sultanın düşüncə və arzularını sanki bir Quran ayəsi imiş kimi aşılایırdılar. Bu təlqinlər nəticəsində bir gün bütün insanlar bu arzu və iradələrin əslində İlahi əmr olduğuna inanır. Buna razı olan xalqın taleyi fəlakət və müsibətlərlə dolu olur.

Yoldaşlar;

Qeyd etdiyim son nöqtədə Osmanlı dövləti faktiki olaraq müstəqillikdən məhrum olmuşdu. Əcnəbilərə vergi tətbiq edə bilməyən, gömrük rüsumları və digər tənzimləmələri ilə işləmək hüququndan məhrum olan və əcnəbilərə qarşı hüququndan istifadə etməkdən məhrum olan dövləti müstəqil adlandırmaq olmaz.

Dövlətin, millətin həyatına müdaxilə bundan da çoxdur. Millətin ehtiyaclarından biri olan dəmir yolu, zavodlar tikmək üçün bu dövlət azad deyildi. Əgər belə bir cəhd olsaydı, birbaşa müdaxilə olunardı.

Həyatını təmin etməkdə aciz olan bir dövlət azad ola bilərmi?

Osmanlı ölkəsi yadellilərin müstəmləkəsi idi. Osmanlı xalqı, Türk milləti əsir edilmişdi. Bu nəticə, bildirdiyim kimi, millətin öz iradəsinə və hökmranlığına sahib ola bilməməsindən, onun-bunun əlində sui-istifadə edildiyinə görə olmuşdu.

Deyə bilərik ki, biz milli dövrdə yaşamırdıq. Bizim milli tariximiz yox idi. Osmanlı tarixi sultanların, xanların və zümrələrin dastanı xarakteri daşıyırdı. Keçmişin tarix deyə qiymətləndirdiyi kitabın mahiyyəti budur.

Yoldaşlar;

Millətin öz suverenliyinə sahib ola bilməməsi səbəbi ilə daxil olduğumuz ümumi müharibədə dəyərli övladlarımızdan ibarət qəhrəman ordumuzun Qalisiya, Roma, Makedoniya və Qafqazın Türki-Sina çöllərində məruz qaldığı bəlalardan üstündən çox vaxt keçməyib və bu müharibənin

fəlakətli nəticəsi hamıya məlumdur. Mudros sülhü ilə açılan dövrün mənzərəsini düşünmək istəsəniz, əvvəldən axıra kimi dağılmış bir mənzərə olduğunu görərsiniz.

Dövlətlər hər cür qanun və hüquqdan istifadə edərək vətənimizin ən dəyərli yerlərini məhv etdilər.

İzmir, Bursa, Əskişəhər, Sakarya, Anadolu, Adana, Trakya, İstanbul və s. kimi ən əziz yerlərimizi tapdaladılar. Ancaq düşmənlər üçün bu cür hərəkətlərdən daha fəlakətli əsrlər boyu bir ölkəyə bağlı olan insanların belə düşmən tərəfə keçməsidir.

Yoldaşlar;

Bilirsiniz ki, bu daxili düşmənlər xarici düşmənlərin edə bilməyəcəyi yeni və daha fəlakətli əməliyyatlar etməkdən çəkinmədilər.

Xarici düşmən hesab etdiklərimiz müqəddəs vətən torpaqlarında olarkən sultanın vəsiyyəti, verdiyi fəvvalar və xilafət qoşunları ilə bu məsum xalq orda-burda ələ keçirilir, yağmalanırdı. Öz varlığına qarşı, bilmədən silahdan istifadə edirdi və nəhayət, Osmanlı İmperatorluğu tamamilə devrildi.

Həmin andan millətimiz milli dövrə qədəm qoydu; o, xalq artıq bu zaman dövrəyə girdi. Millət həmin an işə başlayan gün oraya yönələn yolların necə şiddətli, amansız olduğunu xatırladı. Bu vəziyyət milləti çökdürmədi. Hədəfinə çatmaq üçün əzmlə addım atdı.

Cənablar;

Millətimiz anladı ki, müqəddəslik və həqiqətlə şərəf qazanmaq üçün ümidini itirməməlidir. Bunlardan birincisi: Milli Paktın ifadə etdiyi ruh və məna.

İkincisi: Təşkilat-i Esasiye Qanunumuzla müəyyən edilən caiz olmayan tabeddu hakayikdir.

Misak-i Milli; millətin müstəqilliyini təmin edən və buna görə də bir daha təkrarlanmaması üçün onun iqtisadiyyatının inkişafına mane olan bütün səbəbləri aradan qaldıran bir prinsipdir. Təşkilat-i Esasiye Qanunu Osmanlı İmperatorluğunun, dövlətin tarixə düşdüyünü anlayan və onun yerinə yeni Türk dövlətinin olduğunu bəyan edən qanundur.

Bu dövlətdə suverenliyin millətin əlində qalacağını bildirən qanundur. Bu qanun, suverenliyin millətin əlində qalması üçün xalqın özünüidarəsini şərtləndirən bir qanundur.

Artıq Türkiyə xalqının yeganə nümayəndəsinin Türkiyə Böyük Millət Məclisi və onun hökuməti olduğunu bildirən qanundur. Sədrəzəmlik əvəzinə Türkiyə Böyük Millət Məclisini və hökuməti qoyur.

Cənablar;

Türkiyə Böyük Millət Məclisi və hökuməti millətdən aldığı kimi, tam müstəqillik və suverenlik ümidinə əsaslanaraq, milləti zəngin, ölkəni firavan etməkdən ibarətdir.

Cənablar;

Bu çərçivədə bütün dünya bilməlidir ki, artıq Türkiyə xalqı; öz hökmranlığını heç bir şəxsə və ya hakimiyyətə verə bilməz. Suverenlik şərəf, ləyaqət deməkdir. Bir millətin bu sivilizasiyasından, insanlığından əl çəkməyi tələb etmək onu insanlıqdan çıxarmaq deməkdir.

Cənablar;

Millətimiz bu iki prinsipə əsaslanır. Fəaliyyətə başladığı gündən bu günə qədər çox vaxt keçməyib, cəmi üç il yarım-dörd ildir, amma xalqımızın əldə etdiyi uğur və zəfərlər bu illərə sığmayacaq qədər çoxdur, coşğuludur, uca və güclüdür.

Həqiqətən, irade-i seniyeler xilafət qoşunları üsyanların hamısı yatırılmışdı. Tüfəngsiz, silahsız, pulsuz olduğu bir vaxtda o, yenidən dünyanın ən qüdrətli ordusunu yaratmağa nail oldu. Hələ təşəkkül mərhələsində ikən Birinci, İkinci İnönü, Sakarya zəfərlərini qazanmış, dünyanı heyrətə gətirən son zəfərini isə mükəmməl şəkildə və sürətlə düşmənin ordusu üzərində bərqərar etmişdir.

İstiqlal üçün belə şüar vardır: Hakimiyyət iqtisadiyyat ilə birləşdirilməlidir. Bu qədər böyük, mübarək və uca məqsədlər kağız üzərindəki prinsiplərlə, arzu və ambisiyalarla üst-üstə düşə bilməz. Bunların reallaşmasını təmin edəcək yeganə təməl güc iqtisadiyyatdır, siyasi və hərbi qələbələr nə qədər böyük olsa da, iqtisadi qələbə ilə möhkəmlənə bilmirsə, nəticə əldə etmək olmaz. Ən güclü və parlaq qələbəmizin bəhrəsini təmin etmək üçün bizim iqtisadi ağılığımızın təchizatına və istiqamətinə ehtiyacımız var.

Bu qədər məhsuldar və qüdrətli yeni hökumətimizin düşmənimiz olaraq qalacağını düşünmək düzgün deyil. Bunun üçün çoxlu odlu silah qoyaraq onu məhv etməyə, sui-qəsd etməyə cəhd edənlər olacaq. Bunlara qarşı silahımız iqtisadiyyatımızdakı güc, cəsarət və uğur olacaq.

Cənablar;

Bizim daxil olduğumuz xalq dövrünün, milli dövrün milli tarixini yazmaq üçün qələmlər, sapandlar olacaq. Məncə, xalq dövrü iqtisadi dövr anlayışı ilə ifadə olunur. Elə bir iqtisadi dövr ki, ölkəmiz çiçəklənəcək, millətimiz firavan və zəngin olacaq. Bu məqamda bir fəlsəfəni xatırlayın; o da “el-kanaatü kenzün la-yüna”dır.

Bu fəlsəfənin yanlış təfsirinə görə bu millət çox zərər gördü. Allah yaratdığı nemətləri və gözəllikləri insanların faydası üçün yaratmışdır. Ona görə də Allah insanlara ağıl və zəka verib.

Vətən quru dağ-daşdan, viran qalmış kəndlərdən, qəsəbələrdən, şəhərlərdən ibarət olsaydı, onun zindandan heç bir fərqi olmazdı. Fəlsəfənin sahibləri doğma şəhərlərini zindan və cəhənnəmə çevirmişdilər. Bu ölkə uşaqlarımız və nəvələrimiz üçün cənnət olmağa layiqdir. Bu isə iqtisadiyyatın fəaliyyəti ilə mümkündür.

İqtisadiyyatın elə bir dövrü ki, millətimiz indi insan kimi yaşamağı biləcək və bilərək o ada uyğun lazımi tədbirləri görəcək.

Arzumuz budur: Bir məmləkətin camaatı əllərində alətləri ilə əkinçiliyin, ticarətin, sənətin nümayəndəsi olsunlar. Bu ölkə, bu millət artıq kasıb deyil, bəlkə də bizim ölkə varlılar ölkəsidir. Bu yeni Türkiyənin adı “zəhmətkeşlər diyarı”dır. Millət belə dövrdədir, bu millət belə dövr keçirəcək və tarixini yazacaq. Bu tarixdə ən yüksək vəzifə zəhmətkeşlərin olacaq.

Cənablar;

Türkiyə İqtisadiyyatı Konqresi, tarixdə ilk konqres olacaq. Siz isə bu məmləkətin ehtiyaclarını, millətin imkanlarını, ona qarşı dünyada çox güclü iqtisadi təşkilatı nəzərə alaraq, mübadilə edib lazımi tədbirləri mükəmməlliklə təyin etməlisiniz. O tədbirlər tətbiq olunmağa başlayınca ölkənizə nur, bərəkət gələcək.

Yoldaşlar;

Türkiyə Böyük Millət Məclisi və hökumətiniz millətin fəaliyyəti sahəsində tərəqqinin və yeniliyin tərəfdarıdır. Buna görə də millətə verəcəyiniz fayda məmnuniyyətlə nəzərə alınacaq.

Cənablar;

İqtisadiyyat sahəsində düşünəndə və danışanda xarici kapitala düşmən olduğumuz düşünülməsin; xeyr, bizim ölkə qoruyucudur. Bizə çoxlu kapital lazımdır.

Qanunlarımıza hörmətlə yanaşmaq şərti ilə onların xarici kapitalına biz hər zaman lazımi zəmanət verməyə hazırıq. Xarici kapital bizə güc versin, bizim üçün də, onlar üçün də faydalı nəticələr versin.

Keçmişdə Tənzimat dövründən sonra xarici kapital müstəsna mövqeyə malik idi. Dövlət və hökumət xarici kapitalın gözetçiliyindən başqa heç nə etməyib. Hər yeni dövlət kimi Türkiyə də bununla razılaşa bilməz. Biz buranı əsir ölkəyə çevirməyəcəyik.

Yoldaşlar;

Son olaraq demişdim ki: Biz daha ölkəmizi əsir ölkə edə bilmərik. Diqqətimizi çəkən konfransın sonuncu danışıqları da bu məqamla bağlıdır. Lozanna konfransının uğursuzluğu eyni məsələ və məqama görə olmayıb. Ordumuz ən böyük qələbəni qazanmışdı və qələbəni təsdiqləmək üçün heç bir maneə yox idi. Belə vaxtda Antanta dövlətləri bizim qanun və legitimliyimizlə bağlı danışıqları dayandıracaqlarını bildirdilər və bizi konfransa dəvət etdilər.

Milli Məclis və hökumətimiz səmimiyyətlə sülh tərəfdarı olduğu üçün biz qalib ordularımızı dayandırdıq və nümayəndə heyətimizi Lozannaya göndərdik. Danışıqlar aylarla davam etdi. Müsahibimiz qanunumuzu ratifikasiya etmədilər.

Konfransdakı müsahibimiz bizimlə üç-dörd il deyil, üç yüz, dörd yüz il hesablaşmaq fikrindədirlər və müsahibimiz hələ də Osmanlı İmperatorluğunun tarixdən silindiyini, yeni Türkiyənin bu gün var olduğunu, onu quran millətin çox qətiyyətli, sədaqətli və cəsarətli və müstəqilliyinin bir zərrəsini belə qurban verə bilməyəcəklərini başa düşməyiblər. Buna görə də müttəfiqlər tərəddüd etdilər. İstədikləri qədər tərəddüd edə bilirlər. Bu insanlar indi öz qərarlarını veriblər. Bu xalq üçün yenilənmə vaxtı çoxdan keçib.

Dövlətlərin nümayəndə heyətimizə verdiyi sonuncu layihə, əlbəttə ki, qəbul edilmədi. Digər heyətlər kimi bizimkilər də ölkəyə səfər edərək vəziyyəti hökumətə, lazım gələrsə, Milli Məclisə izah edirlər. Təbii ki, araşdırma aparılacaq.

Nəhayət, bu gün dünya bilməlidir ki, bu xalq müstəqilliyinin təmin olunduğunu görməyincə, getdiyi yolda bir an belə dönməyəcək.

Biz heç kimdən çox şey istəmirik. Biz hər bir mədəni xalqda olan şeylərdən məhrum olmamalıyıq. Hüquqlarımız qanunidir, onlara ehtiyacımız var. Nə qədər haqlıyıqsa, ölkəmizin, millətimizin bunu müdafiə etmək gücü və qabiliyyəti bir o qədər çoxdur.

Cənablar;

Göründüyü kimi, belə qəti və yüksək hərbi zəfərdən sonra da sülhə nail olmağımıza mane olan bilavasitə iqtisadiyyatdır. Çünki bu dövlət öz iqtisadi hökmranlığını təmin etsə, belə möhkəm təməl üzərində qərarlaşıb, onu həyata keçirməyə başlayacaq və onu yerindən tərpətmək artıq mümkün olmayacaq. Düşmənlərimizin, əsl düşmənlərimizin uğurumuzla barışa bilməmələrinin səbəbi budur.

Cənablar,

Bu, əslində baş verib. Sülhü təmin etmək üçün əcnəbilərin bu həqiqəti etiraf etməmə tərəddüdlərinə məntiqi mənə vermək mümkün deyil. Arzu edilir ki, onlar da tezliklə bu həqiqəti etiraf edərlər və bütün dünya sivilizasiyasının böyük bəsirət və təşvişlə qəbul etdiyi sülhün başlanmasının qarşısını almaqda məsuliyyət hiss etsinlər. Artıq lazımi həyatımızı təmin etməyə başlamışıq. Təbii ki, sülhün təmin edildisəndə böyük irəliləyişlər vardır. Amma bilməliyik ki, uğur qazanmaq üçün çox çalışmaq lazımdır.

İqtisadiyyat iqtisadiyyatdır, deyirik. Amma dostlar, iqtisadiyyat hər şey deməkdir. Məsul olmaq üçün; bəşəriyyətin varlığı üçün nə lazımdırsa, onları tapmaq deməkdir, əkinçilik, ticarət, say, hər şey deməkdir. Bütün bu məsələlərdə siz vətənimizin, millətimizin vəziyyətini çox gözəl bilirsiniz. Mən bunu təsvir etmək istəmirəm. Bununla belə, ölkəmizin böyüklüyünün və əhalinin sayının nə qədər tərs mütənəşib olduğunu xatırlayın. Bu qoruyucu və bərəkətli torpaqları əkib-becərmək və işlətmək üçün əl əməyinin çatışmazlığını elmlə doldurmalıyıq. Biz ölkəmizi digər nəqliyyat vasitələri, çalışan avtomobillər, magistral yollarla bir şəbəkəyə çevirməliyik.

Çünki, nə qədər ki, bunlar, dəmir yolları dünyanın vəsaitidirlər; onlarla eşşək və öküz arabaları ilə, qısa yollarda yarışmaq mümkün deyil. Ölkəmiz kənd təsərrüfatı diyarıdır. Bu baxımdan xalqımızın əksəriyyəti əkinçi və çobandır. Ona görə də ən böyük gücü və qüdrətimizi bu sahədə göstərə bilərik. Bu sahədə biz mühüm rəqabət apara bilərik. Amma bununla yanaşı, sənətimizi də genişləndirməliyik. Əgər biz sənət məsələsində dözümlü olsaq, onda sənayedə yenə bəsitləşəcəyik, məhsul mübadiləsi və sərvət inqilabı üçün ticarətə ehtiyacımız var. Buna səbəb ticarətimizin zənginliyindən lazım olduğu qədər faydalanmamaqdır. Amma bunlar deyildiyi qədər sadə və asan deyildir. Bu işdə uğur qazanmaq üçün bütün xalq birgə və yekdilliklə ölkənin ehtiyaclarına uyğun proqram üzərində çalışmalıdır. İnşaAllah, bu prinsiplərin ən qiymətlini Hayet-i Aliyəndə tapıb ortaya çıxararsınız.

Yoldaşlar;

Məncə, bizim yeni dövlətimizin, yeni hökumətimizin bütün prinsipləri, proqramları iqtisadiyyat proqramından çıxmalıdır. Çünki əvvəldə dediyim kimi, burada hər şey üstüörtülüdür. Ona görə də biz övladlarımızı bu şəkildə yetişdirməli, tərbiyə etməli, onlara bilik və hikmət verməliyik ki, həm ticarətdə, həm əkinçilikdə, həm sənətdə, hər sahədə məhsuldar, aktiv olsunlar. Ona görə də bizim təhsil proqramımızda həm ibtidai, həm də orta təhsildə

veriləcək hər şey bu nöqteyi-nəzərdən olmalıdır. Hətta dövlət üçün nəzərdə tutula bilən proqramlar, məsələn, bizim təhsil proqramlarımız da iqtisadiyyat proqramına əsaslanır. Fundamental proqram müəyyən etmək və bütün xalqı bir proqram üzərində yekdilliklə işlətmək lazımdır. Xalqımızın mənfəətləri bir-birindən fərqlidir. Sınıf kimi yox, əksinə, varlığı, əməyi ilə bir-birinə lazım olan siniflərdən ibarətdir. İndi mənim nəzərdə tutduqlarım kəndlilər, sənətkarlar, tacirlərdir. Onlar işçidirlər. Onlardan hansı biri digərinin rəqibi ola bilər. Əkinçinin sənətkar, sənətkarın əkinçi, əkinçinin tacir və onların hamısı bir-birinə, işləməyə ehtiyacları olduğunu kim inkar edə bilər.

Öz işçilərimiz mövcud fabriklərimizdə və daha çox olmasını arzuladığımız zavodlarımızda işləməlidirlər. Firavan və xoşbəxt şəkildə işləməli və bütün bu təbəqələr eyni zamanda zəngin olmalı, həyatın əsl ləzzətini dada bilməlidirlər ki, işləmək üçün güc tapsınlar. Ona görə də proqramdan danışarkən demək olar ki, bütün xalqlar üçün milli pakt olan proqram ətrafında toplaşmaqdan yaranacaq siyasi forma adi bir qrup kimi düşünülməməlidir və belə sülh forması indiyə qədər siyasətdə olduğu kimi millətin əzmi və imanı ilə, birlik və bərabərliyi ilə uğur qazanacağına tam və birmənalı şəkildə inanıram.

Cənablar;

Nümayəndə heyətinizin bu gün yekunlaşdırdığı Türkiyə İqtisadiyyatı Konqresi çox əhəmiyyətlidir. Tarixi hadisədir. Ərzurum Konqresi fəlakət həddinə çatmış bu milləti xilas etmək üçün Milli Paktın və Təşkilat-ı Esasiye Qanununun ilk təməl daşlarının atılmasına vəsilə oldu və buna görə də xalqımızın ən qiymətli və ən yüksək xatirəsi oldu, hətta Konqresimiz də millətin həyatını təmin etməyə kömək edəcək şüarın təməl daşlarını və prinsiplərini ortaya qoyaraq tarixdə ən böyük şan və çox qiymətli xatirə qoyacaqdır. Bu qədər dəyərli və tarixi Konqresimizi keçirmək şərəfini qeyd etdiyiniz üçün səmimi təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Belə qurultayın edən sizsiniz. Ona görə də mən sizi təbrik edirəm”.

“10-cu il” nitqi

Qurtuluş savaşına başlamağımızın on beşinci ilindəyik. Bu gün Cümhuriyyətimizin 10-cu ilini qeyd etdiyi ən böyük bayramdır. Təbrik edirik!

Hazırda böyük Türk millətinin bir üzvü olaraq bu mübarək günə qovuşmağın sevinc və həyəcanını yaşayıram.

Həmvətənlərim!

Qısa müddətdə böyük və çox şeylər etdik. Bu əsərlərin ən böyüyü Türkiyə Cümhuriyyətidir, onun təməlində Türk qəhrəmanlığı, yüksək Türk mədəniyyəti dayanır. Bu uğurumuzu Türk millətinin və onun dəyərli ordusunun birlikdə əzmlə hərəkət etməsinə borcluyuq. Amma biz heç vaxt etdiklərimizlə kifayətlənə bilmərik; çünki biz daha çox və daha böyük işlər görməliyik və bunda qərarlıyıq.

Biz ölkəmizi dünyanın ən firavan və mədəni dövlətləri səviyyəsinə qaldıracağıq. Biz millətimizi rifah üçün ən geniş imkan və resurslara malik edəcəyik. Biz milli mədəniyyətimizi

müasir sivilizasiya səviyyəsindən yuxarı qaldıracağıq. Buna görə də düşünürük ki, zaman ölçüsündə ötən əsrlərin zehniyyətinə görə deyil, əsrimizin sürət və hərəkət anlayışına əsaslanmalıyıq. Keçən zamanla müqayisədə biz daha çox çalışacağıq, daha az vaxtda daha böyük nailiyyətlər əldə edəcəyik. Bu işdə də uğur qazanacağımıza şübhəm yoxdur.

Çünki Türk milləti yüksək keyfiyyətə sahibdir; Türk milləti çalışqandır; Türk xalqı ağıllıdır. Çünki Türk milləti çətinlikləri milli birlik və həmrəyliklə aşmağı bacarmışdı. Çünki Türk millətinin getdiyi tərəqqi və sivilizasiya yolunda əllərində və zəhinlərində olan məşəl müsbət elmdir. Onu da qeyd edirəm ki, yüksək insan cəmiyyəti olan Türk millətinin tarixi xüsusiyyətlərindən biri də təsviri incəsənəti sevmək, onda yüksəlməkdir. Buna görə də xalqımızın yüksək xarakterini, yorulmaz əməksevərliyini, fitri intellektini, elmə bağlılığını, təsviri incəsənətə məhəbbətini, milli birlik hissini daim hər cür vasitə və tədbirlərlə qidalandıraraq inkişaf etdirmək bizim milli idealımızdır. Türk millətinə yaraşan bu ideal, bütün insanlıqda həqiqi sülhü təmin etmək üçün onun öz vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirməsinə imkan verəcəkdir.

Böyük Türk milləti!

Son on beş il ərzində siz işlərimizdə uğur vəd edən bir çox sözlərimi eşitmisiniz. Xoşbəxtəm ki, heç bir sözümdə xalqımın mənə olan inamını sarsıdacaq səhv addımla üzləşməmişəm. Bu gün də eyni inam və əminliklə deyirəm ki, mədəni dünya, birlikdə milli ideala doğru addımlayan Türk millətinin böyük millət olduğunu tezliklə bir daha dərk edəcək. Türklüyün unudulmuş böyük mədəniyyəti və böyük mədəni qabiliyyətinin daha da inkişafı ilə yüksək sivilizasiya üfqüindən yeni günəş kimi doğulacağına şübhəm yoxdur.

Türk milləti!

Əbədiyyətə axan hər on ildən bir bu böyük xalq bayramını daha böyük şərəf, xoşbəxtlik, əmin-amanlıq və firavanlıqla qeyd etməyi ürəkdən arzulayıram. Türkəm deyən nə xoşbəxtidir!

Ankara, 29 oktyabr 1933-cü il

Gənclərə xitabən

Ey Türk gəncliyi! Sizin birinci vəzifəniz Türkiyənin müstəqilliyini, Türkiyə Cümhuriyyətini əbədi olaraq qoruyub saxlamaqdır.

Bu, sizin varlığınızın və gələcəyinizin əsasıdır. Bu təməl sizin ən qiymətli xəzinənizdir. Hətta gələcəkdə sizi bu xəzinədən məhrum etmək istəyəcək daxili və xarici bəlalarınız olacaq. Bir gün istiqlaliyyəti və Cümhuriyyəti müdafiə etməli olsan, vəzifəyə gəlmək üçün düşəcəyin vəziyyətin imkanlarını, şərtlərini düşünmə! Bu ehtimal və vəziyyət çox əlverişsiz şəkildə özünü göstərə bilər. İstiqlal və Cümhuriyyətə hücum edəcək düşmənlər bütün dünyada misli görünməmiş qələbənin təmsilçiləri ola bilərlər. Zorla və hiylə ilə mübarək vətənin bütün qalalarını ələ keçirmiş, bütün gəmiqayırma zavodlarına girmiş, bütün qoşunlarını dağıtmış, ölkənin hər bölgəsi işğal edilmiş ola bilər. Bütün bu şərtlərdən də daha betəri odur ki, ölkədə iqtidar sahibi olanlar qəflət, azgınlıq,

hətta xainlik edə bilərlər. Bu hökmdarlar hətta öz şəxsi maraqlarını vəkillərin siyasi ambisiyaları ilə birləşdirə bilərlər. Millət yoxsulluq səbəbindən viran qalar və taqətdən düşə bilər.

Ey Türk gələcəyinin oğlu! Burada, hətta bu şəraitdə belə, sizin vəzifəniz; Türkiyənin istiqlalını və Cümhuriyyətini xilas etməkdir! Sizə lazım olan güc damarlarınızda nəcib qandadır!

Kamal Atatürk

20 oktyabr 1927-ci il

4-CÜ HİSSƏ

Atatürkün xatirələri

A tatürkün xatirələri

Atatürk hər zaman ətrafına mənəvi ruh aşıl原因, bədbinliyi aradan qaldıran, ən çətin şəraitdə belə xalqını bələlərdən xilas etmək üçün çarə tapan bir liderdir. Bunun əsas səbəbi Atatürkün xalqa yaxın olması, daha doğrusu, xalqla bir bütöv olmasıdır. Xalqın arasında olduğu müddətdə hər kəsin şahidi olduğu o üstün şəxsiyyət Türk milləti üçün hər cəhətdən nümunə götürülə biləcək bir şəxsiyyətdir.

Atatürklə bağlı həm ona yaxın olanların, həm də ictimaiyyətin şahidi olduğu hadisələrin hər birində Türk xalqı üçün gözəl nümunələr var. Bu hissədə Atamızı daha yaxından tanımaq, nümunəvi lider olmağı öyrənmək və Türk millətinin gələcəyi olan gənc nəsillərə örnək olmaq üçün Atatürkün bəzi xatirələrini yer veririk.

Bayrağa hörmət

A vqustun 30-da səhər Mustafa Kamal döyüş meydanında gəzirdi. Ərazi minlərlə düşmən cəsədi və bir-birinin üstünə yığılmış yüzlərlə artilleriya, atılmış silahlar, toplar və sursatlarla dolu idi...

Atatürk dedi:

“Bu səhnə bəşəriyyəti utandıra bilər! Amma biz özümüzü müdafiə etmək üçün bunu etməyə məcbur olduq. Türklər başqa millətlərin vətəninə heç vaxt belə addım atmazdılar”.

Qənimətlərin arasında cırılmış və tərk edilmiş Yunan bayrağını görən baş komandan əli ilə onun götürülməsinə işarə etdi;

“Bir millətin istiqlal nişanəsidir, düşmən də olsa, ehtiram göstərmək, onu qaldırıb topun üzərinə qoymaq lazımdır”.

Atatürkün hakimin qərarına hörməti

Ö lümündən iki il əvvəl Atatürkü öldürmək üçün qurulan tələ üzə çıxmışdı. Üstəlik, bu tələni qurmaqda ittiham olunan şəxs “Milli Mübarizə”dən bəri Atanın yanında işləyən,

onun sevgisini, etibarını qazanmış, çoxlu xeyirxah işlər görən biri idi.

Bu xəbər ölkədə çaşqınlıq və ikrah yaratmışdı. Hamı bundan danışır, “necə ola bilər” deyirdi, heç bir səbəb ilə əlaqələndirə bilmirdilər.

Təqsirləndirilən şəxs tutularaq məhkəmə qarşısına çıxarılır. Amma Atatürk hadisədən xəbərsizmiş kimi bu mövzuda nə düşündüyünü açıqlamaq üçün ağzını açmadı, ədalət son sözünü deyənə qədər susdu. Atatürkün susması müxtəlif şərhlərə məruz qaldı; bəziləri “bu kədərli hadisəni xatırlamaq istəmir”, bəziləri “bunun doğru olduğuna inanmır” deyə fikirləşmişdi.

Təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülən cinayət məhkəmə binasında sübuta yetirilə bilmədiyi üçün həmin şəxs bəraət alır.

Burada hakim bu şəkildə qərar verdikdən sonra Atatürk ilk və son dəfə bu mövzuda ağzını açıb yalnız bunu söylədi:

“Cinayətə cəhd edilib, lakin hakim cinayəti törətmək üçün kifayət qədər sübut tapmayıb.” (2)

Heç vaxt bolşevik olmayacağıq

Fevral ayında Ankarada çox soyuq və qarlı bir gecə idi. Ankara klubunda şənlik təşkil edilmişdi. O dövrün bütün görkəmli xadimləri orada idilər. Hələ saat 12 deyildi. Şənlikdə hər kəsin ürəyində ani həyəcana səbəb olan xəbər yayıldı:

“Qazi Paşa şənliyə gəlir!”

Rusiya səfirliyində idilər, oradan şənliyə gəldilər. O vaxtkı Rusiya səfiri də gəlmişdi.

Səfir zalın ortasına doğru irəliləyən Qaziyə yaxınlaşıb fransızca dedi:

“Zati-aliləri. Mən sizi çox sevirəm, hörmətim sonsuzdur, çünki biz ümumi bir məqsəd üçün varlıqlarını xilas etməyə çalışan xalqlarıq. Mənə icazə versəniz, Türkiyənin ən böyük himayədarı və hamisi kimi sizi bir dəfə öpmək, şərəfi mənə nəsis olardı.”

Atatürk əvvəlcə gülümsəyərək əlini uzatdı, sonra isə səfiri öpdü. Böyük və dəyərli Atamız bu cür əyləncə məkanlarında belə ölkənin mənafeyini, siyasətini gözədən qaçırmazdı. Odur ki, bütün xarici qəzet müxbirlərin hüzurunda səfirin sözlərinə aşağıdakı cümlələrlə cavab verdi:

“Zati-aliləri, sevgi jestiniz və sözləriniz məni çox təsirləndirdi. Təşəkkür edirəm. Bu iki xalq əbədi olaraq dost qalmalıdır. Amma diqqətli olun, biz hər zaman dost olmaq istəyimizə baxmayaraq, heç vaxt bolşevik olmayacağıq!”

Atatürkün bərabərlik anlayışı

Atatürk bir gün Dolmabahçadan gizlicə çıxıb Topqapı Sarayı Muzeyinə gəlir. Muzeyi ziyarət etmək istəyir. Özünü qapıçıya təqdim edir, amma qapıçı deyir ki, “Hələ saat 9 deyil, zabitlər gəlməyib, Atatürk olursan, kim olursan ol, gözlə.”

Şübhə yoxdur ki, qapıçı Atatürkü tanımırdı və gələn adamın Atatürk ola biləcəyinə inanmırdı, çünki o, dəfələrlə belə sözlər eşitmişdi. Lakin bu işdə mühüm məqam Atatürkün qapıçının sərt cavabında təkid etməyib, kənara çəkilərək saat 9-un olmasını və zabitlərin gəlməsini gözləməsidir.

Satı adlı qadın

Ankarada qızmar bir yay günü idi. Atatürk dostları və köməkçiləri ilə Qızılcahamama gedərkən Kazan kəndi yaxınlığında dayanaraq avtomobilindən düşdü. Kəndin qadınları, cavanı, qocası kəndlərdən keçib bir kənardə dayanan bu əcnəbi qonaqları görəndə hamısı birlikdə qaçırdılar. Bəzisi su, bəzisi ayran gətirdi, bir nəfər küpündən çıxartdığı soyuq ayranı Ataya uzatdı:

“Soyuq ayran istərdinizmi?” dedi.

İstidən üzü yanmış Türk qadınının ən bariz ifadələrini daşıyan bir Türk anası idi. Yanında saxladığı qundağı bir az da basdıqdan sonra sağ əlindəki ayranı uzadıb gözlədi. Ata ayranı içdi və bir az ara verdikdən sonra;

“Sənin ərin kimdir?” deyə soruşdu.

Kəndli qadın tunc sifətli, əlləri qabarmış bir Türk anası idi; O, Ankaranın özünəməxsus ləhcəsi ilə ərinin Sakarya döyüşündə boğazından yaralanan bir döyüşçü olduğunu bildirdi. Ata başqa bir sual da verdi:

– Nə vaxt doğulmusan?

“1919-cu ildə Atatürk Samsuna çıxanda anadan olmuşam”.

Ata bir anlıq fikirləşdi. 1934-cü il idi. Qadının bu ifadəsinə görə onun 15 yaşı olmalı idi. Halbuki, qarşısındakı qadın 25 yaşında görünürdü; yenə soruşdu:

“Necə ola bilər?”

Bəli, necə olardı? Bu Satı adlı qadın tərəddüd etmədən öz adəti üzrə mülayimliklə ölkənin işğal altındaki çətin illərə işarə edərək:

– Hə, Paşam, mən ondan əvvəl yaşamamışam!

Bu zarafat Atanı çox düşündürdü. O, ayrılarkən köməkçisinə qadının adını və ünvanını yazdırdı. Daha sonra Satı adlı qadınını Böyük Millət Məclisinə daxil olan ilk qadın olaraq gördük.
(5)

İnsan sevgisi

Dövlət Bürokratiyası Cümhuriyyət elan edildikdən sonra o, Qara dənizdə gəzintidə idi. Onu müşayiət edənlər arasında mən də var idim. Rizəyə gəldik. Yolların hamarlığı onun marağına səbəb olmuşdu. Qubernatora:

“Yolları necə belə düzəltmişiniz?” deyər soruşdu.

Qubernator dedi; jandarma yaxınlıqdakı kənd sakinlərini çağıraraq yol təmirində işlədib.

Atanın qaşları çatıldı. Olduqca sərt üslubla:

“Qubernator” dedi. “Corvee”nin nə olduğunu bilirsinizmi? Mən sizə deyim: Bu, zəhmətkeşlik deməkdir. Siz bilməlisiniz ki, siz qanunsuz şəkildə heç bir vətəndaşı işdən məhrum edə bilməzsiniz, onu işləməyə məcbur edə bilməzsiniz. Cümhuriyyətdə zorla işlətmək deyər bir şey yoxdur.”

Uzaqgörənlik

2

1.06.1935-ci il tarixli söhbətlərində:

“Müharibə başlasa, Amerika neytrallıq siyasətini davam etdirər biləcəkmiz?”

“Mümkün deyil” dedi, “mümkün deyil. Müharibə başlasa, Amerikanın millətlər birliyindəki yüksək mövqeyi, yəqin ki, təsirli olacaq. Coğrafi vəziyyətindən asılı olmayaraq, millətləri bir çox bağlar birləşdirir.

Atatürk dünya xalqlarını mənzildə yaşayan insanlar kimi görürdü.

Bu binanın ən dəbdəbəli mənzilində Amerika Birləşmiş Ştatları yaşayır.

Mənzil sakinlərin bəziləri tərəfindən yandırılarsa, digərlərinin təsirindən xilas olmaq mümkün deyil. Eyni şeyi müharibə haqqında da demək olar. Amerika Birləşmiş Ştatlarının ondan uzaq durması mümkün deyil”.

Atatürk bu sözləri əlavə etdi:

“Bundan əlavə, Amerika dünyanın hər yeri ilə əlaqələri olan böyük və güclü dövlət olduğundan, heç vaxt siyasət və iqtisadiyyat baxımından ikinci dərəcəli mövqeyə düşməsinə imkan verə bilməz”.

İctimaiyyətə dəyər vermək

İşğalın acı günlərində mühüm dövlət xadimlərinin iştirak etdiyi toplantıda hər kəs Türkiyənin düşdüyü acınacaqlı vəziyyətə çarə axtarırdı. Amerika və Britaniyanın müdafiəsindən söhbət gedirdi. Bir dəfə Mustafa Kamal Paşadan nə düşündüyünü soruşdular. Atatürk bu qısa cavabı verdi:

“Ağalar, hamınız danışdınız, arzularınızı bildirdiniz, bir-birinizə sual verdiniz, hamınızı dinlədik. Amma... Anadolu haqqında nə isə soruşdunuzmu, Anadoluya qulaq asdınız mı?”

Ondan da soruşaq, ona da qulaq asaq, ağalar!” (8)

Bu millət o qədər də zəngin deyil

Bir vaxtlar Atatürk Egey gəmisi ilə Mersinə getmişdi. Geri dönərkən gəmi Fəthiyədə dayandı. Şəhərdə insanlar ziyafət verərkən gəmilərdən atəşfəşanlıqlar atılırdı. Onu müşayiət edən Zəfər Torpedasında olan Atatürk donanmanın şənliklərini seyr edərkən,

komandirlərdən biri qələbə torpedasının komandirinə torpedanı atmağı əmr etdi. Torpeda komandiri:

“Dedi ki, ay bəy, təkcə torpedanın qiyməti əlli min lirədir.”

Sonra Atatürk dedi:

“İmtina edin, bu millət o qədər də zəngin deyil”.

Torpeda komandirinə dönüb:

“Sizi təbrik edirəm” demişdir.

Atatürkün bir hədiyyəsi

Bir gün Mustafa Kamal Konyada Behiç bəyin evində general Tovsendin şərəfinə böyük bir ziyafət verdi. Ziyafətdə Behiç bəy, Muxtar bəy və Salih Bozok iştirak edirdi. Nahar çox gözəl atmosferdə keçdi. Yeməyin sonunda Mustafa Kamal qonağına dedi:

“Türklərin bir adəti var. Qonaqlarımıza mütləq hədiyyə veririk. Mən alıcınab bir millətin baş sərkərdəsiyəm. Sizə ancaq bu təsbehi verə bilərəm” deyərək əlindəki qırmızı mərcan təsbehi hədiyyə etdi və stoldan ayağa qalxmaq istəyəndə saatını çıxarıb generala dedi;

“Bir Türk əsgəri bu saatı Anafartalarda ölmüş ingilis zabitinin qolundan çıxardığını deyərək mənə verdi. Saatın arxasında zabitin adı yazılıb. Bu zabitin ailəsini axtardım, tapa bilmədim. İngiltərəyə qayıtdığınız zaman onun ailəsini tapıb saatı ona versəniz, çox şad olaram”, - deyərək generala verdi.

Vətənimizin torpağı təmizdir

Kral Edvard İstanbula gələndə yaxtasından qayığa minərək Dolmabahçe Sarayına yaxınlaşır. Atatürk bərədə onu gözləyirdi. Dəniz dalğalı idi və Kralın mindiyi yaxtanın mühərriki yuxarı-aşağı yellənirdi. Kral limana çıxmaq istəyəndə əli yerə dəydi və toz oldu. Bu

zaman Atatürk Kralı bərəyə qaldırmaq üçün əlini uzatdı. Kral əlini dəsmalla silmək istəyəndə Atatürk dedi:

“Vətənimin torpağı təmizdir, əlini bulaşdırmaz!” dedi və Kralın əlindən tutub körpüyə apardı.

Nəyə görə Ankaranı paytaxt etdim

O, isti yay axşamında bəzi görkəmli şəxslərlə malikanəsinin bağçasında gəzirdi. O vaxt köhnə malikanənin tavan bəzəkləri ilə məşğul idim. Ankaraya tozlu və dumanlı bir axşam çökmüşdü. Bəzi yerlərdə toz burulğanları səmaya doğru qalxaraq mənzərəyə daha boğucu bir hava qatırdı. Bizdən:

“Ankaranı hökumətin mərkəzinə çevirməklə düz etdim?” deyərək soruşdu.

Təbii ki, hamı müsbət cavab verdi. Ardından:

“Niyə?” sualı verilincə, bəziləri strategiyadan, bəziləri siyasətdən danışdı. Hətta birimiz qayalıq gözəldir kimi bir estetik nəzəriyyə ilə çıxış etdik. Atatürk:

“Yaltaqlığı dayandırın” deyərək mübahisəni bağladı. Ankaranın hökumətin mərkəzi olması ilə bağlı sadaladığınız məziyyətlər məni inandırmağa kifayət etmir. Mən Ankaranı hökumətin mərkəzinə çevirməklə tamamilə başqa məqsəd güdürdüm. Qeyri-mümkün olanı mümkün edən Türkün gücünü dünyaya bir daha anlatmaq istədim. Gün gələcək ki, bu boş tarlalar, yaşıl ağaclarla əhatə olunmuş villaların arasında uzanan yaşıl tarlalar asfaltla bəzənəcək. Hamımız bunu görəcəyik. Tezliklə belə olacaq”.

Millətə olan etibarı

i clasda ondan əvvəl çıxış edənlərdən biri soruşdu: “O, ilhamı, gücü haradan alırdı?”; Atatürk millətə xidmət edən insanların ilham qaynaqları haqqında uzun-uzadı təhlillər

apararaq bu suala cavab verdi. Nəhayət qısaca dedi:

“Cənablar...

İlhamın və gücün mənbəyi millətin özündədir, millətin ortaq istəyi onun həqiqi meylidir. Varlığımızı, müstəqilliyimizi xilas edən bütün cəhdlər, hərəkətlər millətin ümumi ideya və əzminin yüksək təzahüründən başqa bir şey deyil. “

Hər kəsin millətə inanmasını istədi

Qələbədən sonra səfərdə Samsunda dayanıb, orada müəllimlərlə görüşürdü.

Adını çəkənləri sakitcə dinlədikdən, onun haqqında çox sərt sözlər söylədikdən sonra onlara belə cavab verdi:

“Vətəndaşınız olan hər kəsi istədiyiniz kimi sevə bilərsiniz; qardaşın kimi, dostun kimi, atan kimi, övladın kimi, sevgilin kimi! Amma bu sevgi digər sevgilərə baxmayaraq, sizin milli varlığını heç bir insana və ya başqasına verməyə səbəb olmamalıdır. Bunun əksi çox böyük yanlış olardı. Mən yalnız öz vəzifəmi yerinə yetirdim. Məndən bu ilhamı və gücü haradan aldığımı soruşursan. Cavab olaraq deyə bilərsiniz ki, bugünkü ayıqlığı keçmişə borcluyuq. Bu xalqın keçmişdə çəkdiqlərindən daha böyük ilham və güc mənbəyi ola bilməz!”

O, millətin adamı idi

Milli Mübarizənin qəmgin günlərində Ankara ətrafında qastrol səfərindən qayıdarkən yolda başı sarıqlı hocaya rast gəldi. Danışdıqca yuxarıdan keçən təyyarəni göstərərək soruşdu:

– Cənab, bu təyyarə necə uçur?

– Mən haradan bilim... Bizə öyrətməyiblər.

“Yaxşı, bəs sən nə bilirsən?”

“Mən nə bilirəm? Bu təyyarəyə min desən, minərəm oradan özünü aşağı at desən, ataram. Mən bunu bilirəm, amma bunu da səndən öyrəndim, Paşam!”

Mustafa Kamal bu açıqlama ilə əlaqədar:

“Var ol, hocam!.. Amma bil ki, mən də sənə qıymıyam... Canım bahasına da olsa, millətin heç bir istəyini rədd edə bilmərəm!..”

Atatürk və din xadimləri

Milli Mübarizənin ən acınacaqlı günləri idi. İstanbul və Ankara arasında fətva davası bütün şiddəti ilə davam edirdi. Türkiyə Birinci Böyük Millət Məclisinə öz orqanında olan ruhanilər arasından seçilmiş İrşad (aydınlandırma) Heyətlərini vətənin kənd və şəhərlərinə göndərmək və həqiqətləri vətəndaşlara izah etmək tapşırılmışdı. Milli Təhsil Naziri Türk Ocaqlarının sədri mərhum Həmdullah Suphi Tanrıöver idi. Mustafa Kamalın yanına gəldi.

“Paşam... Onlar daha çox ərəbcə danışacaqlar. Camaat nə anlayacaq?”

Atatürk gülümsədi.

“Narahat olma, Həmdullah... Ərəbcə danışsalar da, türkçə düşünürlər” dedi.

Məscidlər və Atatürk

Mustafa Kamal Ədirnəyə səfəri zamanı möhtəşəm Memar Sinan məscidinə heyran olduqdan sonra fikirlərini və təcrübəsini bu sözlərlə ifadə etdi:

“...Məscidlər bir-birinin üzünə baxmaq üçün tikilməyib. Məscidlər həm məşvərət, həm itaət və ibadət, həm də din və dünya üçün nə etməli olduğunu düşünmək üçün tikilib”.

İslam dini

Başqa görüşdə yenə din mövzusu müzakirə olunurdu:

Atatürk:

“Din insanların qidasıdır. Dinsiz insan boş ev kəmidir. İnsanı kədərləndirər. Biz mütləq bir şeyə inanmalıyıq. Bu dinlərin sonuncusu, ən mükəmməlidir. İslam dini hamısından üstündür.”

Atatürkün dindarlığı

Sabiha Gökçen belə nəql edir:

“10-11 yaşımda idi. Bursadakı evimiz Atatürkün malikənəsinə çox yaxın idi. Bir gün Atatürk Bursaya gəlmişdi, malikənənin bağçasında dolaşırdı, onu yaxından görməyi çox arzulayırdım.

Yenə bir gün o, bağçada gəzərkən yerimdən atılıb ona tərəf qaçdı. Məni yolumdan döndərənələrə ağlaya-ağlaya müqavimət göstərməyə çalışırdım, birdən bir səs eşitdim: “Buraxın” deyirdi, “gəlsin” deyirdi. Atanın yanına qaçıb əllərindən tutdum. Atatürk soruşdu:

– Sən məktəbə gedirsən?

Müharibələrə görə məktəbi tərk etmişdim və internat məktəbinə göndərilməyimi istəyirdim.

– Səni özüm ilə aparacam, gələcəksən? – deyər Atatürk soruşdu.

“Qardaşımdan soruşum” dedim. Qəbul etdilər, dərhal zəng edib onunla danışdılar, razılaşıdılar. Beləliklə, Çankayaya gəldim.

Çoxdandır uzaqda olduğum məktəbimə yenidən başlamağın sevinci içində idim. Çankaya Köşkü bağlarındakı köhnə bəy evi düzəldilib məktəbə çevrilmişdi. Köşkdəki işçilərin, köməkçilərin və digər qulluqçuların uşaqları ilə birlikdə bu məktəbə getməyə başladım.

Bir səhər Atanın əlindən öpmək üçün içəri girdim. İşləri ilə məşğul idi. Bir az dayandım, o, dərindən ah çəkdi və “Allahım!” dedi (O, tez-tez belə edirdi).

Atatürk haqqında əvvəllər çox eşitmişdim və bəlkə də bu təsirlə xeyli təəccübləndim. Onun ağzından Allah sözünü eşitmək məni təəccübləndirdi və həyəcanlandırdı.

Mən təəccüblə Atanın üzünə baxırdım:

“Sən dindarsan?” deyər soruşdu.

Ailəmdən aldığım dini tərbiyə ilə;

“Bəli, dindaram” dedim və cavabıma necə reaksiya verəcəyini öyrənmək üçün cəsarətlə ona baxdım. Cavabımı bəyənmişdi.

“Çox yaxşı... Allah qüdrətlidir. Ona hər zaman iman etmək lazımdır” dedi və bu mövzuda uzun izahat verdi. O zaman anladım ki; Atatürk haqqında deyilənlərin heç bir əsası yoxdur və Ata bütün deyilənlərin əksinə olaraq dindar insandır.

Allaha və Peyğəmbərimizə (s.ə.v) çox hörmət edirdi

Həç kimin əqidəsinə qarışmaz, dindarlara ehtiram göstərər, xurafatçılara çox hirslənər, din anlayışının istismarına imkan verməzdi. Atatürkün hüsurunda Allah və Peyğəmbərimiz (s.ə.v) ilə bağlı məsələlər mübahisə mövzusu ola bilməzdi.

Qədr gecələrində mövlədə qulaq asardı. Hafiz Yaşar bəyin mövludunu hörmətlə dinləyirdi. Mövludun merac hissəsində “Göylərə yüksəldin, Mustafa” deyiləndə gözlərindən yaş süzülürdü. Sonra dərhal koloniya gətirərdik; onun imanı səmimi idi.

Tək qalanda o qədər “Allah” deyirdi ki, heç kim onun kimi deyə bilməzdi. Tək qalanda səmaya baxıb öz-özünə “Allah” deyirdi. Bir gün masa arxasında ətrafdakılara:

“Mənə Allahın əzəmətindən danışa bilərsənmi?” deyə soruşdu.

Qonaqlar bir-bir Allahı necə dərk etdiklərini izah etdilər. Atatürk onların hamısını diqqətlə dinlədi.

Bir yay axşamı Dolmabahçe sarayında qadın və kişilərə şam yeməyi verildi. 8-9 saat davam edən yemək bitmək üzrə ikən günəş zəlin böyük qapısının barmaqlıqları arxasından çıxırdı. Atatürk işarəsi ilə övladlığa götürdüyü qızlarından Nebile xanım kürsüyə oturdu. Səbh azanını oxumağa başladı... Böyük zalda səs əks-səda verdi.

Atatürk vəcd içində başını qaldıraraq azan dinləyirdi. Bir anlıq göz yaşları yanağından süzəlməyə başladı.

Atatürk Hz. Məhəmmədə (s.ə.v) heyran idi

Tarixin böyük şəxsiyyətləri arasında Atatürk ən çox kimi bəyənirdi?

O, 1924-cü il martın 3-də parlamentdə xilafət nitqini söyləyərkən Yavuz Səlim haqqında həmişə “Həzrəti Yavuz” deyə bəhs edərdi. Ən çox heyran olduğu sərkərdə Teymur idi. – O, sənin yerində olsaydı, sənin etdiklərini edə bilərdimi? deyənə “bilmirəm, amma mən onun yerində olsaydım, onun etdiklərini edə bilməzdim” deyə cavab verdi.

Amma yer üzündə ən çox heyran olduğu şəxs, şübhəsiz ki, hz. Məhəmməddir (s.ə.v). O, dövlət qurmaqda onun liderliyinə heyran idi. Yoxdan dövlət qurmuşdu.

Namaz qılan məmurlar

Atatürkün vaxtında namaz qılan məmurların işdən qovulması tamamilə yalandır. Mərhum Fevzi Çakmakın ordu başçısı olan müavini, general Asım Gündüz namaz qılırdı. Atatürkün dövründə Türkiyə Böyük Millət Məclisinin sədri olmuş Əbdülhalik Renda cümə namazını Hacı Bayram məscidində qılırdı. Yazılarımızın düzgünlüyünü sübut etmək üçün canlı şahidləri də göstərə bilərik. Allaha şükürlər olsun ki, Asım Gündüz Paşamız sağdır. Ondan soruşa bilərsiniz.

1930-cu ildə Atatürk Fevzi Çakmakla ölkə turuna çıxmışdı, səyahət qatarla etmişdilər. Vaqonda Atatürk Fevzi Çakmakla ölkəsinin işlərini müzakirə edir. Yaltaqlığı ilə tanınan bir millət vəkili içəri girir. Atanın qulağına gizlincə nə isə deyir. Atatürk birdən qaşlarını çatdı və Fevzi Paşaya üz tutdu və “Paşa, lütfən məni izlə, yoldaş bir xəbər gətirdi, birlikdə araşdırmaq” dedi.

Atatürk ilə Çakmak Dövlət Başçılığı Qərargahına məxsus qatara minirlər. Atatürk vaqonun qapısını ehmalca açır və Fevzi Paşaya göstərir. Vaqonda divanın üzərində yüksək rütbəli bir zabıt namaz qılırdı. Atatürk vaqonun qapısını bağladıqdan sonra millət vəkili üzünə tüpürür və marşala deyir: “Paşa, sən gördün ki, bu adam mənim qulağıma gizli nə isə deyir. Bu adam irad tutmuşdu ki, yüksək rütbəli bir məmur mühafizəçilər korpusu vaqonunda namaz qılır. Bu şəxs öz ağına görə vaqonda namaz qılmağı cinayət hesab edir. Vəziyyəti sizə göstərmək üçün bura qədər gəldim.”

Atatürk birinci stansiyada millət vəkili qatardan düşürür və gələn seçkilərdə millət vəkili seçmir.

Cümhuriyyətin ilk Diyanət İşləri başçısı mərhum Rıfat Börekçidən dəfələrlə eşitmişik. Rıfat Börekçi bizə dedi: “Atanın hüsuruna girəndə məni ayaq üstə qarşılayırdılar. Utanaraq “Paşam, məni utandırırırsınız” deyəndə, “din xadimlərinə hörmət etmək Müsəlmanlığın şərtidir” deyərdi. Atatürk şəxsi mənfəətləri üçün mübarək dinimizi siyasətə alət edən din xadimlərini sevməzdi”. (21)

Atatürkün din anlayışı

Çox az insan Atatürkün din anlayışını bilmişdir. Bir gün fermada tək idik, ondan din haqqında nə düşündüyünü soruşdum. O mənə belə dedi:

“Din var və lazımdır. Bizim çox möhkəm dinimiz var...”

Din vicdan məsələsidir. Hər kəs vicdanın əmrinə tabe olmaqda azaddır. Biz dinə hörmət edirik, düşüncə və təfəkkürün əleyhinə deyilik. Biz sadəcə olaraq dini işləri millət və dövlət işləri ilə qarışdırmamağa çalışırıq; niyyət və əməl əsasında təəssübkeşlikdən çəkinirik. Biz heç vaxt geridə qalanlara fürsət verməyəcəyik”.

Böyük Atatürk vəfat edəndə: 10 noyabr 1938-ci il...

istanbul Universitetində səhər saat 10-a 5 dəqiqə işləmiş (09:05) xəbəri hər yerə yayıldı... Hüquq fakültəsində alman professoru var, eşidib təəccüblənmişdi. Dərsdə iştirak edib-etməməyə qərar verə bilmirdi. Həmin vaxt ağlına rektora müraciət etmək gəldi. Qalxıb onun yanına getdi. Onların arasında bu cür dialoq olur:

“Əfəndim, mən tərəddüd edirəm. Nə edim?”

“Sizə belə böyük şəxsiyyət vəfat edəndə nə edirlərsə, onu da edin.”

Bu zaman alman professor qollarını yelləyərək:

“Bizdə bu qədər böyük şəxs ölməyib ki...” dedi.

Qırx əsrlik Türk yurdu

15 mart 1923-cü il bazar günü idi. Atatürkün Adana vağzalında qatardan düşməsi və ətrafındakı xalqın coşqun alqışları, “Yaşasın, var ol!” sədaları ilə şəhərə gedirdi.

Yolun yarısında qara geyinmiş qadın izdihamı gözə çarpdı; onların arasından hər biri iki lövhə daşıyan dörd gənc qız çıxdı; Atatürkün qabağında dayandılar, arxalarında başqa bir qız peyda olub qabağına keçdi. O, hıçqırıqlar, iniltilər və yalvarışlarla dolu nitq söyləməyə başladı. Bu gənc qızın simasında hələ də əsir olan İskəndərünlu bütün Antakyanın Türk olan xalqı “bizi də xilas edin!” deyə yalvarırdı.

Hamının gözləri dolmuşdu; hıçqırıqlarını saxlaya bilməyənlər də var idi.

Atatürkün gözləri dolmuş, başını aşağı dikmiş kimi görünürdü. Gənc qızın nitqi bitəndə başını qaldırdı; onun mavi gözlərində və çəhrayı üzündə polad parıltısı göründü. Hər sözünü

vurğulayaraq:

“Qırx əsrlik Türk torpağı yad əllərdə qala bilməz!” dedi.

On altı il sonra Hatay məhkəməsinin ən həyəcanlı günlərində xəstə və yorğun olmasına baxmayaraq, istirahət məsləhətlərinə baxmayaraq, Hataya yaxın olmaq üçün yenidən Adanaya getdi. O, dörd saat ayaq üstə dayanaraq qeyri-adi mətanət göstərdi. Hatay xilas oldu, amma Atatürkü itirdik.

İsmayıl Həbib bu söhbəti belə bitirir:

“Hatay, Hatay!.. Səni xilas edən sənin şəhidin oldu”.

Atasının tarlası

Günlərin bir günü bir kəndli Atatürkün Orman Ciftliyinin hüduqlarında tarlanı öz tarlası kimi şumlayırdı. Onu gördülər. Xəbərdarlıq etdilər, amma eşitdirə bilmədilər. Sonra Atatürkə dedilər.

Atatürk təftiş üçün gedəndə o tərəfə getdi. Yanındakı adamlar torpaq şumlayan kəndliyə işarə edərək:

“Budur!” dedilər.

Atatürk yavaş-yavaş ona tərəf getdi. Yaxınlaşanda ondan soruşdu:

“Burada nə edirsən?”

Kəndli gülümsəyirdi. Biz hədsiz dərəcədə sevdiiimiz və hörmət etdiyimiz, lakin heç vaxt qorxmadiğımız bir insanın qarşısında durduğumuz kimi, kəndli də eyni şəkildə dayandı. O, sakit səsle cavab verdi:

“Mən sahəni şumlayıram.”

“Yaxşı, bu sahə sənindir?”

“Xeyr.”

“Bu kimindir?”

“Atatürkündür!”

Kənd sakini bu cavabı verməklə cinayəti də qəbul etmiş olurdu. Beləliklə, məsələ həll olundu. Atatürk torpağına təcavüz edildiyi üçün deyil, haqsızlıq edildiyi üçün hirslandı və soruşdu:

“Yaxşı, sən bilmirsənmi ki başqasının torpağını ondan soruşmadan, icazə almadan şumlamaq olmaz?”

Kəndli heç təşvişə düşmədi. O, eyni sakitliklə dedi:

“Bilirəm, amma bu tarlada əkməyə haqqım var!”

Atatürkün qaşları çatıldı və böyük maraq və heyrətlə ondan soruşdu:

“Bu haqqı haradan alırsınız?”

“Çox bəsit... Atatürk bizim atamız deyilmi? İnsanın atasının tarlasını şumlayıb əkməsi günahdır mı?”

Atatürkün üzündə təbəssüm yarandı, ən coşğulu təqdir və sevgi hisslərini dilə gətirərək, kəndlinin kürəyini sıgalladı;

“Doğru deyirsən!” dedi və uzaqlaşdı.

Atatürk və Otto Liman fon Sanders

Mustafa Kamal Arıburnu komandiridir. İngilislər Anafartaları işğal etmişdilər. Vəziyyət acınacaqlı və çox təhlükəli idi. Mustafa Kamal birbaşa Baş Komandanın müavini Ənvər Paşaya müraciət etmək məcburiyyətində qalmışdı O, qaneedici cavab ala bilmirdi. O zamanlar qərargahı Yalovada olan Otto Liman fon Sanders Paşa telefonla Mustafa Kamala zəng edir. Müharibəyə işarə edən şəxs Hərbi Baş Qərargah rəisi Kazım bəydir. Otto Liman fon Sanders belə sual verir.

“Vəziyyəti necə görürsünüz, hansı tədbirləri görürsünüz?”

“Vəziyyəti necə gördüyümüzü artıq sizə izah etdim. Ehtiyat tədbirlərinə gəlincə: İndiyə qədər çox uyğun tədbirlər var idi. Amma bu dəqiqə yalnız bir ehtiyat tədbiri qalıb.”

Otto Liman fon Sanders Paşa soruşur:

– Nə tədbiri?

Cavab qətidir:

“Əmr etdiyimiz bütün qüvvələri təslim edin. Ehtiyat budur”.

Cavab qane edici deyil:

– Çox deyilmi?

“Azdır.”

Və telefon sönür. Qısa müddətdən sonra hadisələr Liman fon Sanders paşanı Mustafa Kamalın komandanlığı altında komandanlıq etdiyi qüvvələri verməyə məcbur etdi.

Mustafa Kamal Paşa və Yunanıstan Silahlı Qüvvələrinin komandanı Trikopis

Bu hücum zamanı Qazinin yanında olan dostlar, yunan silahlı qüvvələrinin komandanı general Trikopisin baş komandanın çadırına necə gətirildiyini belə izah etdilər:

“Trikopis digər əsir olan korpus və bölük komandirləri ilə birlikdə Qazinin qarşısına gətiriləndə hamısı çox həyəcanlı və yorğun idi. Qazi onlara təsəlli vermək üçün onlara tarixdə belə məğlubiyyət nümunələri olduğunu, əgər bunu etsəydilər, vicdanən rahat ola bilərdilər deyəndə Trikopis belə dedi:

“Hərbi borcumu tam yerinə yetirdiyimə əminəm. Amma təəssüf ki, əsas vəzifəmi yerinə yetirə bilmədim” deyərək intihar etmədiyini izah etməyə çalışarkən Qazi:

“Bu, sənin öz fikrindir” deyərək sözünü kəsmiş və xəritədə:

“Orada diviziyanız var idi. Niyə ora apardınız. Qoşunlarınızı filan yerə aparsaydınız, daha yaxşı olmazdı mı?” kimi bəzi tənqidlər etmiş, Trikopis:

“Mən belə hərəkət etməyi əmr etdim. Amma (onun yanındakı korpus komandirini göstərərək) o edə bilmədi!” dedi.

Bu danışqlar gedən zaman əsir eskadronunun kapitanı yanında olan zabitlərimizdən birinə yavaşca dedi:

“Bizimlə danışan general kimdir?” deyərək soruşdu:

“Baş komandan Mustafa Kamal” deyəndə kişi təəccübləndi:

“İndi başa düşdüm ki, niyə məğlub olduq! Bizim Baş komandanımız İzmirdə bərdə oturmuşdu!” deyərək dərdini paylaşırdı.

Dinləməkdən həzz alıram

Sevincli vaxtını seçərək:

“Paşam” dedim, “danışdıqlarının içində elə şəxslər var ki, çox təəccüblənirəm. Onsuz da onların fikrinə qatılmayacaqsan. Görünən odur ki, sən artıq öz qərarını vermişən... Onda niyə belə edirsən, niyə onları bir-bir çağırıb qarşınızda danışdırırsınız?”

Atatürk istehzal bir tonla üzünə baxaraq belə cavab verdi:

“Bəzən gözlənilməz bir adamdan çox şey öyrənmişəm; heç bir fikrə alçaldıcı yanaşmaq lazım deyil. Mən öz fikrimi bildirsəm belə, hər kəsi ayrı-ayrılıqda dinləməkdən həzz alıram”. (28)

Atatürk və Ələmdar

Atatürkün Osmanlı sultanlarından Yıldırım Bəyazid, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Səlim, IV Muraddan xoşu gəlirdi. Vəzirlər arasında Ələmdar Mustafa Paşaya qəzəblənərdi:

“Bir az mədəniyyəti olsaydı, Cümhuriyyəti elan edərdi!..” deyirdi.

O, “Əgər Böyük Rəşit Paşanın mədəniyyəti ilə Ələmdar Mustafa Paşanın mədəniyyəti birləşsəydi, tarixə başqa bir missiya ilə girərdim” deyirdi.

Atatürkə bir kəndlinin cavabı

Tariximiz saysız-hesabsız müharibələrlə doludur. Biz nə bu müharibələrdən üsyan edib ölkəni bərpa edə bilmədik, nə də özümüz rifaha nail ola bilmədik. Bu düşmənlərimizin olduğu kimi, bizim də günahımızdır. Çünki düşmənlərimiz, xüsusən də moskvalılar həmişə belə düşünürdülər:

“Türklərə rahatlıq verməməliyik ki, başqa sahələrdə irəliləyə bilməsinlər...”

Bu səbəbdən tez-tez başımıza bəla gətirir, müharibələr aparır, Balkan xalqlarını təhrik edirdilər.

Biz belə dayanmadan mübarizə apararkən, o zamanlar orduya cəlb olunmayan qeyri-müsəlmanlar dayanmadan varlanırdılar.

Bir kəndli Atatürkə qısa cavabında onların varlı, bizim isə kasıb olduğumuzu çox yığcam şəkildə izah etmişdi.

Atatürk Mersinə səfərlərinin birində şəhərdə gördüyü böyük tikililəri göstərərək soruşdu:

“Bu kimin malikanəsidir?”

“Kirkorun...”

– Bəs o böyük bina?

“Yarqonun”

“Bəs o?”

“Salomonun...”

Atatürk bir az əsəbiləşib soruşdu:

– Onlar bu binaları tikəndə siz harada idiniz? Toplaşanların arxasından kəndlinin səsi eşidilir:

“Biz harada idik? Yəməndə, Dunay boyunca, Balkanlarda, Alban dağlarında, Qafqazda, Çanaqqalada, Sakaryada döyüşürdük...”

Atatürk bu xatirəni nəql edərkən:

“Həyatımda cavab verə bilmədiyim yeganə insan bu ağ saqqallı qoca idi” deyirdi.
(30)

Atatürkün dilindən Türk kəndlisi

Bir gün Akşehir ətrafında bir kəndə getdim. Şiddətli yağış yağırdı və soyuq idi. Evin qabağında gizli-gizli dayanan qadına dedi: “Bacı, yağış yağır, soyuqdur, məni evinə qəbul edərsən?” dedim. O, tərəddüd etmədən “buyurun” dedi və məni otağa apardı, otaqda istilik yox idi və yeni ocaq yandırmaq çox vaxt apardığı üçün:

“İstəsəniz otağa gedə bilərik, ora istidir” dedi. Getdik, Ardınca qonşulardan bir neçə qadın və kişi gəldi. Söhbət etməyə başladıq. Danışarkən mənə ən vacib sualları verən qadınlar oldu.

Əsgərin vəziyyətini, düşmənin vəziyyətini və ən əsas düşmənin hansı olduğunu soruşdular. Sual verərkən heç bir təlaşa qapılmadılar. İnsancasına danışdılar. Amma bir müddət sonra kim olduğumu başa düşdükdə vahiməyə düşdülər və dediklərindən və ya soruşduqlarından zərər görəcəklərindən qorxdular! Çünki indiyə qədər məmurla açıq-saçıq danışmağı böyük eyib hesab edirdilər... (31)

Sakaryanın dəyəri

illər sonra bir rəssam Mustafa Kamala Sakarya döyüşünü əks etdirən bir portret hədiyyə etdi. Onu də ön planda döyüş atının üstündə çəkmişdi. Təbrikləri gözləyərkən birdən Mustafa Kamalın “Bu portreti heç kimə göstərmə” deməsi rəssamı çox təəccübləndirdi. Heç kim nə deyəcəyini bilmirdi. Mustafa Kamal izah etdi:

“Müharibədə iştirak edən hər kəs bilir ki, bizim heyvanlarımız bir dəri bir sümükdən ibarət idi, onlardan heç bir şeyimiz artıq deyildi. Hamımız skelet kimi idik. Həm atları, həm də döyüşçüləri bu qədər güclü göstərməklə Sakaryanın dəyərini azaldırsınız, dostum.”

Atalıq hissi

Toy, onun da gəlməsi ilə çox böyük sevinc içində keçmişdi. Ata getmək üçün ayağa qalxanda camaat onu yola salmaq üçün iki cərgə düzüldü. O, sevgi dolu baxışları ilə sağa-sola baxa-baxa yavaş-yavaş hərəkət edirdi, bir yerdə dayandı, sonra əlini yeddi-səkkiz yaşlı qızın başına uzatdı.

Uşağın arxasında dayanan anası və atasına sakitcə səsləndi: “Öpümmü?”

Hər kəsi dərinlən təsirləndirən bu istəyi valideynlərin necə minnətdarlıqla qarşıladığını təxmin etmək olar.

Atatürk uşağı iki əli ilə qaldırdı, öpdü və yerə qoydu. Ancaq səhnə bununla bitmədi.

Ayıq və duyğulu uşaq müqavimət göstərərək: “Mən də sizi öpüm, nə olar, Atatürk?”.

Ata bəlkə də gözlənilmədən ona atalıq xoşbəxtliyini daddıran bu səmimi davranışı uşağı yenidən qaldıraraq üzünə yaxınlaşdırmaqla qarşılaşdı.

Bilmirəm, camaat bu təsirli səhnəni göz yaşları ilə alqışlarla qeyd edərkən, bu iradəli insanın iki damla göz yaşını saxlaya bilmədiyini gördümü?

Atatürk və anası

Bu ana oğluna hələ beşikdə ikən ona vətən, millət sevgisini aşılaman laylalar söyləmiş, onu həmişə eyni əqidə ilə böyütmüş, kənddə, şəhərdə təhsil almağa sövq etmiş, elm aşılamaşdı. Böyüyən və vəzifə sahibi olan xilaskar oğlunu Mustafa Kamal etmişdi.

Atatürk anasının yanına hər gələndə böyük hörmətlə onun mübarək əlindən öpərdi. Onda o böyük şəxs anasının qabağında kiçilir, Mustafa olurdu.

Çankayada bu ana-oğul görüşlərindən birində şahidi olduğum bir vəziyyəti, hörmətli Zübeydə xanımın zəkasının bir nümunəsi kimi təqdim edəcəyəm.

Atatürk anasının əlindən öpdü. Zübeydə xanım oğluna əl uzadarkən gözlərindəki şövqlü sevgisinin bütün ifadəsi ilə Atatürkü qucaqlamaq istəyirdi. Onu qucaqlayandan sonra əziz Türk millətinə bənzərsiz bir qəhrəman bəxş edən ana olmaqdan qürur duymalı idi. Amma belə olmadı,

gülürüz və xoşbəxtliyi şirin çöhrəsindən oxunarkən o böyük Türk anası uzaqlaşan ciyər parçasının əlindən yapışdı. Atatürk: “Nə edirsən, ana?” dedi və əlini çəkmək istədi.

Zübeydə xanım, sakit və tam ciddiliklə:

“Mən sənənin ananəm, mənim əlimdən öpməklə borcunu yerinə yetirirsən, amma vətəni, milləti xilas edən dövlət başçısısan. Mən də bu mübarək millətin, onun təbəəsinin biriyəm. Əlini öpə bilərəm” cavabını verdi.

● İzmit vağzalında marşal Fevzi Çəkmək və Qazım Qarabəkir paşalar tərəfindən qarşılanişı.

● Osmaneli vağzalında bir şagirdin deyən şeirini dinləyərkən.

● Qarşıyakada anasının məzarı başında.

Zübeydə xanım oğlunun əlini öpməkdənsə, ətrafdakılara oğlunun mövqeyinin ən böyük hörmətə layiq olduğunu bildirirdi. Böyük Türk anası Zübeydə xanıma xatırlayanda, onun bənzər xatirələri qarşısında göz yaşı tökür, dərin hörmət hissi keçirirəm. Bu müsahibə sayəsində həm ona, oğluna, həm də ədəb-ərkanına və nəzakətinə daha yaxından şahid oldum.

Səhvlərimi xalq düzəltsin

A tatürk bir gün Ankara sarayında Türkiyəyə gələn bir əcnəbi ilə xalqın gözü qarşısında və camaatın arasında söhbət edərkən belə dedi:

“Mən həmişə öz fikrimi ictimaiyyət qarşısında deməliyəm. Əgər səhv edirəmsə, ictimaiyyət məni təkzib etməlidir”.

Ordu və siyasət

K onstitusional idarəetmənin elan edilməsi ilə azadlığı təmin etmək üçün az-çox səy göstərən zabitlər birdən-birə siyasətə qərq oldular. Rəislə tabeçiliyi arasında ordunu ayaqda saxlayan ənənəvi hörmət və nizam-intizam da xeyli azalmışdı. Bir gün çox gənc ittifaqçı leytenant ömrünü döyüş meydanlarında keçirmiş diviziya komandiri haqqında danışarkən:

Bir yaxın dostum “o üzümə dik-dik baxdı. Lakin mən salam belə vermək istəmirdim” dediyini söylədi. Nə İttihad və Tərəqqi Komitəsi, nə də məmurlar Cəmiyyətə söz keçirə bilmirlər. Qərargah təşəbbüsü itirib. Çünki əvvəldə izah etdiyim kimi, o proqramı həyata keçirəcək nə proqram, nə də rəhbər var idi. Bir gün Tələt (Paşa) bizə belə dedi:

*“Vallah, mən də çox təəccübləndim. Aranın sakitləşməsinə gözləyirik.”
Hadisələrdən ən çox təsirlənən Mustafa Kamal oldu. İnqilabdan əvvəl etdiyi
xəbərdarlıqların heç bir təsirinin olmadığını gördü və daha çox narahat olmağa
başladı. O belə deyirdi:*

*“Ordu siyasətdən mütləq və dərhal geri çəkilməlidir. Əks halda, güc
olmaq keyfiyyətini itirəcək. Bu, ölkə üçün fəlakət olacaq”.*

“Milləti öz qanı xilas etdi”

Tarix dərində Atatürk dərini bitirən şagirddən soruşur: “Bir şey deməyi unutmuşsan.
Türk millətini kim xilas etdi?”

Tələbə belə cavab verdi:

“Bizim əcdadımız onu xilas edib”.

Atatürk bu cavabı qəbul etmədi.

“Yox, balam, Türk millətini öz qanı xilas etdi”. dedi.

QAYNAQLAR

1. Sait Arif Terzioğlu, “İnsancıl Atatürk”
2. Mehmet Ali Ağakay, “Atatürkten 20 Anı”
3. A.k.ə.
4. S. Arif Terzioğlu, “Yazılmayan Yönleriyle Atatürk”, səh. 4
5. A.k.ə.
6. Kemal Arıburnu, “Atatürk'ten Anılar”, səh. 321
7. A.k.ə., səh. 328
8. A.k.ə., səh. 334
9. Em. Tümg. Muzaffer Erendil, “Anekdotlarla Atatürk”
10. A.k.ə.
11. Enver Behnan, “Şapolyo”
12. Em. Tümg. Muzaffer Erendil, “Anekdotlarla Atatürk”
13. Hasan Rıza Soyak, “Atatürk'ten Hatıralar”, səh. 50
14. Niyazi Ahmet Banoğlu, “Nükte ve Fıkralarla Atatürk”, səh. 74
15. A.k.ə., s. 73
16. Türkmen Faik, “Nükte ve Fıkralarla Atatürk”, səh. 6
17. A.k.ə., səh. 196
18. S. Arif Terzioğlu, “Yazılmayan Yönleriyle Atatürk”, səh. 88-89
19. Cemal Granda, “Atatürk'ün Uşağı İdim”, səh. 252-254
20. İsmail Habip Sevik
21. Ercüment Demirer, Bakış, dekabr 1969-cu il
22. Olaylar ve Atatürk, səh. 55
23. Hilmi Yücebaş, “Atatürk'ün Nükteleri-Fıkraları, Hatıraları, İstanbul, Kültür Kitapevi, 1963, səh. 3
24. Niyazi Ahmet Banoğlu, “Nükte ve Fıkralarla Atatürk”, səh. 97-98
25. A.k.ə.
26. “İlginç Olaylar ve Anektodlarla Atatürk”, səh. 162

27. A.k.ə., səh. 43
28. “Olaylar ve Atatürk”, səh. 58
29. Niyazi Ahmet Banoğlu, “Nükte ve Fıkralarla Atatürk”, səh. 321-322
30. “Atatürk'ün Nükteleri-Fıkraları-Hatıraları”, səh. 18
31. A.k.ə., səh. 14
32. Behçet Kemal Çağlar, “Atatürk Denizinden Damlalar”
33. Cevat Abbas Gürer
34. Niyazi Banoğlu, “Nükte ve Fıkralarla Atatürk”, İstanbul 1967, cild 3, səh. 5-6
35. Ali Fuat Cebesoy, “Sınıf Arkadaşım Atatürk”, 2-ci nəşr, İstanbul 1981-ci il, səh. 134-135
36. H.Yücebaş, “Atatürk'ten Nükteler, Fıkralar ve Hatıralar”, İstanbul, 1983-cü il, səh. 63

5-Cİ HISSƏ

Atatürkün əşyaları

A tatürkün əşyaları

Bütün xüsusiyyətləri ilə təkcə Türk millətinə deyil, bütün dünya vətəndaşlarına gözəl örnək olan Atamız geyiminə və digər şəxsi əşyalarına böyük qayğı ilə yanaşırdı. Atatürk hamımızın şahidi olduğumuz kimi təkcə bir döyüş qəhrəmanı deyil, müasir, hər cür gözəllikdən zövq alan, hər zaman özü və Türk milləti üçün hər şeyin ən yaxşısını istəyən və buna can atan, lazım gəldikdə inqilablar edən; O, istər geyimində, istərsə də məişət əşyalarında yaxından görə bildiyimiz estetik anlayışını həyatının hər anına əks etdirən, incəsənətə, sənətə, sənətkara hər zaman lazımi əhəmiyyət verən əsl sənətkardır.

Bu hissədə Atamızın bəzi əşyalarına yer verməklə yuxarıda təsvir etdiyimiz sənətkarın dünyagörüşünün bir daha şahidi olacağıq.

6-CI HISSƏ

Atatürkün dostları

A tatürkün dostları

Atatürkün yanında Osmanlının son dönəmindən qurtuluş illərinə qədər Türk millətini daşdığı, Cümhuriyyəti elan edib Türkiyə Cümhuriyyətini qurduğu illərdə sədaqətli, vətənpərvər zabitlər, vətəni, millətini heç nəyə dəyişməyən əsl türklər vardı. Atatürk həmişə arxasında bu əsl vətənpərvərlərin dəstəyini hiss edirdi. Heç bir şəraitdə heç bir güzəştə getməyən bu insanlar hər zaman Atatürkə çox yaxın olmuşdular.

Bu hissədə Milli Mübarizə illərindən bu yana Atamızın həmişə yanında olan yaxın dostlarımızdan bəzilərinə tanıtacağıq.

Ali Fuat Cebesoy (1882-1968)

Qurtuluş savaşının komandirlərindən biri, diplomat və siyasətçi. 1882-ci ildə İstanbulda anadan olub. Atası İsmayıl Fazıl Paşanın narazılığına baxmayaraq, Atatürkün ölümünə qədər davam edəcək dostluğun başlanğıcı olan Hərbi Akademiyada Mustafa Kamalla eyni sinfə daxil olmuşdu.

Cebesoyun Beyrutda başlayan hərbi xidmətləri, 1908-ci ildə Roma Hərbi Attaşesi istisna olmaqla, çox fəal keçirdi. Tripolidə müharibə başlayan kimi (1911) o, oraya ilk gedənlər arasında idi. Balkan müharibəsi zamanı Monteneqroda, Yanya qalasında, Pista və Pisani döyüşlərində, birinci dünya müharibəsinin əvvəlində diviziya komandiri kimi iştirak etdiyi Kanal Hərəkətində böyük müvəffəqiyyət qazanmışdı. İstanbul hökumətinin Daxili İşlər Naziri bir bildirişlə Mustafa Kamalın vəzifəsinin olmadığını bildirdikdə, Əli Fuat Paşa bölgədəki valilərə və qubernatorlara ondan gələn əmrlərə uyğun hərəkət etmələrini bildirdi (1919). O, həmçinin hər yerdə Qanunun Müdafiəsi və Redd-i İlhak Dərnəklərinin qurulacağını xatırladırdı. Bu səylər təqdir olunduğu üçün Cebesoy Sivas Konqresindən sonra Milli Qüvvələr Komandanlığına təyin edildi.

Onu qısqananlar onun Çərkəz Ethem tərəfdarı olmaqda ittiham etdilər. Sonradan sənədlərlə həqiqətə uyğun olmadığı sübut edilən bu ittihamlar üsyanlar yatırıldıqdan sonra Ankaraya çağırılaraq Moskva səfirliyinə təyin edildi. O, Mustafa Kamalın göstərişini yerinə yetirmək məcburiyyətində qaldığı bu çətin vəzifəni uğurla yerinə yetirdi və 1921-ci il mayın 10-da Ankaraya qayıdıb Parlamentdə siyasi fəaliyyətə başladı. O, Hüquqları Müdafiə Assosiasiyasının prezidenti vəzifəsində çalışmışdı. 1925-ci ildə Tərəqqiçi Respublika Partiyasının qurucuları sırasında idi.

© Alman generali Otto Liman fon Sanders

Cebesoyun ikinci dövr siyasi həyatı İnönünün başçılığı dövründə başlamışdı. Millət vəkili kimi yenidən parlamentə daxil olduqdan sonra İctimai İşlər Naziri (1939-1943) və bir müddət Böyük Millət Məclisinin sədri (1947-1950) vəzifələrində çalışdı. 1968-ci ildə vəfat etmişdir.

Cəlal Bayar (1883-1985)

M illət vəkili, dövlət xadimi, Türkiyə Respublikasının 3-cü prezidenti Cəlal Bayar 1883-cü ildə Bursa-Gemlikdə anadan olmuşdur. İbtidai və orta təhsilini atası Abdullah Fehmi Əfəndi ilə başa vuran Bayar, Gemlik məhkəməsinə və müdirliyə katib kimi daxil olur. Daha sonra Ziraat Bankında işə başlayır. Bu arada Harir Darutariri məktəbində təhsilini davam etdirir. 1910-cu ildə İttihad və Tərəqqi Komitəsinin yaratdığı könüllülər batalyonuna yazılır. Zamanla bu partiyanın hörmətli üzvlərindən birinə çevrilir. İzmirdə qurulan cəmiyyətin baş katibi olan Bayar Qız Liseyi və Şimendifer məktəbinin açılışında təşəbbüs göstərmişdir.

Birinci Dünya Mühəribəsindən sonra İzmirdə qurulan Hüquqları Müdafiə Dərnəyinin fəal üzvləri arasına qatılır. 1920-ci ildə Böyük Millət Məclisinə Bursa millət vəkili olaraq daxil olan Bayar eyni tarixdə İqtisadiyyat Naziri vəzifəsini icra etmişdir. Çərkəz Ethemin üsyanı zamanı Ethemi razı salmaq üçün göndərilən nümayəndə heyətinə başçılıq edirdi. 1921-ci ildə İqtisadiyyat şöbəsinin müdiri təyin edildi. O, Lozanna Konfransında məsləhətçi üzv kimi iştirak etmişdir. 1924-cü ildə Türkiyə İş Bankı qurmaq vəzifəsini öz üzərinə götürür. İsmət İnönü 1937-ci ildə baş nazirlikdən istefa verdikdən sonra Atatürk tərəfindən Türkiyə Cümhuriyyətinin 14-cü Baş naziri təyin edildi və ilk kabinetini formalaşdırdı. Atatürkün ölümündən sonra prezidentliyə seçilən İsmət İnönü də baş nazir təyin edildi. Daha sonra İnönü ilə razılaşa bilmədiyi üçün yerini 3 may 1939-cu ildə Həkim Refik Saydama təhvil verdi.

O, 1945-ci ildə Dördlü Memorandum verənə qədər CHP-dəki dostları ilə birlikdə vəzifəyə başladı və bu tarixdə Adnan Menderes, Fuat Köprülü və Refik Koraltanla birlikdə Demokrat Partiyasını qurdu. 14 may 1950-ci ildə keçirilən ümumi seçkilərdə onun lideri olduğu Demokrat Partiyası böyük səs çoxluğu ilə iqtidarı qazandı və 22 may 1950-ci ildə toplanan Türkiyə Böyük Millət Məclisi Bayarı prezident seçdi. 1954-1957-ci illərdə keçirilən ümumi seçkilərdən sonra da Məclis tərəfindən dövlət başçısı seçilən Cəlal Bayar 10 illik prezidentliyi dövründə Adnan Menderesi baş nazir təyin etdi. Bayar 1960-cı il mayın 27-də Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin hakimiyyəti ələ keçirməsindən sonra həbs edilərək və Yassıadaya aparıldı.

16 ay davam edən istintaq və mühakimələrdən sonra Demokrat Partiyasının 15 lideri ilə birlikdə Yassıada Ali Məhkəməsi tərəfindən ölüm cəzasına məhkum edildi. Milli Birlik Komitəsi edamlardan üçünü (Menderes, Zorlu, Polatkan) təsdiq edərkən, Cəlal Bayar başda olmaq üzrə Demokrat Partiyasının 12 tanınmış şəxsinin edam cəzasını ömürlük həbslə əvəz etdi. Yassıadadan Kayseri Həbsxanasına aparılan Bayar orada səhhəti pisləşir və evində müalicə olunmaq üçün buraxılır (7 noyabr 1964).

Cevat Abbas Gürer (1887-1943)

Mustafa Kamalın baş köməkçisi Cevat Abbas 1887-ci ildə Nişdə anadan olub. Mustafa Kamalla Samsuna səyahət üçün seçilənlər arasında idi. 1908-ci ildə Hərbi Akademiyayı bitirmişdir. İtaliya, Balkan və I Dünya müharibələrində iştirak etmişdir. Mustafa Kamal, baş leytenant rütbəsi ilə iştirak etdiyi Gelibolu döyüşündə Cevat Abbasi adyutant olaraq qərargahına aparmışdı. 1916-cı ildə kapitan rütbəsinə yüksəlmişdir. Mayın 16-da Samsuna getmək üçün Bandırma bərəsinə minərkən qərargahı Ərzurumda olan 9-cu Ordu Müfəttişliyinin baş köməkçisi idi.

Cevat Abbas Mustafa Kamalın Samsundan Ərzuruma çatana qədər yazışmalarını idarə edirdi. Sivas Konqresində Anadolu və Rumeli Haqları Müdafiə Dərnəyi üzvlərinin parlament seçkilərinə qatıla biləcəyi rəyi qəbul edildikdən sonra Boludan millət vəkili seçilərək İstanbula getdi. Parlament buraxıldıqdan sonra Ankaraya qayıtdı və Birinci Böyük Millət Məclisinə Bolu millət vəkili olaraq qatıldı. Ərzurumda istefası ilə sona çatan hərbi həyatı 1920-ci ildə yenidən başladı və kapitan rütbəsi ilə Qurtuluş Savaşına qatıldı. Yozqat qiyamının yatırılmasındakı fəaliyyətinə görə İstiqlal medalı ilə təltif edilmişdir. 1923-cü ildə mayor rütbəsi almışdır. 1924-cü ildə qurulan İş Bankının qurucuları və səhmdarları arasında Cevat Abbas da var idi.

Cevat Abbas Gürer 1941-ci ilə qədər millət vəkili olub. O, Mustafa Kamalla bağlı xatirələrini “Əbədi Baş Xilaskar Atatürkün zəngin tarixindən bir neçə fəsil” (1939) kitabında toplayıb. 1943-cü ildə Yalovada vəfat etmişdir.

Falih Rıfki Atay (1894-1971)

Jurnalist və yazıçı. 1894-cü ildə İstanbulda anadan olub. Qəzetlərdə lətifə, məqalə və səyahət janrında yazıları, xüsusən də Atatürkü yaxından tanıdan xatirələri ilə məşhurlaşan Falih Rıfki Atay, təhsilini Hüseyn Cahit Yalçının rəhbərlik etdiyi Mercan Liseyində bitirdikdən sonra təhsilini tamamladı. Darülfünun ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir. Liseydə ədəbiyyat müəllimi olan Celal Sahir Erozan və bir sinif yuxarıda oxuyan Orhan Seyfi Orhon Falih Rıfkiyə ədəbi təqdirini inkişaf etdirməyə kömək etmişdilər. İlk yazıları Servet-i Fünun jurnalının gənc yazıçılar üçün əlavə səhifələrdə nəşr olunan Falih Rıfkının “Tecelli” (1911) jurnalı ilə Süleyman Bahrinin idarə etdiyi “Kadın” (1912) jurnalında Cenap Şahabettin ilə Ahmet Haşimin əsərlərini xatırladan şeirləri çıxmışdı.

© Taksim, Atatürk abidəsi (1928)

1912-ci ildə onun yazıları “Tanin” qəzetində çap olunmağa başladı; “İstanbul məktubları və Ədirnə məktubları” kimi yazıları nəşr olundu. 1913-1914-cü illərdə Böyük Vəzirlik və Daxili İşlər Nazirliyi idarələrində çalışmışdır. O, Daxili İşlər Nazirinin müavini Tələt Paşa ilə getdiyi

Buxarestdən “Tanin” qəzetinə müsahibə yazıları göndərmişdi. Onun bu dövrdəki yazıları türkçülük hərəkatının təsiri altında olmuşdur.

I Dünya Müharibəsində ehtiyatda olan zabit kimi Suriyaya getdi; O, 4-cü Ordu Komandanı Camal Paşanın xüsusi katibi idi. O, Suriya və Fələstin müharibəsi ilə bağlı xatirələrini “Alov və Günəş” (1918) kitabında toplamışdı. Camal Paşa donanma naziri olduğundan sonra Kalemi Mahsusa müdir müavini təyin edilmişdi (1917). Kazım Şinasi Dersan, Necmettin Sadık Sadak və Ali Naci Karacan ilə birlikdə “Axşam” qəzetini nəşr etməyə başladı (1918). O, bu qəzetdə davamlı olaraq “Günün lətifələri” başlığı ilə yazılar yazırdı.

Qurtuluş Savaşını dəstəkləyən təsirli yazılarına görə onun edamı istənilmişdi və Kürd Mustafa Divanına verilmişdi. Lakin İnönü qələbəsindən sonra Hərb Məhkəməsi mövqeyini dəyişdirdiyi üçün edam cəzası ləğv edilir. Qurtuluş savaşının sonunda İzmirə Atatürklə görüşə gələn jurnalistlər arasında o da var idi. Atatürkün xahişi ilə II Böyük Millət Məclisinə Boludan millət vəkili seçilmişdi (1922). Daha sonra T.B.M.M.-də uzun illər Ankara millət vəkili vəzifəsində çalışmışdır. “Hakimiyyət-i Milliye”, “Milliyet” və “Ulus” qəzetlərinin baş redaktoru olmuşdur.

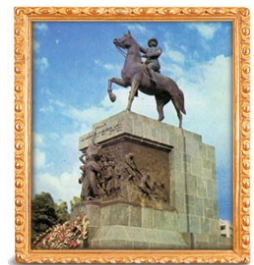
O, yeni Türk əlifbasının hazırlanması və tətbiqi zamanı dil komitəsində iştirak etmişdir. O, Azad Respublikaçılar Partiyasının münasibətinə qəti şəkildə qarşı çıxırdı. O, “Ulus” qəzetinin baş redaktoru olduğu müddətdə Ankara şəhər planı münisiflər heyətinin üzvü və rayonlaşdırma komissiyasının sədri vəzifələrində çalışmışdır. 1946-cı ildə çoxpartiyalı dövrə keçdikdən sonra Ulus qəzetində CHP-nin müdafiəsini davam etdirdi. 1950-ci ildə Demokrat Partiyası hakimiyyətə gəldikdən sonra “Dünya” (1952) qəzetini təsis edib və müxalifətə keçir.

Falih Rıfki Atay güclü, çevik, ifadəli və aydın Türkcəsi ilə respublika mətbuatının ustad yazarlarından biri idi. Gündəlik siyasi hadisələrdən bəhs edən redaktor məqalələri və lətifələri ilə yanaşı, “Ulus” və “Dünya” qəzetlərində bazar günləri dərc olunan həftəlik məqalələrində ustalıqla inşa müəllifi və müsahibi olmuşdur. Səyahət və memuar janrlarında Cümhuriyyət dövrünün çox maraqlı məlumatlarını əks etdirmişdir.

Fethi Ali Okyar (1880-1943)

Dövlət xadimi və Azad Respublikaçılar Partiyasının qurucusu. Prilepdə anadan olmuşdur. Yaxşı təhsil almışdır. “Vətən Hürriyyət Cəmiyyəti”ndə Mustafa Kamalla birlikdə çalışıb. 1908-ci ildə Parisdə attaşə olan Fəthi bəy Trablus müharibəsi başlayanda Parisi tərk edərək Afrikadakı müharibələrə qatılmaq üçün Trablus şəhərinə getmişdi. 1913-cü ildə İttihad və Tərəqqi Komitəsinin üzvü seçildi və baş katib oldu. Həmin ilin son aylarında o, Sofiyaya səfir təyin olundu.

© İzmir Atatürk abidəsi (1932)

İzzət Paşanın qısa müddətli böyük vəzirliyində Daxili İşlər Naziri vəzifəsini icra edən Fəthi bəy Damat Ferit Paşa tərəfindən həbs olundu. Bütün rəqiblərini aradan götürmək istəyən Damat Ferit Fəthi bəyi Ənvər, Camal və Tələt Paşanın qaçmasına razılıq

verməkdə günahlandıraraq Maltaya sürgünə göndərdi. Lakin o, 1921-ci ildə həbs edilən ingilislərlə əvəz edilərək Maltadan azad edildi.

Böyük Hücüm zamanı Böyük Millət Məclisi tərəfindən Daxili İşlər Naziri seçilən Fəthi bəy Roma, Paris və Londona gedərək yunanların Anadoludan çəkilməsini təmin edəcək bir sülh üçün çalışdı. Fəthi bəy bu vəziyyəti o vaxt hücumu hazırlıqlarını tamamlamaq üzrə olan Mustafa Kamala teleqramla bildirdi. Sonra Ankaraya qayıtdı. Rauf Orbay baş nazir vəzifəsindən istefa verdikdən sonra o, baş nazir seçildi (4 avqust 1923-cü il).

Cümhuriyyətin elanı zamanı kabinet böhranından sonra Baş Nazirlikdən getdi. Mustafa Kamal Cümhuriyyətin elan edilməsinə qərar verərkən onun yanında idilər və Məclisdə necə işləyəcəklərini birlikdə müəyyən etdilər. Fəthi bəy Cümhuriyyətin elanından sonra Türkiyə Böyük Millət Məclisinin sədri seçildi. Tərəqqi Partiyasının qurulmasından sonra Baş nazirlikdən ayrılan İsmət İnönünün yerinə yenidən baş nazir seçilən Fəthi Okyar 1925-ci ilin fevralında başlayan Şeyx Səid üsyanı zamanı baş nazirliyi tərk etdi.

Mustafa Kamalın 1930-cu ildə səfir işlədiyi Parisdən ölkəyə dincəlmək üçün gələn Fəthi Okyara yeni partiya qurmaq təklifindən sonra Azad Respublika Partiyasını qurdu. Amma bu partiya bağlandı. Mustafa Kamalın ölümündən sonra da fəaliyyətini davam etdirən Fəthi Okyar 12 mart 1941-ci ildə Ədliyyə Nazirliyindən istefa vermiş və bir neçə ildən sonra 7 may 1943-cü ildə vəfat etmişdir.

Fevzi Mustafa Çakmak (1856 -1950)

Əsgər və siyasətçi. 1856-cı ildə İstanbulda anadan olmuşdur. Anadoluda qurtuluş mübarizəsi başlayanda sarayın hörmətli şəxsləri sırasında idi. 1898-ci ildə Akademiyani qərargah kapitanı kimi bitirdikdən sonra Albaniyada xidmət etmişdir (1899). Albaniya və Rumeli vilayətləri ilə bağlı islahat qərarlarının icrası ilə məşğul olan komitədə, (1912) 1917-ci ildə Diyarbəkirdə diviziya komandiri, elə həmin il Fələstində 7-ci Ordu Komandanı idi. 1918-ci ildə Baş Qərargah üzvü idi və Mustafa Kamalın Samsuna getməsindən bir gün əvvəl 1-ci Ordunun Müfəttişi vəzifəsinə təyin edildi.

1919-cu ilin əvvəlində Əli Rıza Paşa kabinetində Hərbi Nazir oldu. Fevzi Paşa 3 may 1920-ci ildə Kozan millət vəkili olaraq Türkiyə Böyük Millət Məclisinə qatıldı; həmin gün o, Milli Müdafiə Nazirliyinə və İcra vəkilləri başçısı vəzifəsinə təyin edildi.

1920-ci ilin sonunda Erkan-ı Hərbiyə Baş Qərargahının müavini idi. 1921-ci ildə II İnönü müharibəsindən sonra general-leytenant rütbəsi ilə Baş Qərargah rəisi vəzifəsinə təyin edildi. Sakarya Zəfərindən sonra TBMM-dən Marşal rütbəsi aldı. O, ilk illərdə millət vəkili olmuşdu, lakin 1925-ci ildə hərbi və siyasət arasında seçim etməli olanda əsas peşəsinə qərar verib və 1944-cü ildə yaş həddinə görə təqaüdə çıxana qədər Baş Qərargahda qalır. Onun ən böyük uğuru Atatürklə İnönünün eyni fikirdə olmasından güc alaraq ordunu siyasətdən fərqli tutması idi.

Çakmak hərbi həyatının iki fərqli dövründə iki əsər çap etdirmişdir: “Qorbi Rumeli, Ziya obrazı və Balkan müharibəsində Qərb cəbhəsində konfranslar” (1927) və “Böyük müharibədə Şərq cəbhəsi hərəkətləri” (1936).

Marşal Fevzi Çakmak 1948-ci ildə siyasi səhnəyə çıxdı və təqaüdə çıxmasına görə günahlandığı İnönüyə qarşı çıxmaq üçün Demokrat Partiyasından İstanbul millət vəkili olaraq Məclisə girdi.

Həsən Rza Soyak (1888-1970)

i darəçi və siyasətçi. 1888-ci ildə Üsküpdə anadan olmuşdu. Liseyi bitirdikdən sonra İstanbul vilayətində dövlət qulluğuna daxil olmuşdur; qısa müddətdən sonra İstanbul Mərkəzi Komandanlığına bağlı Hərbi Hallar Komandirliyinə təyin edildi (1914). Elə həmin il 1-ci Korpus Qərargahına təyin edilir. Birinci Dünya Müharibəsinin birinci ilini burada keçirdi və 1916-cı ildə 2-ci Korpus Qərargahında oxşar vəzifəyə təyin edildi (1918). Müharibənin son iki ilində Hərbi Nazirlikdə olmuşdur. Həsən Rıza ilk dəfə Ankarada Türkiyə Böyük Millət Məclisinə natiq kimi daxil olmuşdur (1922). Bu vəzifəyə görə həmişə Mustafa Kamalın yanında olurdu.

Onu Çankaya Köşkünə aparmışdı (1924). 1927-ci ildə şəxsi katib rəisi, 1932-ci ildə baş katibin müavini, 1934-cü ildə baş katib olub. Baş katib olduğu müddətdə bir müddət Burdur millət vəkili vəzifəsini də icra etdi.

Həsən Rzanın vəzifələri dəyişərkən, bir şey olduğu kimi qaldı; Həsən Rıza əvvəldən axıra qədər Mustafa Kamalın şəxsi hesablarını saxlayan, onun xərclərini həyata keçirən şəxs olaraq qaldı. 1970-ci ildə İstanbulda vəfat etmişdir.

İsmet İnönü (1884-1973)

1 884-cü ildə İzmirdə anadan olmuşdur. İbtidai və orta təhsilini Sivasda başa vurduqdan sonra Mühəndislikxane İdadisini (Hərbi Lisey) bitirmişdir.

1903-cü ildə Hərbi məktəb, 1906-cı ildə Hərbi Akademiyanı bitirdikdən sonra ordunun müxtəlif rütbələrində xidmət etmişdir.

1910-1913-cü illərdə Yəmən üsyanının yatırılmasında iştirak etmişdir. Bu və əvvəlki vəzifələrində o, sərhəd problemlərində və qiyamçılarla razılaşmalarda uğurlu xidmətləri və peşəkar xüsusiyyətləri ilə diqqət çəkirdi. Birinci Dünya Müharibəsi illərində Qafqaz Cəbhəsində Korpus komandiri olaraq Atatürkün yanında çalışmış, tələbəlik illərindən davam edən dostluqları ilə dövlətin gələcəyi ilə bağlı ortaqlar fikirlər formalaşdırmışdır.

Suriya Cəbhəsində vuruşmuş; Milli Mübarizə zamanı Atatürkün ən yaxın dostu kimi çalışmışdı. Ədirnədə millət vəkili və nazir vəzifələrində çalışmış, Qərb Cəbhəsinin komandanı

təyin edilmişdir. 25 oktyabr 1920-ci ildən sonra Qərb Cəbhəsinin komandanı olaraq Çərkəz Ethem üsyanını yatırtmışdı. Birinci və İkinci İnönü müharibələrinə rəhbərlik etmişdir. O, briqada generalı rütbəsinə qədər yüksəlmişdi.

Sakarya Döyüşü və Böyük Hücumdən sonra Mudanya Mütarəşəsində Böyük Millət Məclisini təmsil etmişdi. O, Xarici İşlər Naziri və Türkiyə nümayəndə heyətinin rəhbəri kimi Lozanna Sülh Konfransında iştirak etmişdi. 24 iyul 1923-cü ildə Lozanna müqaviləsini imzalamışdır.

Cümhuriyyət idarəsindən sonra 1923-1924-cü il hökumətində baş nazir vəzifəsində çalışmış, 1924-1937-ci ildə də bu vəzifəni davam etdirmişdir.

İnönü Atatürkün islahatlarının həyata keçirilməsində və möhkəm təməllər üzərində Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulmasında Atatürkün ən yaxın həmkarı olmuşdur.

Atatürkün ölümündən sonra 1938-ci ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisi tərəfindən Türkiyənin ikinci prezidenti seçildi. O, İkinci Dünya Müharibəsi illərində Türkiyəni müharibə fəlakətindən kənarda saxlaya bildi. Müharibədən sonra çoxpartiyalı siyasi rejimə keçid etmək üçün çox böyük dəstək verdi. 1950-ci ildəki seçkilərdə məğlub olduğdan sonra 1960-cı ilə qədər Ana Müxalifət Partiyasının sədri kimi siyasi həyatını davam etdirdi. 27 may hadisələrindən sonra Müəssislər Məclisinin üzvü seçildi və 10 noyabr 1961-ci ildə baş nazir vəzifəsinə təyin edildi.

1965-ci ildə bu vəzifədən ayrıldıqdan sonra deputat kimi siyasi həyatını davam etdirdi, 1972-ci ildə partiya sədrliyindən və millət vəkili vəzifəsindən istefa edərək ölənə qədər (25 dekabr 1973-cü il) Konstitusiyaya uyğun olaraq Respublika Senatının təbii üzvü kimi fəaliyyət göstərmişdir.

İzzətin Çalışlar (1882-1951)

Əsgər, Qurtuluş savaşı komandirlərindən biri və siyasətçi. O, 1882-ci ildə Yanyada anadan olmuşdur. İstanbulda Milli Müdafiə Nazirliyinin Kadrlar İdarəsində işləməkdən imtina edərək Mudanyada (1 iyul 1920-ci il) Milli Mübarizə qüvvələrinə qatılaraq polkovnik-leytenant idi. O vaxta qədər Üsküpdən Anafartalara qədər müxtəlif yerlərdə xidmət etmişdir. Çalışlar Milli Mübarizəni aparan qüvvələrdən biri olan 23-cü Diviziya Komandiri, 20-ci Korpusun komandir müavini vəzifəsinə təyin edildi.

Kütahya-Əskişəhər, Birinci və İkinci İnönü və Sakarya Meydan döyüşlərində diviziya və qrup komandiri olmuşdur. O, 1921-ci ildə polkovnik, 1922-ci ildə isə general rütbəsinə yüksəlmişdir. 1926-cı ildə general-leytenant rütbəsi almışdır. Bu zaman 1-ci Orduya komandanlıq edirdi və ona bir müddət İzmir Qubernatorluğu və Hərbi Məhkəməsinin üzvü kimi əlavə vəzifə verilmişdir. Çalışlar 1930-cu ildə tam general rütbəsinə yüksəldikdən sonra 1939-cu ilə qədər ordu komandiri vəzifəsini davam etdirmişdir. Təqaüdçü olduğdan sonra TBMM-də Aydın (1939), Muğla (1940 və 1943), Balıkesir (1943) millət vəkili olaraq çalışmışdır. 1951-ci ildə İstanbulda vəfat etmişdir.

Kazım Qarabəkir (1882-1948)

Əsgər, Milli Mübarizə Qəhrəmanı və siyasətçi. 1882-ci ildə İstanbulda anadan olub. İbtidai təhsilini müxtəlif yerlərdə bitirmişdir. Orta və liseyi Fatih Hərbi Liseyində və Kuleli Hərbi Liseyində oxuyub. Mustafa Kamalla Hərbi Akademiyada tanış olan Qarabəkir 1902-ci ildə Hərbi məktəbi, 1905-ci ildə Hərbi Akademiyanı bitirib. Kazım Qarabəkir 1909-cu ildə İstanbulda baş verən 31 Mart Hadisəsini yatırmaq üçün buraya göndərilən Hərəkət Ordusunda Mustafa Kamalla birlikdə olub.

Birinci Dünya Müharibəsinin əvvəlində podpolkovnik rütbəsi alan Qarabəkir müharibə illərində İran sərhədində, Hələb, Şərq Cəbhəsi və Çanaqqalada olub. 1917-ci ildə Diyarbəkirdə 2-ci Korpus komandiri təyin edildikdən sonra Ərzincan yaxınlığındakı Qafqaz Korpusunun rəisi təyin edilmiş və bu vəzifədə erməniləri dəf edərək Ərzincan və Ərzurumu geri almışdır. Sarıqamışdakı korpusla əməkdaşlıq edərək Qars və Gümrü qalalarının ələ keçirilməsində böyük uğurlar göstərmişdir. Nəticədə o, general rütbəsinə yüksəlmişdir.

Qarabəkirin həyatında mühüm dönüş nöqtələrindən biri onun Şərqdəki vəzifəsindən getməsi ilə başlayır. Əsl başlanğıc tarixi isə Mustafa Kamalın Samsuna getdikdən sonra onun ilə təmasda olmasıdır. Həmin gündən başlayaraq o, Qarabəkirin sinif yoldaşı Mustafa Kamalla tam əməkdaşlıq edəcək və bu əməkdaşlıq Qurtuluş Savaşı sonuna qədər davam edəcəkdir.

Kazım Qarabəkir Şərqdə Milli Mübarizəni davam etdirərkən Ədirnə millət vəkili olaraq ilk Böyük Millət Məclisinin üzvlərindən biri olur və bununla da siyasi həyata qədəm qoyur. 1923-cü il seçkilərində İstanbuldan millət vəkili seçildi. Eyni zamanda qərargahı Ankarada olan 1-ci Ordu Komandanlığı vəzifəsini icra edir. Daha sonra Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez Paşalarla birləşərək Tərəqqi Cümhuriyyət Partiyasını qurdu (1924) və bu partiyanın Ümumi Sədr vəzifəsini öz üzərinə götürdü. Partiyanın ömrü uzun olmadı və 1926-cı ildə Mustafa Kamala qarşı sui-qəsdədən sonra bağlandı. Kazım Qarabəkir 1948-ci ildə Ankarada vəfat edib.

Kazım Özalp (1880-1968)

Dövlət adamı. 1880-ci ildə Körpülü-Yuqoslaviyada anadan olmuşdur. Hərbi məktəbi (1902) və akademiyanı (1905) bitirmişdir. Səlanikidəki 36-cı Alayın 2-ci Diviziya Komandanlığına təyin edilmişdir. Daha sonra İttihad və Tərəqqi Komitəsinə daxil olan Kazım bəy 31 mart qiyamını yatan Hərəkət Ordusu ilə birlikdə İstanbula gəldi (1909). Balkan müharibəsindən sonra İstanbul Mərkəzi Komandanlığının müavini vəzifəsinə təyin edilmişdir (1913).

1914-cü ildə mayor olmuşdur. Van Səyyar Jandarma Alayının komandiri olduğu müddətdə (1914) Birinci Dünya Mühəribəsində iştirak etmiş və ruslara qarşı vuruşmuşdur. Yunanıstanın İzmirli işğalı zamanı Balıkesirdəki 61-ci Diviziya Komandanlığına rəhbərlik etmiş və həmin ərazidə Kuvayi Milliyyəni təşkil etmişdir. Bu arada Türkiyə Milli Məclisinin Balıkesir millət vəkili olmuşdur (1920).

Məclis tərəfindən İzmir Şimal Cəbhələrinin komandanı təyin edildi. Sakarya döyüşündə və Böyük Hücumdə iştirak edərək, 1921-ci ildə general-mayor, 1922-ci ildə isə general-leytenant rütbəsi almışdır. O, 1922-1924-cü illərdə Milli Müdafiə Naziri, 1924-1935-ci illərdə isə Məclisin sədri olub. Bu arada ona general rütbəsi verilmişdir (1926). 1935-ci ildə ikinci dəfə Milli Müdafiə Nazirliyinə təyin edilmişdir. 1943-cü ildə CHP Parlament Qrupunun sədr müavini oldu. 1950-ci il seçkilərində Vəndan millət vəkili seçilmişdir, 1954-cü ildə siyasi həyatdan uzaqlaşmışdır.

Kılıç Əli (1888-1971)

Əsgər və siyasətçi. Hərbi məktəbi bitirdikdən sonra mayor rütbəsi ilə I Dünya Mühəribəsinə qatılıb. Qurtuluş Mühəribəsi zamanı Maraş, Antep bölgəsində milli qüvvənin qurulması üçün təyin olundu. Karayılan və Şahin bəylə birlikdə bu bölgədəki üsyanları və Kırşehir üsyanını yatırdı. Maraş, Antep və Urfada fransız qüvvələrinə qarşı döyüşlərdə qazandığı uğur ona Antep qəhrəmanı kimi şöhrət qazandırdı.

Ağrı üsyanı zamanı qurulan İstiqlal Məhkəmələrinin üzvü olan Kılıç Əli 1920-1938-ci illərdə Türkiyə Böyük Millət Məclisində Antep millət vəkili kimi olub. 1970-ci ildə Yeni Türkiyə Partiyasının qurucuları arasında olub. “Xatirələrini danışır” (1955), “Atatürkün xüsusiyyətləri” (1955), “İstiqlal Məhkəməsinin xatirələri” (1955) adlı kitabları var.

Mazhar Müfit Kansu (1873-1948)

Siyasətçi və idarəçi. 1873-cü ildə Dənizlidə anadan olub. İbtidai və orta təhsilini Ədirnədə aldıqdan sonra Gelibolu (1891) və Ədirnə Liseyində tarix və riyaziyyat müəllimi işləmişdir. 1897-ci ildən sonra Kansu, Havza, Çorlu, Ergene və İskeçe mahal qubernatorluqlarında idarəçi, 1908-ci ildən sonra isə Gümölcine, Lazistan, Mersin, İzmit və Balıkesir valisi vəzifələrində çalışmışdır. O, idarəçiliyi ilə yanaşı, həm də İttihad və Tərəqqi Komitəsinin üzvləri arasında idi, siyasətlə maraqlanırdı.

1918-ci ildə rus işğalından yenincə azad olunmuş Bitlisə qubernator təyin edilir. O, Nümayəndələr Komitəsinin üzvü seçilib. Nümayəndə heyəti Ankaraya gələndə son TBMM İstanbulda toplanırdı. Kansu Mustafa Kamalın istəyi ilə İstanbulla getdi. Felah-ı Vətən Qrupunun fəaliyyətində iştirak etmiş və Hakkari millət vəkili olaraq Məclisə girmişdi. Heyət adından Vəhdəddinlə görüşdü və ona Anadoluya getməyi təklif etdi.

İstanbul işğal olunanda və Parlament buraxılanda Kansu gəmi ilə Beyruta getdi. Oradan Silifkə yolu ilə Ankaraya gələndə Türkiyə Böyük Millət Məclisi açıldı. Hakkari Millət vəkili vəzifəsində çalışıb. O, Elazığ valisi təyin edilib. 1923-1939-cu illərdə Dənizli millət vəkili, 1925-ci ildə Şərq İstiqlal Məhkəməsinin sədri vəzifələrində çalışmışdır. 1939-1946-cı illərdə Çoruh Millət vəkili olaraq siyasi həyatını davam etdirdi. Mustafa Kamalın Milli Mübarizə və Cümhuriyyət illərində olmuş Kansunun 4 mart 1948-ci ildə "Son teleqraf" qəzetində "Ölümünə qədər Ərzurumdan Atatürklə birlikdə" başlığı ilə çap etdirdiyi xatirələri iki nüsxədə dərc edilmişdir. 1966-cı ildə Türk Tarix Qurumu tərəfindən iki cildə çap edildi. 1948-ci ildə İstanbulda vəfat etmişdir.

Mustafa Cantekin (1878-1955)

Həkim və siyasətçi. 1878-ci ildə Çorumda anadan olub. İstanbul Tibb Fakültəsində oxuyarkən siyasətlə maraqlandığı üçün üç il Şama sürgün edildi. Burada İstanbuldan çıxarılmaq üçün Şama təyin edilən Mustafa Kamalla tanış oldu. Onların dostluğu elə həmin gün başlayıb. Mustafa Əfəndinin kitabları ilk baxışda Mustafa Kamalın diqqətini çəkdi.

İki Mustafanın dostluğu sürətlə inkişaf etdi və qısa müddətdə onlara qoşulan gənc zabitlərdən biri, Kırşehirli Lütfi Müfit (Özdeş) Əfəndi ilə birlikdə gizli şəkildə Vətən və Hürriyyət Cəmiyyətini qurdular.

Sürgündən qayıtdıqdan sonra təhsilini başa vurdu. Qurtuluş savaşının əvvəlində Mustafa Kamalın tərəfində yer almışdı. Türkiyə Birinci Böyük Millət Məclisinə Kırşehir millət vəkili kimi daxil olub. 1950-ci ilə qədər davamlı olaraq parlamentdə qaldı. O, deputat olarkən bir müddət Afyon Hərbi Xəstəxanasının baş həkimi olub. Müharibə yaralılarını xilas etmək üçün səy göstərən Mustafa Əfəndi 1955-ci ildə Ankarada vəfat edir.

Mustafa Necati (1894-1929)

Hökumət adamı. 1894-cü ildə İzmirdə anadan olub. İstanbul Hüquq Məktəbində təhsil alıb. Qısa müddət İzmir pedaqoji məktəbində müəllim, Özəl Şərq Məktəbində isə direktor vəzifələrində çalışıb (1915-1918). Hüquqşünas işləyib. 15 may 1919-cu ildə İzmir yunanlar tərəfindən işğal edildikdə, Balıkesir Cəbhəsindəki dəstə döyüşlərinə qatıldı. O, Kuvayi Milliyyə komandanı kimi Ənzavur qüvvələrinə qarşı vuruşmuşdur. Yunanlara qarşı müharibələrdə də iştirak etmişdir.

Balıkesirdə “İzmirə Doğru” qəzetində Milli Qurtuluş Savaşını dəstəkləyən yazılar yazmışdır. Saruhan millət vəkili olmuşdur (1920). İstiqlal Məhkəməsinin sədri vəzifəsində çalışmışdır. Milli Məclisin ikinci müddətinə İzmir millət vəkili olaraq daxil olmuşdur. Mübadilə, İnkişaf və Hesablaşma Nazirliyinə (1923), daha sonra Ədliyyə Nazirliyinə (1924) təyin edilmişdir. O, iki il Müəllimlər İttifaqının sədri olub. 1925-ci ildən ölümünə qədər Milli Maarif Naziri (Təhsil Naziri) vəzifəsində çalışmışdır. 1929-cu ildə Ankarada vəfat etmişdir.

1928-ci ildə Mustafa Necati təhsilimizi yüksək səviyyəyə çatdırmaq üçün təcili olaraq görülməli olan tədbirləri düşünmüş və tətbiq etmişdir. İlk dəfə çoxlu sayda müəllim yetişdirməklə icbari ibtidai təhsilə yol açmışdır. Onun dövründə qəbul edilən qanunlarla müəllimlik peşəyə çevrildi. 1928-ci ildə Türk hərflərinin qəbulu ilə təhsilimizdə görünən təkmilləşmə onun dövründə baş vermişdi.

Muzaffər Kılıç (1897-1959)

Mustafa Kamalın köməkçisi. 1897-ci ildə İstanbulda anadan olub. O, Hərbi Akademiyani artilleriya leytenantı rütbəsində bitirib. Qalisiya Cəbhəsindən sonra Fələstində 7-ci Ordu Müfəttişliyinin köməkçisi olaraq xidmət etmiş və bu müddət ərzində 7-ci Orduya komandanlıq edən Mustafa Kamalın qərargahına keçmişdi. O, komandirin adyutantı olmuşdu. Bu birlik 1930-cu ilə qədər davam etmişdi. Ərzurum və Sivas Konqresləri və Nümayəndəliyi zamanı Mustafa Kamalın mülki qərargahında qaldı. Ankaraya gəldikdən sonra vəzifəsini davam etdirdi.

Cümhuriyyətin elanından sonra Müzəffər Kılıçın əvvəldən Mustafa Kamalın yanında olan digər zabitlərlə birlikdə vəzifəsi artmış və kapitan olmuşdu. Çankaya Köşkündə vəzifəsini yarımçıq qoymadan Ankara Hüquq Məktəbinə daxil olur və 1928-ci ildə oranı bitirir. Qısa müddət sonra iş həyatına başlayır. Ticarətlə məşğul idi. Bitki yağı zavodu yaratdı. Bu arada İstanbul Şəhər Şurasına deputat seçilir və uzun illər burada qalır. Eyni zamanda Ankara Anonim Türk Sığorta Şirkətinin rəhbərliyini də öz üzərinə götürür. 1939-cu ildə bir müddət Giresun millət vəkili olur.

1959-cu ildə şəxsi işlərini izləmək üçün Ankaraya gedən Müzəffər Kılıç Kızılayda küçədə infarkt keçirərək dünyasını dəyişib.

Müfit Özdeş (1874-1940)

Əsgər və siyasətçi. 1874-cü ildə Kırşəhərdə anadan olmuşdur. O, Hərbi Akademiyada olarkən süqut etmək üzrə olan Osmanlı İmperiyasının ağır şərtlərindən xilas olmağın yollarını axtaran gənc zabitlər sırasında idi. Azad baxışları mənimsəyən Mustafa Kamal və Əli Fuat Cebesoy kimi zabitlərlə yaxın əlaqələr qurmuşdu. Bu dostları ilə birlikdə gizli qəzet çap etmək üçün səy göstərir.

Bu cəhdin cəzası qorxduğundan çox oldu və o, vəzifəsinə geri qaytarılmağı gözləyərkən sürgün əmri aldı. Mustafa Kamalla birlikdə Şama göndərildi.

İstanbulda başlayan dostluq Şamda daha da dərinləşdi. Demək olar ki, hər gün Mustafa Kamalla bir yerdə idilər. Tezliklə sürgündə tanış olduqları tibb tələbəsi Mustafa Əfəndi onun fikirlərinə yeni rəng qatdı. Əslində onu da siyasətlə maraqlandığı üçün İstanbuldan qovmuşdular.

Çox keçmədən bu üç dost ideyalarını həyata keçirmək üçün təşkilat yaratmağa qərar verdilər və “Vətən və Hürriyyət Cəmiyyəti”ni qurdular. Gizli cəmiyyətin qərargahı tibb fakültəsinin tələbəsi Mustafa Əfəndinin dükanı idi. Lütfi Müfit Milli Mübarizənin əvvəlindən köhnə dostu Mustafa Kamalın tərəfində idi. Qurtuluş savaşının sonuna qədər cəbhələrdə vuruşdu. Mühəribənin sonunda mayor rütbəsində təqaüdə çıxdı və parlamentə daxil oldu (1923). 1939-cu ilə qədər parlament üzvü kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bu müddət ərzində bir müddət Şehremaneti Müfəttişi işləyən Lütfi Müfit 1940-cı ildə İstanbulda vəfat edir.

Nuri Mehmet Conker (1882-1937)

O, 1882-ci ildə Səlanikdə anadan olub. 1902-ci ildə Hərbiyyəni, 1905-ci ildə Hərbi Akademiyani bitirmişdir. O, Atatürkün uşaqlıq dostu və silahdaşdır. Konker Səlanikdə 3-cü orduda, Hərəkət ordusunda, Alban Yürüyüşündə, Afrikada Tripoli və Benqazi döyüşlərində, Anafartalar və Conkbayırı döyüşlərində, şərqdə isə Muş Cəbhəsində iştirak etmişdir. İrəli sıralarda vuruşduğu Bolayır və Conkbayırı döyüşlərində yaralanmışdır.

Nuri Conker 1920-ci ilin iyununda Ankaraya gələrək Qurtuluş Savaşına qatılır. Ona ilk olaraq Türkiyə Böyük Millət Məclisi, bir müddət sonra isə Ankara regional komandanlığı tərəfindən mətbuat və kəşfiyyat müdiri vəzifəsi verildi. O, qısa müddət Ankara valisi vəzifəsini də icra etmişdir. 1921-ci ilin martında Almaniyaya göndərildi; 1920-ci ilin sentyabrından 1921-ci ilin martına qədər 41-ci diviziya komandiri və eyni zamanda Adana valisi vəzifələrində çalışmışdır.

1921-ci ildə könüllü olaraq təqaüdə çıxan Conker 1925-1927-ci illərdə Kütahya Millət vəkili, 1932-1935-ci illərdə isə Qaziantep Millət vəkili olaraq Türkiyə Böyük Millət Məclisinin sədr müavini vəzifələrində çalışmışdır. Conkerin “Zabit və Komandir” adlı əsəri var. 1937-ci ildə Ankarada vəfat etmişdir.

Ömər Naci (1878-1916)

1 878-ci ildə İstanbulda anadan olub. Bursadakı İşıqlar Hərbi Liseyində oxuyarkən müəllimləri və demək olar ki, bütün dostları onu gələcəyin uğurlu əsgəri deyil, güclü şair və alovlu natiq kimi görürdülər. O, çox oxuyurdu, daha çox Namiq Kamalın, Tofiq Fikrətin şeirlərini və Gənc Türklərin gizli nəşrlərini oxuyurdu. Ona görə də tez-tez problemlərlə üzləşirdi. Bunun nəticəsində Bursadakı təhsil illərində məzuniyyətini məktəb həbsxanasında keçirmişdir.

1895-ci ildə məktəbdən qovulacağı düşünüldüyü bir vaxtda müəllimlərindən birinin dəstəyi ilə Manastır Liseyinə sürgün edilir. Lakin Ömər Nacinin bu yeni məktəblə ilk maraqlandığı şəxslərdən biri də o vaxt eyni məktəbdə oxuyan Mustafa Kamal olmuşdur. Ömürlük dostluq da elə o vaxt başlamışdı. Ömər Naci gözəl çıxışı ilə Mustafa Kamalı heyran etmişdi.

Ömər Naci daha sonra İttihat və Tərəqqi Komitəsinə qatıldı; O, burada idarə heyətinə qədər yüksəlir; O, İttifaq və Tərəqqi Komitəsinə hökuməti ələ keçirməyə imkan verən Babiali basqını təşkil edənlərin lideri idi. Zabit kimi o, Qafqaz cəbhəsində, İranda olmuşdur. O, Xüsusi Təşkilat zabiti kimi buraya basqın edir və quldur dəstəsi çaxnaşmaları baş verir. 1916-cı ildə Kərkükdə olarkən tif xəstəliyinə tutulur və ölür.

Ruşen Əşrəf Üneydın (1892-1959)

Ruşen Əşrəf Üneydın 1892-ci ildə İstanbulda anadan olmuşdur. Qalatasaray Sultanisi və Ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir. Hərbi Baytar Alisi və Darülmüallimi Alidə Türkcə və Fransızca dərslər demişdir. O, yazıçılıq fəaliyyətinə 1914-cü ildə tərcüməçi kimi başlayıb. 1918-ci ildə “Yeni Gün” qəzetinin müxbiri olaraq Qafqaza, “Təsvir-i Əfkar”ın müxbiri olaraq Sivasa getmişdi. Onun müsahibə və səyahət şəklində yazıları jurnal və qəzetlərdə dərc olunmuşdur.

1920-ci ildə Anadolu hökumətinin çağırışı ilə İnebolu yolu ilə Ankaraya gedir; Türkiyənin Qurtuluş Savaşına qatılır. 1922-ci ildə Buxara səfirliyinin birinci katibi olmuşdur. Lozanna Konfransında Mətbuat müşaviri vəzifəsində çalışmışdır. Türkiyə Böyük Millət Məclisinin ikinci dövründə Afyonkarahisar millət vəkili seçilmişdir. Prezidentin Aparatında, Tirana, Afina, Budapeşt səfirliyində və Roma, London və Afina səfirliyində çalışmışdır.

1952-ci ildə təqaüdə çıxmışdı. “Sərvət-i Fünun”, “Dəniz”, “Tedrisat”, “Türk Yurdu” və “Yeni Məcmua” qəzetlərində dərc etdirdiyi müsahibə, nəsr poeziya və xatirə janrında yazıları ilə tanınır. Mustafa Kamal Paşanın yaxın həmkarlarından olan Ruşen Əşrəf Üneydın Mustafa Kamal Paşanı ilk dəfə Türk mətbuatında tanıtməsi ilə məşhurdur.

Refet Bele (1881-1963)

Refet Bele 1881-ci ildə İstanbulda anadan olmuşdur. 1899-cu ildə hərbi məktəbi, 1912-ci ildə Hərbi Akademiyanı bitirmişdir. Birinci Dünya Müharibəsində Fələstin Cəbhəsində İkinci Qazze müharibəsində uğur qazanmışdı. Milli Mübarizə və Qurtuluş Müharibəsindəki vəzifəsi Mustafa Kamalla Samsuna getdiyi zaman başlamışdı. Refet bəy Mustafa Kamalın müfəttiş olaraq təyin olunduğu 3-cü Ordunun qərargahı Sivasda yerləşən 3-cü Korpus komandiri vəzifəsinə təyin edilib.

Ərzurum Konqresində və Sivas Konqresində Samsun nümayəndəsi olaraq iştirak etmişdir. Aydın və ətrafında üsyanlar başlayanda bura təyin olunmuşdu. Daha sonra Çərkəz Ethem

üsyannı yatırtı. Bu arada ona general rütbəsi verilmiş və Daxili İşlər Nazirinin müavini və Qərb Cəbhəsinin komandanı təyin edilmişdi. 1922-ci ildə ona Şərqi Trakyanı geri almaq tapşırığı verildi. Cümhuriyyət elan edildikdən sonra Tərəqqiçi Respublikaçılar Partiyasına qoşuldu. 1926-cı ildə deputatlığını və hərbi xidmətini tərk edən Refet Bele 1935-1939 və 1946-1950-ci illərdə İstanbul millət vəkili seçildi.

Salih Bozok (1881-1941)

Salih Bozok 1881-ci ildə Səlanikidə anadan olub. Mustafa Kamalla əvvəlcə məhəllə, sonra isə məktəb yoldaşı olub. Hər ikisi eyni məktəblərdə təhsil aldıqdan sonra həmin il Hərbi Akademiyayı bitiriblər. Saleh Əfəndi jandarma sinfinə seçilir. Mustafa Kamal isə Akademiyaya davam edəcək və heyət üzvü olacaqdı. Mustafa Kamal Milli Mübarizəyə başlamaq üçün Anadoluya getməzdən əvvəl Suriya Cəbhəsində olarkən Salih Əfəndini baş adyutant olaraq özü ilə gətirmişdi. Daimi əlaqə belə başladı və Saleh bəy Mustafa Kamal polkovnik-leytenantlıqdan təqaüdə çıxandan sonra da onun yanında qaldı.

Kapitan Saleh Mustafa Kamalla birlikdə nümayəndə heyəti vəzifəsi şəklində Ankaraya getdi. Mustafa Kamal Məclis sədri ikən o da Məclis sədrinin baş köməkçisi idi. Mustafa Kamal prezident seçiləndə polkovnik-leytenant Saleh prezidentin baş adyutandı oldu. Podpolkovnik rütbəsi ilə ordudan istefa verəndə əvvəlcə o vaxtlar Bozok adlanan Yozqatdan millət vəkili seçilir.

Onun millət vəkilliyi 1939-cu il seçkilərinə qədər hər dövrdə yenilənirdi. Bu arada Mustafa Kamalın süfrəsindəki yerini və onun ətrafındakı mövqeyini qoruyub saxlayırdı. Saleh bəy bu dövrdə İş Bankının təsisçiləri və səhmdarları arasında idi. Mustafa Kamalın ölümü ilə Salih Bozok çox sarsıldı. Millət vəkili olmasına baxmayaraq, səhhətindəki problemlərə görə Yalovaya köçür və 1941-ci ildə vəfat edir.

Rauf Hüseyn Orbay (1881-1964)

Rauf Orbay 1881-ci ildə İstanbulda anadan olmuşdur. Milli Mübarizəyə qatılmaq üçün Anadoluya getdiyi zaman bütün imperiyaya səs salan milli qəhrəmanlardan biri idi. Bahriyə məktəbini bitirmiş, Balkan müharibəsi zamanı dəniz döyüşlərində böyük uğur qazanmış və buna görə də "Hamidiyə Qəhrəmanı" adını qazanmışdır. O, İzzət Paşa kabinetində Donanma Naziri vəzifəsində çalışmış və bütün bu parlaq uğurlardan sonra Osmanlı İmperatorluğunun dağılma sənədi olan Mudros müqaviləsini imzalamalı olmuşdur.

Malta sürgünündən qayıdan Rauf Orbay 1921-ci ildə Ankaraya gedərkən İctimai İşlər Nazirliyi nazir müavini təyin edildi. Nazirlikdən ayrıldığı il Məclisin ikinci sədri seçildi və 1922-1923-cü illər arasında bir neçə ay baş nazir vəzifəsini icra etdi. 1942-1944-cü illərdə Türkiyənin Londondakı səfiri olub. Rauf Orbay 1964-cü ildə vəfat edib.

Tevfik Rüştü Aras (1883-1972)

Tevfik Rüştü Aras 1883-cü ildə Çanaqqalada anadan olub. Beyrut Tibb Məktəbini bitirmiş, İzmir, Səlaniki və İstanbulda həkim işləmişdir. İttihad və Tərəqqi Komitəsinə daxil olmuşdur. Səlanikidə Mustafa Kamalla yaxın dost olur. 1918-ci ildə Ali-i Sıhhi (Yüksək Sağlamlıq Şurası) üzvü idi. 1920-ci ildə Ankarada Türkiyə Böyük Millət Məclisi açıldıqdan sonra Muğladan (müstəqil Menteşe liva) millət vəkili seçilmişdi. Birinci dövrdə Kastamonu İstiqlal Məhkəməsinə üzv təyin edilmişdi. O, TBMM Hökumətinin Rusiya Federativ Sosialist Respublikasına ilk səfir kimi göndərildiyi Əli Fuat Paşanın (Cebesoy) heyəti ilə Moskvaya getmişdi. 1923-1939-cu illərdə İzmir millət vəkili olmuşdur.

4 mart 1925-ci ildə Təkrir-i Sükun Qanunundan sonra qurulan İsmət Paşa (İnönü) kabinetində xarici işlər nazirinin müavini olmuşdur. Atatürkün ölümünə qədər qurulan bütün kabinetlərdə bu vəzifəni davam etdirmişdi. Xarici işlər komissarı Litvinovun dəvəti ilə üç dəfə Rusiyaya getmişdir. O, 1926-cı ildə Odessada, 1930-cu ildə, 1937-ci ildə Moskvada sovet görkəmli şəxsləri ilə danışıqlar aparmışdır. 1939-cu ildə London səfirliyinə təyin olunmuş və üç il yarım İngiltərədə qalmışdır. 1943-cü ildə təqaüdə çıxmışdır. Müharibənin sonunda İstanbul mətbuatında (xüsusən də “Tan” qəzetində) məqalələr yazır. Demokrat Partiyasının quruculuq mübarizəsini dəstəkləmişdir. 1952-1959-cu illərdə İş Bankının İdarə Heyətinin sədri vəzifəsində çalışmışdır.

Tofiq Rüştü Arasın Xarici İşlər naziri olduğu dövrdəki çıxışları Numan Menemencioğlu tərəfindən tərtib edilərək kitab halına salınmışdır. “Lozannanın İzlərində On İl” (1937, fransızca; 10 Ans Surles Traces De Lausanne) Tevfik Rüştü Beynəlxalq Diplomatiya tərəfindən nəşr olunan Diplomatiya lüğətində (Dictionnaire diplomatique) Türkiyənin Xarici Siyasəti (Lapolitique exterieure de la Turguie) məqaləsini yazmışdı. Gündəlik mətbuatda köhnə yazıları “Mənim Baxışlarım” (1945 və 1963) adlı iki cildə toplayan Tevfik Rüştü Aras 1972-ci ildə İstanbulda vəfat edib.

Yunus Nadi Abalıoğlu (1880-1945)

Jurnalist Yunus Nadi Abalıoğlu 1880-ci ildə Fəthiyədə anadan olmuşdur. Abalızadə Hacı Xəlil Əfəndinin oğlu Yunus Nadi ilk təhsilini Fəthiyədə almış, Rodos adasındakı Süleymaniyyə mədrəsəsində və İstanbulda Qalatasaray Sultaniyyəsində təhsil almışdır. Sonra Hüquq Məktəbinə daxil olur. 1900-cü ildə “Məlumat” qəzetində işləməyə başlamışdır. 1910-cu ildə İttihad və Tərəqqi Komitəsinin nəşr etdiyi Rumeli qəzetinin baş redaktoru oldu.

1911-ci ildə Aydından millət vəkili olaraq TBMM-yə daxil oldu. 1918-ci ildə İstanbulda “Yeni gün” qəzetini təsis edib. 1920-ci ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisinə Muğla millət vəkili kimi daxil olub. O, 1924-cü ildə İstanbulda “Cümhuriyyət” qəzetini təsis edib və öləncə qədər qəzetin baş redaktoru olmuşdur. Türkiyə Böyük Millət Məclisinin 6-cı dövrünə qədər Muğla millət vəkili olan Abalıoğlu 28 mart 1945-ci ildə müalicə üçün getdiyi Cenevrədə vəfat etmişdir.

Afət İnan (1908-1985)

Mustafa Kamal tərəfindən fransız dilini öyrənmək üçün İsveçrəyə göndərilən Afət İnan 1908-ci ildə Səlanikidə anadan olmuşdur. 1925-ci ildə Bursa Qızlar Müəllimlik Məktəbini bitirmişdir. 1927-ci ildə Türkiyəyə qayıtdıqdan sonra 1931-ci ildə Türk Tarix Qurumunun qurucularından biri olmuşdur. 1935-1938-ci illərdə Cenevrə Universitetinin Sosial və İqtisadi Elmlər fakültəsində oxumuş, 1939-cu ildə doktorluq dissertasiyasını burada bitirmişdir. Ankarada Dil, Tarix və Coğrafiya fakültəsində dosent və professor olmuşdu. Müxtəlif universitetlərdə Cümhuriyyət və İnqilab tarixindən dərs keçmişdir. Həm Atatürklə, həm də Cümhuriyyətlə bağlı xatirələri olan, müxtəlif mövzularda əsərlər yazan Afət İnan 1985-ci ildə Ankarada vəfat edib.

Əhməd bəy Ağayev (Ağaoğlu) (1868-1939)

Türk dünyasının önəmli isimlərindən biri olan Əhməd Ağaoğlu 1868-ci ildə Azərbaycanın Şuşa şəhərində anadan olub. İbtidai və orta təhsilini Şuşada başa vuran Ağaoğlu təhsilini Peterburqda, daha sonra Parisdə davam etdirib, Sorbon Universitetində tarix və filologiya üzrə təhsil alıb. Bu arada o, fransız jurnallarına, xüsusən də fars dili və ədəbiyyatına dair məqalələr yazır. O, Çar Rusiyasında türklərin başqa millətlərlə bərabər hüquqlara malik olmalı olduğunu bildirmiş, onun “Həyat” və “İrşad” jurnalları nəşr edilmişdir.

İkinci Məşrutə elanından sonra İstanbula gələn Əhməd Ağaoğlu İstanbul Universitetində tarix və rus dilindən dərs dediyi vaxtlarda “Türk Yurdu” jurnalını nəşr etdirib. Türk Ocağının yaradılmasında iştirak edib. 1912-ci il parlament seçkilərində Afyondan millət vəkili seçilən və elə həmin il İttihad və Tərəqqi Komitəsi Mərkəzi Komitəsinin Ümumi Üzvü təyin edilən Ağaoğlu, Mütəreke zamanı həbs edilərək Maltaya sürgün edildi. Sürgündən sonra Ankaraya gedərək Milli Mübarizə sıralarına qatılan Əhməd Ağaoğlu bir müddət Mətbuat Ümumi Müdirliyi vəzifəsini icra etdi və “Hakimiyyət-i Milliyyə”nin redaktoru oldu. Qələbədən sonra Ankara Hüquq Məktəbində dərs deyib. Ağaoğlu 1939-cu ildə İstanbulda vəfat edib.

Həmdullah Suphi Bəy (Tanrıöver) (1885-1966)

1885-ci ildə İstanbulda anadan olan Həmdullah Suphi bəy (Tanrıöver) Qalatasaray Liseyini bitirdikdən sonra ibtidai sinif müəllimi işləmişdir. 1920-ci ildə Birinci Məclisə Antalya Millət vəkili olaraq daxil olmuş, 1923-cü ildə İstanbul Millət vəkili olaraq Məclisdəki vəzifəsini davam etdirmişdir. 1935-ci ildə Buxarest səfirliyinə təyin edildi. 1950-ci ildə Demokrat Partiyasının siyahısından müstəqil Manisa millət vəkili, 1945-ci ildə isə DP-dən İstanbul millət vəkili oldu.

Tanrıöver müharibə illərində xalqı maarifləndirmək üçün göndərildiyi İstanbulda, Türkiyə Böyük Millət Məclisində və Konya, Antalya kimi yerlərdə işğalçı qüvvələrə qarşı açıq havada keçirilən toplantılarda təsirli çıxışları ilə tanınıb, Milli Mübarizə illərinin natiqi kimi şöhrət qazanmışdır. Tanrıver 1966-cı ildə İstanbulda dünyasını dəyişmişdir.

Hasan Bəy (Saka) (1885-1960)

1 885-ci ildə Trabzonun Sürməne mahalında anadan olub. Mülkiyyə məktəbini bitirib. O, son Osmanlı TBMM-də Trabzon millət vəkili vəzifəsində çalışıb. Anadoluya köçdükdən sonra Türkiyə Böyük Millət Məclisində Trabzon millət vəkili və Lozannaya gedən nümayəndə heyətinin sədr müavini olub.

Müxtəlif dövrlərdə İqtisadiyyat, Ticarət və Maliyyə nazirliklərində olan Saka, İkinci Dünya Müharibəsi illərində Xarici İşlər Nazirliyinə gətirildi. 1947-ci ilin sentyabrında hökuməti qurmaq vəzifəsi daşıyan Həsən Saka 1949-cu ildə Baş Nazirlikdən ayrılaraq 1954-cü il seçkilərindən sonra siyasi həyatdan uzaqlaşdı. 29 iyul 1960-cı ildə İstanbulda vəfat etmişdir.

Hüsrəv Bəy (Gerede) (1888-1962)

Mustafa Kamalın Qurtuluş Savaşı zamanı yaxın həmkarlarından olan Hüsrəv Gerede 1888-ci ildə Ədirnənin Qaraağaç mahalında anadan olub. 1908-ci ildə qərargah kapitanı oldu. Ərzurumda Kazım Qarabəkirin komandanlığı altında 15-ci Korpusda qərargah rəisi olub. Mustafa Kamalla Samsuna gedənlər arasında idi.

O, son Osmanlı TBMM-də Trabzon Millət vəkili olaraq Anadolu və Rumeli Hüquqlarını Müdafiə Dərnəyini təmsil edib. Birinci Məclisdə Trabzon Millət vəkili vəzifəsində çalışıb. 1920-ci ildə Gerede qiyamının yatırılmasına verdiyi töhfələrə görə ona Atatürk tərəfindən “Gerede” soyadı verilmişdir. Müxtəlif səfir vəzifələrində çalışıb. Türkiyənin Yaponiya və İranla əlaqələrinin inkişafında rol oynayan Gerede 1962-ci ildə İstanbulda vəfat edib.

Kazım Bəy (Dirik) (1881-1941)

Mustafa Kamalla Samsuna gedən zabitlər arasında olan Kazım bəy 1881-ci ildə Manastırda doğulub. Hərbi Akademiyanı bitirdikdən sonra Balkan müharibəsinə qatılıb və Birinci Dünya Müharibəsi illərində müxtəlif hərbi hissələrdə xidmət edib. Mustafa Kamalın Baş Qərargah rəisi vəzifəsini də icra edən Kazım bəy Ankara hökumətinin Gürcüstandakı nümayəndəsi idi. Milli Mübarizə dövründə mühüm vəzifələr icra etmişdi.

Qurtuluş Savaşından sonra İzmir valisi olan Kazım Dirik 1935-ci ildə Trakya Baş Müfəttişi vəzifəsinə təyin edildi. Xüsusilə İzmir Qubernatorluğu dövründə tarixə və qədim əsərlərə olan marağı ilə uğurlu xidmətlər göstərən Dirik 1941-ci ildə Ədirnədə vəfat edib.

Rəcəb Peker (1889-1950)

Cümhuriyyət Xalq Partiyasının birinci baş katibi Rəcəb bəy (Peker) 1889-cu ildə İstanbulda anadan olub. 1907-ci ildə hərbi məktəbi, 1919-cu ildə hərbi akademiyanı bitirmişdir. 1920-ci ildə Qurtuluş Savaşına qatılmaq üçün Anadoluya getdi.

Kütahya millət vəkili seçildiyi 1923-cü ildən başlayaraq dörd dəfə Cümhuriyyət Xalq Partiyasının baş katibi seçilən Peker, 1946-cı ilin avqustunda çoxpartiyalı dövrün ilk hökumətini qurdu. 1947-ci ilin sentyabrında Baş nazirlikdən istefa verdi. 1923-cü ildə Hakimiyyət-i Milliyyə qəzetində də məqalələr yazan Rəcəb Peker 1935-ci ildə “İnqilab Tarixi Dərsləri” adlı bir kitab nəşr etdi.

Yusif Bəy (Akçuraoglu) (1876-1935)

Türkçülüyn ilk mərhələsinin qabaqcıl mütəfəkkiri və tarixçisi Yusif Akçura 1876-cı ildə Kazanda anadan olub. İstanbulda Hərbi Akademiyani və Parisdə Siyasi Elmlər Məktəbini bitirib. Rusiyaya qayıdan Akçura Kazanda müəllim işləyirdi. Bu dövrdə Misirdə nəşr olunan “Şura-yı Ümmet” və “Türk” qəzetlərində onun bir çox imzasız məqalələri dərc edilmişdir. Bunların arasında 1904-cü ildə Türkiyə qəzetində dərc olunan “Üç Tərz Siyasət” adlı silsilə məqalələr xüsusi yer tutur.

Akçura İkinci Məşrutiyətdən sonra İstanbula gəldi. Türk Dərnəyinin və Türk Ocağının qurucularından olub. Milli Mübarizədə iştirak etmişdir. Cümhuriyyət dövründə Qars Millət vəkili olduğu müddətdə Ankara Hüquq Məktəbində və İstanbul Universitetində siyasi tarixdən dərs demişdir. 1931-ci ildə Türk Tarix Qurumunun qurucuları arasında olub, 1932-ci ildə qurumun prezidenti olub. O, deputat olsa da, 1925-ci ildən sonra gündəlik siyasətlə məşğul olmayıb. 1935-ci ildə İstanbulda vəfat etmişdir.

(Bu fəsil Toktamış Atəşin “İnqilab Tarixi” kitabına və “forsnet”ə əsaslanır.)

TƏKAMÜL YALANI

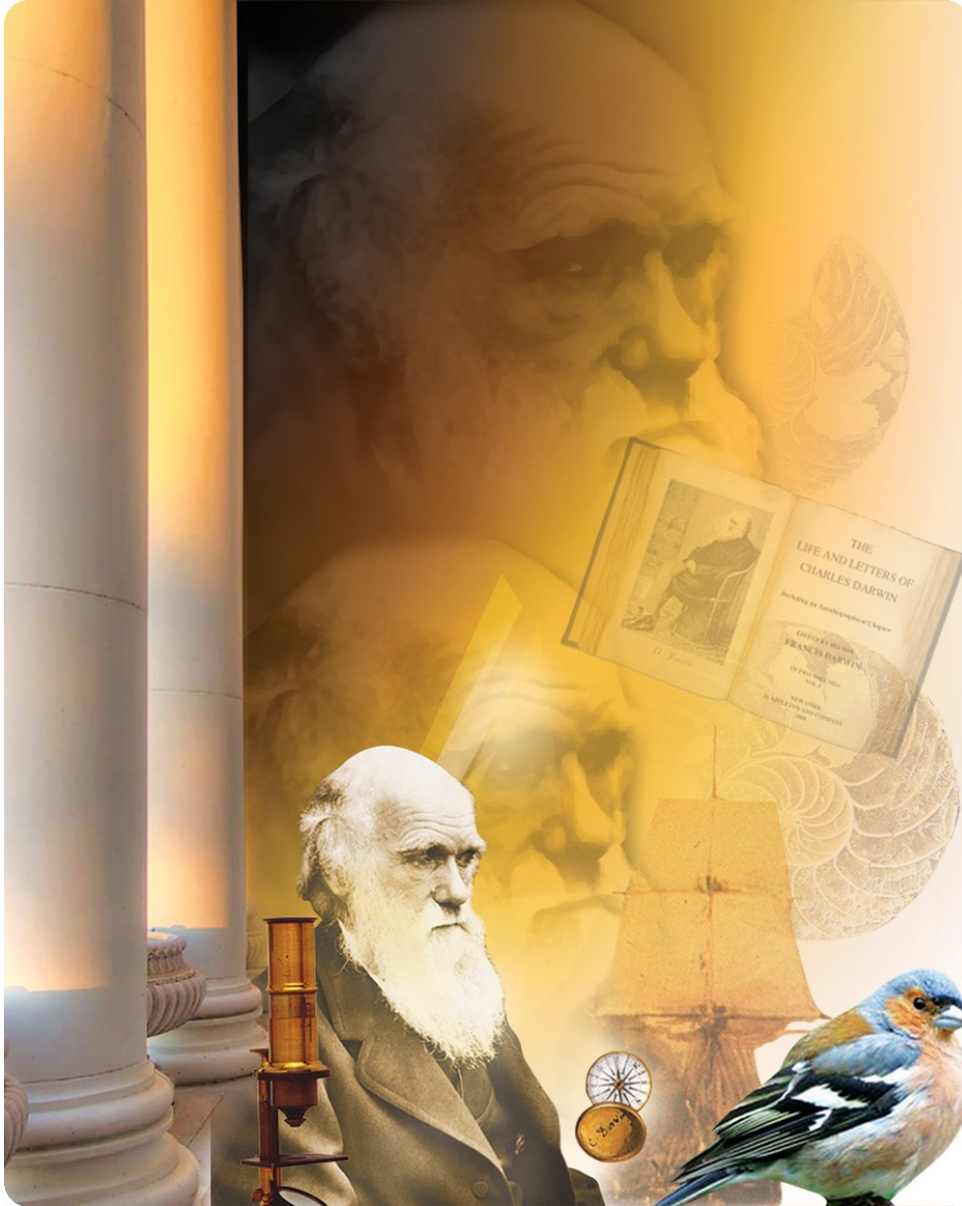
Darvinizm, yəni təkamül nəzəriyyəsi yaradılış həqiqətini inkar etmək məqsədilə irəli sürülmüş, ancaq uğursuzluqla nəticələnmiş elmdən kənar cəfəngiyatdan başqa bir şey deyil. Canlıların cansız maddələrdən təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edən bu nəzəriyyə kainatda və canlılarda çox möcüzəvi nizam olduğunun elm tərəfindən sübut edilməsi ilə və təkamül prosesinin əsla baş vermədiyini göstərən 350 milyona yaxın fosilin tapılması ilə süqut etmişdir.

Beləliklə, Allahın bütün kainatı və canlıları yaratdığı elm tərəfindən də sübut edilmişdir. Bu gün təkamül nəzəriyyəsini dirçəltmək üçün dünya səviyyəsində aparılan təbliğat sadəcə elmi həqiqətlərin təhrif olunmasına, tərəfli şərhinə, elm adı altında söylənilən yalan və saxtakarlıqlara əsaslanır.

Ancaq bu təbliğat həqiqəti gizlətmir. Təkamül nəzəriyyəsinin elm tarixində ən böyük xəta olması son 20-30 il ərzində elm dünyasında getdikcə daha ucadan dilə gətirilir. Xüsusilə 1980-ci illərdən sonra aparılan tədqiqatlar darvinist iddiaların tamamilə səhv olduğunu üzə çıxarmış və bu həqiqət bir çox elm adamı tərəfindən dilə gətirilmişdir. ABŞ-da biologiya, biokimya, paleontologiya kimi fərqli sahələrlə məşğul olan bir çox elm adamı darvinizmin əsassızlığını görür, canlıların mənşəyini artıq yaradılışla açıqlayırlar.

Təkamül nəzəriyyəsinin süqutundan və yaradılış dəlillərindən digər bir çox əsərimizdə bütün elmi təfərrüatları ilə bəhs etmişik və etməyə davam edirik. Ancaq əhəmiyyəti baxımından mövzudan burada da bəhs etməkdə fayda var.

Darvini məhv edən çətinliklər

Çarlz Darvin

Təkamül nəzəriyyəsi tarixi qədim yunanlara gedib çıxan bir təlim olmasına baxmayaraq, XIX əsrdə hərtərəfli şəkildə irəli sürüldü. Nəzəriyyəni elm dünyasının gündəminə gətirən ən mühüm irəliləyiş Çarlz Darvinin 1859-cu ildə nəşr edilən “Növlərin mənşəyi” adlı kitabı idi. Darvin bu kitabda dünyadakı müxtəlif canlı növlərini Allahın ayrı-ayrı yaratdığına qarşı çıxırdı. Darvinin fikrincə, bütün növlər ortaqlıq əcdaddan törəmiş və zaman ərzində kiçik dəyişikliklərlə müxtəlifləşmişdilər.

Darvinin nəzəriyyəsi heç bir konkret elmi tapıntıya əsaslanmırdı; özünün də qəbul etdiyi kimi, sadəcə bir məntiq yeritmə idi. Hətta Darvin kitabındakı “Nəzəriyyənin qarşısında duran çətinliklər” başlıqlı uzun bölmədə etiraf etdiyi kimi, nəzəriyyə bir çox mühüm suala cavab verə bilmirdi.

Darvin nəzəriyyəsinin qarşısındakı çətinliklərə inkişaf edən elmin üstün gələcəyinə, yeni elmi kəşflərin nəzəriyyəsinə gücləndirəcəyinə ümid edirdi. Bunu kitabında tez-tez bildirirdi. Ancaq inkişaf edən elm Darvinin ümidlərinin tam əksinə, nəzəriyyənin əsas iddialarını bir-bir əsassız qoydu.

Darvinizmin elm qarşısındakı məğlubiyyətini üç əsas başlıq altında təhlil etmək olar:

Nəzəriyyə həyatın yer üzündə ilk dəfə necə ortaya çıxdığını əsla açıqlaya bilmir.

Nəzəriyyənin irəli sürdüyü təkamül mexanizmlərinin, əslində, təkamül xarakterinə malik olduğunu göstərən heç bir elmi tapıntı yoxdur.

Fosillər təkamül nəzəriyyəsinin iddialarının tam əksini göstərir.

Bu bölmədə bu üç əsas başlığı əsaslı təhlil edəcəyik.

Keçilməz ilk pillə: Həyatın mənşəyi

Təkamül nəzəriyyəsi bütün canlı növlərinin bundan təxminən 3.8 milyard il əvvəl dünyada fantastik şəkildə təsadüfən meydana gələn bircə canlı hüceyrədən törədiklərini iddia edir. Bircə hüceyrənin milyonlarla kompleks canlı növünü necə əmələ gətirməsi və əgər həqiqətən bu cür təkamül baş vermişsə, nə üçün izlərinin fosillərdə tapılmadığı nəzəriyyənin açıqlaya bilmədiyi suallardandır. Ancaq bütün bunlardan əvvəl iddia edilən təkamül prosesinin ilk pilləsi üzərində dayanmaq lazımdır. Həmin ilk hüceyrə necə ortaya çıxmışdır?

Təkamül nəzəriyyəsi cahilliklə yaradılışı inkar etdiyinə görə, həmin ilk hüceyrənin heç bir plan və nizam olmadan təbiət qanunları çərçivəsində təsadüfən meydana gəldiyini iddia edir. Yəni bu nəzəriyyəyə əsasən, cansız maddə kortəbii təsadüflər nəticəsində ortaya canlı hüceyrə çıxarmalıdır. Ancaq bu, məlum olan ən təməl biologiya qanunlarına zidd iddiadır.

Həyat həyatdan gəlir

Darvin kitabında həyatın mənşəyindən heç bəhs etməmişdi. Çünki onun dövründəki ibtidai elm anlayışı canlıların çox sadə quruluşa malik olduqlarını fərz edirdi. Orta əsrlərdən bəri “spontane generation” adlı nəzəriyyəyə əsasən, cansız maddələrin təsadüfən birləşərək canlı varlıq əmələ gətirməsinə inanırdılar. Bu dövrdə həşəratların yemək artıqlarından, siçanların da buğdadan əmələ gəlməsi geniş yayılmış düşüncə idi. Bunu sübut etmək üçün qərribə təcrübələr aparılmışdı. Çirkli əsginin üstünə bir az buğda qoyulmuş və bir müddət sonra bu qarışıqdan siçanların əmələ gəlməsini gözləmişdilər.

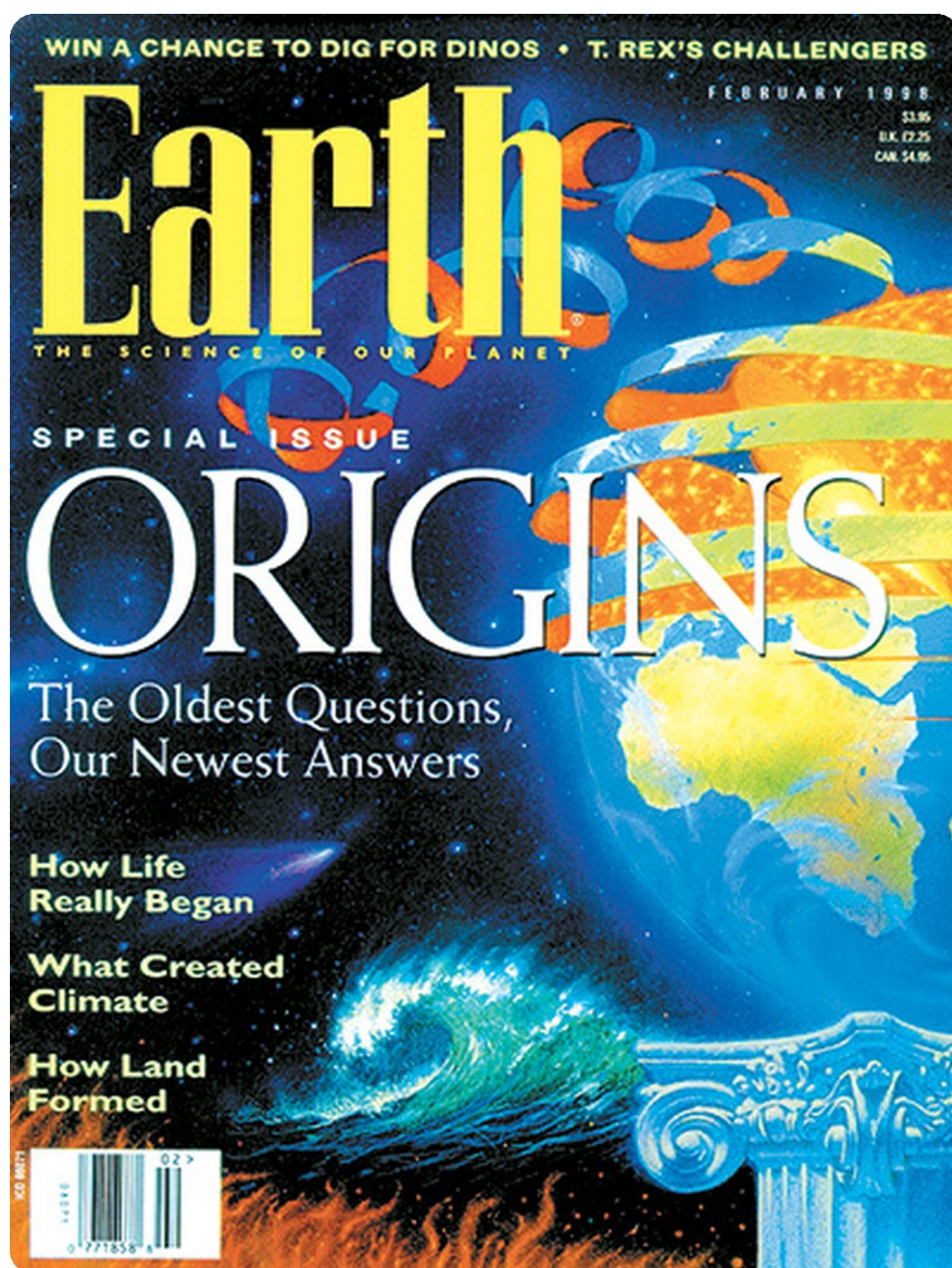
Ətin qurdlanması da həyatın cansız maddələrdən törədiyinə dəlil hesab edilirdi. Lakin daha sonra məlum olacaqdı ki, ətin üstündəki qurdlar öz-özlərindən əmələ gəlmirlər, milçəklərin gətirib qoyduğu gözlə görülməyən sürfələrdən çıxırdılar. Darvin “Növlərin mənşəyi” adlı kitabını yazdığı dövrdə isə bakteriyaların cansız maddədən əmələ gəlməsi inancı elm dünyasında geniş şəkildə qəbul edilirdi.

Lakin Darvinin kitabının nəşr edilməsindən beş il sonra məşhur fransız bioloq Lui Paster təkamülə əsas verən bu inancı qəti şəkildə təkzib etdi. Paster apardığı uzun elmi fəaliyyət və təcrübələrdə gəldiyi nəticəni belə şərh etmişdi:

“Cansız maddələrin həyatı əmələ gətirməsi iddiası artıq qəti şəkildə tarixə gömülmüşdür”. (Sidney Fox, Klaus Dose, Molecular Evolution and The Origin of Life, New York: Marcel Dekker, 1977, səh. 2)

Təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarları Pasterin kəşflərinə uzun müddət qarşı çıxdılar. Ancaq inkişaf edən elm canlı hüceyrəsinin mürəkkəb quruluşunu üzə çıxardıqca həyatın öz-özünə əmələ gəlməsi iddiasının əsassızlığı daha da açıq şəkil aldı.

XX əsrdəki nəticəsiz səylər

Aleksandr Oparinin həyatın mənşəyinə təkamülçü izah gətirmək üçün icra etdiyi səylər böyük bir uğursuzluqla nəticələndi. Ən son təkamülçü qaynaqların da qəbul etdiyi kimi, həyatın mənşəyi, hələ təkamül nəzəriyyəsi üçün böyük bir dilemmadır.

XX əsrdə həyatın mənşəyi mövzusunu tədqiq edən ilk təkamülçü məşhur rus bioloq Aleksandr Oparin oldu. Oparin 1930-cu illərdə irəli sürdüyü bəzi tezislərlə canlı hüceyrəsinin təsadüfən meydana gələ biləcəyini sübut etməyə çalışdı. Ancaq bu fəaliyyətlər uğursuzluqla nəticələnəcək və Oparin bu etirafı etməli olacaqdı:

“Təəssüf ki, hüceyrənin mənşəyi təkamül nəzəriyyəsinin tamamilə əhatə edən ən qaranlıq nöqtədən ibarətdir”. (Alexander I. Oparin, *Origin of Life*, (1936) New York, Dover Publications, 1953 (Reprint), səh. 196)

Oparinin yolunu davam etdirən təkamülçülər həyatın mənşəyi problemini həll etmək üçün təcrübələr aparmağa çalışdılar. Bu təcrübələrin ən məşhuru amerikalı kimyaçı Stenli Miller tərəfindən 1953-cü ildə aparıldı. Miller ibtidai atmosferdə mövcud olduğunu iddia etdiyi qazları bir təcrübədə birləşdirdi və bu qarışığa enerji verərək zülalları təşkil edən bir neçə üzvi molekul (amin turşusu) sintezlədi.

O illərdə təkamüllə bağlı mühüm mərhələ kimi tanılan bu təcrübənin əsassız olduğu və təcrübədə tətbiq edilən atmosferin yer şərtlərindən çox fərqli olduğu sonrakı illərdə üzə çıxacaqdı. (“New Evidence on Evolution of Early Atmosphere and Life”, Bulletin of the American Meteorological Society, c. 63, Kasım 1982, səh. 1328-1330)

Uzun sükutdan sonra Millerin özü də tətbiq etdiyi atmosfer mühitinin həqiqi olmadığını etiraf etdi. (Stanley Miller, Molecular Evolution of Life: Current Status of the Prebiotic Synthesis of Small Molecules, 1986, səh. 7)

Həyatın mənşəyi problemini açıqlamaq üçün XX əsr boyu göstərilən bütün təkamülçü səylər uğursuzluqla nəticələndi. San Diyeqo Skrips İnstitutundan məşhur geokimyaçı Cefri Bada təkamülçü “Earth” jurnalında 1998-ci ildə dərc edilən bir məqalədə bu həqiqəti belə qəbul edir:

“Bu gün XX əsri arxada qoyarkən hələ də XX əsrin başlanğıcındakı ən böyük həll edilməmiş problemlə qarşı-qarşıyıq: həyat yer üzündə necə başlayıb”. (Jeffrey Bada, Earth, Şubat 1998, səh. 40)

Həyatın kompleks quruluşu

Təkamülçülərin həyatın mənşəyi ilə bağlı bu qədər çıxılmaz vəziyyətə düşməsinin başlıca səbəbi ən sadə hesab etdikləri canlıların bu qədər mürəkkəb quruluşa malik olmasıdır. Canlı hüceyrəsi insanın hazırladığı bütün texnoloji məhsullardan daha mürəkkəbdir. Belə ki, bu gün dünyanın ən qabaqcıl laboratoriyalarında belə cansız maddələr birləşdirilərək nəinki canlı hüceyrə, hətta hüceyrəyə aid bircə zülal da hasil etmək mümkün deyil.

Bir hüceyrənin meydana gəlməsi üçün lazımlı şərtlər əsla təsadüflərlə açıqlanmayacaq qədər çoxdur. Lakin bunu açıqlamağa heç ehtiyac yoxdur. Təkamülçülər hələ hüceyrə səviyyəsinə çatmadan çıxılmaz vəziyyətə düşürlər. Çünki hüceyrənin əsasını təşkil edən zülalların təsadüfən sintezlənmə ehtimalı riyazi cəhətdən sıfırdır.

Bunun ən əsas səbəbi budur ki, bir zülalın əmələ gəlməsi üçün başqa zülallar da olmalıdır. Bu səbəb bir zülalın təsadüfən əmələgəlmə ehtimalını tamamilə aradan qaldırır. Ona görə, təkcə bu fakt təkamülçülərin təsadüf iddiasını təkzib etmək üçün kifayətdir. Mövzunun əhəmiyyətini qısaca açıqlayaq:

Fermentlər olmasa, zülal sintezlənmə bilməz, fermentlər də zülaldır.

Bircə zülalın sintezlənməsi üçün 100-ə yaxın hazır zülal olmalıdır. Ona görə, zülalların olması üçün zülallar lazımdır.

Canlı hüceyrələrinin nüvəsində yer alan DNT molekulu, dörd ayrı molekulun fərqli düzülməsindən yaranan bir növ məlumat bankıdır. Bu məlumat bankında canlı ilə əlaqədar bütün fiziki xüsusiyyətlərin şifrələri yer alar. İnsan DNT-si kağıza yazılsa, ortaya təxminən 900 cildlik ensiklopediya ortaya çıxacağı hesablanmışdır. Əlbəttə bu cür fəvqəladə bir məlumat, təsadüf anlayışını qəti şəkildə etibarsız edir.

Zülalları sintezləyən fermentləri DNT hazırlayır. DNT olmasa, zülal sintezlənmə bilməz. Ona görə, zülalların əmələ gəlməsi üçün DNT də lazımdır.

Zülal sintezləmə prosesində hüceyrədəki bütün orqanoidlərin mühüm funksiyaları var. Yeni zülalların əmələ gəlməsi üçün tam funksional hüceyrə bütün orqanoidləri ilə birlikdə mövcud olmalıdır.

Hüceyrənin nüvəsində yerləşən, genetik məlumat daşıyan DNT molekulu isə informasiya bankıdır. İnsan DNT-sindəki informasiyanı kağıza köçürmək istəsək, hər biri 500 səhifədən ibarət 900 cildlik kitabxana ortaya çıxar.

Burada çox maraqlı dilemma da var: DNT ancaq bir sıra xüsusi zülalların (fermentlərin) köməyi ilə qoşalaşa bilər. Amma bu fermentlər də ancaq DNT-dəki informasiya əsasında sintezlənir. Bir-birlərindən asılı olduqlarına görə, DNT-nin qoşalaşması üçün ikisi də eyni anda mövcud olmalıdır. Bu isə həyatın öz-özünə meydana gəlməsi ssenarisini çıxılmaz vəziyyətə salır. San Diyeqo Kaliforniya Universitetindən məşhur təkamülçü prof. Lesli Orcel “Scientific American” jurnalının 1994-cü il oktyabr sayında bu həqiqəti belə etiraf edir:

“Olduqca kompleks quruluşa malik olan zülalların və nuklein turşularının (RNT və DNT) eyni yerdə və eyni zamanda təsadüfən əmələ gəlmələri həddindən artıq ehtimaldan kənardır. Ancaq bunların biri olmadan digərini əldə etmək də mümkün deyil. Ona görə, insan məcburən həyatın kimyəvi yollarla meydana gəlməsinin tamamilə qeyri-mümkün olduğu nəticəsinə gəlir”. (Leslie E. Orgel, The Origin of Life on Earth, Scientific American, cild 271, oktyabr 1994, səh. 78)

Şübhəsiz ki, əgər həyatın kortəbii təsadüflərlə öz-özünə meydana gəlməsi mümkün deyilsə, onda həyatın yaradıldığı qəbul edilməlidir. Bu həqiqət əsas məqsədi yaradılışı inkar etmək olan təkamül nəzəriyyəsini açıq-aydın əsassız edir.

Təkamülün xəyali mexanizmləri

Təbii seleksiyyaya görə, güclü olan və yaşadığı mühitə uyğunlaşa bilən canlılar həyatda qalar, digərləri isə yox olurlar. Təkamülçülər isə təbii seleksiyanın canlıları təkamülləşdirdiyini, yeni növlər meydana gətirdiyini qarşıya qoyurlar. Halbuki təbii seleksiyanın belə bir nəticəsi yoxdur və bu iddianı təsdiqləyən tək bir sübut belə yoxdur.

Darvinin nəzəriyyəsini əsassız edən ikinci əsas cəhət nəzəriyyənin təkamül mexanizmləri kimi irəli sürdüyü iki anlayışın da, əslində, heç bir təkamül gücünə malik olmamasıdır.

Darvin irəli sürdüyü təkamül iddiasını tamamilə təbii seleksiya mexanizmi ilə əlaqələndirmişdi. Bu mexanizmə verdiyi əhəmiyyət kitabının adından da açıq şəkildə başa düşülür: “Növlərin mənşəyi, təbii seleksiya yolu ilə...”

Təbii seleksiya təbii seçmə deməkdir, təbiətdəki həyat uğrunda mübarizədə təbii şərtlərə uyğun və güclü canlıların həyatda qalacağı düşüncəsinə əsaslanır. Məsələn, yırtıcı heyvanlar tərəfindən təhlükəyə məruz qalan bir maral sürüsündə daha sürətlə qaçan marallar həyatda qalacaq. Beləliklə, maral sürüsü sürətlə qaçan və güclü fərdlərdən ibarət olacaq. Amma bu mexanizm maralların təkamül keçirməsinə səbəb olmaz, onları başqa bir canlı növünə, məsələn, atlara çevirməz.

Ona görə, təbii seçmə mexanizmi heç bir təkamül gücünə malik deyil. Darvin də bu həqiqəti anlamışdı və “Növlərin mənşəyi” adlı kitabında: “Faydalı dəyişikliklər baş vermədikcə təbii seçmə heç bir şey edə bilməz”, - demək məcburiyyətində qalmışdı. (Charles Darwin, The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition, Harvard University Press, 1964, səh. 184)

Lamarkın təsiri

Bəs bu faydalı dəyişikliklər necə baş verə bilərdi? Darvin öz dövrünün ibtidai elm anlayışı çərçivəsində bu suala Lamarka əsaslanaraq cavab verməyə çalışmışdı. Darvindən əvvəl yaşamış fransız bioloq Lamarka görə, canlılar həyatları boyu keçirdikləri fiziki dəyişiklikləri sonrakı nəsllə ötürürlər, nəsildən-nəslə toplanan bu xüsusiyyətlər nəticəsində yeni növlər meydana gəlir. Məsələn, Lamarkın fikrincə, zürafələr ceyranlardan törəyiblər, hündür ağacların yarpaqlarını yeməyə çalışarkən nəsildən-nəslə boyunları uzanmışdır.

Darvin də buna bənzər misallar çəkmiş, məsələn, “Növlərin mənşəyi” kitabında qida tapmaq üçün suya girən bəzi ayıların tədricən balinalara çevrildiyini iddia etmişdi. (Charles Darwin, The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition, Harvard University Press, 1964, səh. 179)

Lakin Mendelin kəşf etdiyi və XX əsrdə inkişaf edən genetika elmi ilə qəti şəkildə sübut edilən genetika qanunları qazanılmış xüsusiyyətlərin sonrakı nəsillərə ötürülməsi əfsanəsini məhv etdi. Beləliklə, təbii seçmə “təkbaşına” və tamamilə təsirsiz mexanizm olaraq qaldı.

Neodarvinizm və mutasiyalar

Darvinistlər isə bu vəziyyətə bir çıxış yolu tapmaq üçün 1930-cu illərin sonlarında müasir sintetik nəzəriyyəni və ya daha geniş yayılmış adı ilə neodarvinizmi ortaya atdılar. Neodarvinizm təbii seçmənin yanına faydalı dəyişiklik səbəbi kimi mutasiyaları, yəni canlıların genlərində radiasiya kimi xarici amillər və ya transkripsiya xətalari nəticəsində əmələ gələn pozulmaları əlavə etdi. Bu gün də elmi cəhətdən əsassız olduğunu bilmələrinə baxmayaraq, darvinistlər neodarvinist modeli müdafiə edirlər.

Nəzəriyyə yer üzündəki milyonlarla canlı növünün, onların qulaq, göz, ağciyər, qanad kimi saysız-hesabsız mürəkkəb orqanlarının mutasiyalara, yəni genetik pozulmalara əsaslanan bir proses nəticəsində əmələ gəldiyini iddia edir. Amma nəzəriyyəni çarəsiz qoyan bir açıq elmi həqiqət var: mutasiyalar canlıları təkmilləşdirmirlər, əksinə, hər zaman canlılara zərər verirlər.

Bunun səbəbi çox sadədir: DNT çox mürəkkəb quruluşa malikdir. Bu molekula olan hər hansı təsadüfi təsir ancaq zərər verir. Amerikalı genetik B.G. Ranqanatan bunu belə açıqlayır:

“Mutasiyalar kiçik, təsadüfi və zərərliyərlər. Çox nadir meydana gəlirlər və ən yaxşı halda təsirsizdirlər. Bu üç xüsusiyyət mutasiyaların təkamül xarakterli təsir meydana gətirməyəcəyini sübut edir. Yüksək dərəcədə xüsusişmiş orqanizmdə meydana gələn təsadüfi dəyişiklik ya təsirsiz, ya da zərərli olur. Bir qol saatında meydana gələn təsadüfi dəyişiklik qol saatını təkmilləşdirməz. Ona böyük ehtimalla zərər verər və ya ən yaxşı halda təsir etməz. Bir zəlzələ bir şəhəri daha yaxşı hala salmaz, onu məhv edər”. (B. G. Ranganathan, Origins?, Pennsylvania: The Banner Of Truth Trust, 1988.)

Bu günə qədər heç bir faydalı, yəni genetik məlumatı təkmilləşdirən mutasiya müşahidə edilməyib. Bütün mutasiyaların zərərli olması aşkar edilib. Aydın olmuşdur ki, təkamül nəzəriyyəsinin təkamül mexanizmi kimi göstərdiyi mutasiyalar, əslində, canlıları sadəcə məhv edən, şikəst edən genetik hadisələrdir (insanlarda mutasiyanın ən çox rast gəlinən təsiri xərçəngdir). Əlbəttə, məhvedici mexanizm təkamül mexanizmi ola bilməz. Təbii seçmə isə Darwinin də qəbul etdiyi kimi, tək başına heç bir şey edə bilməz. Bu həqiqət bizə təbiətdə heç bir təkamül mexanizminin olmadığını göstərir. Təkamül mexanizmi olmadığına görə, təkamül deyilən xəyali proses də baş verməyib.

Fosillər: Ara-keçid formalardan əsər-əlamət yoxdur

Sekvoja yarpağı Dövr: Kaynozoy erası, Eosen dövrü Yaş: 50 milyon il

Təkamül nəzəriyyəsinin iddia etdiyi prosesin baş vermədiyinin ən açıq göstəricisi isə fosillərdir.

Təkamül nəzəriyyəsinə görə, bütün canlılar bir-birlərindən törəyiblər. Əvvəlcədən mövcud olan bir canlı növü zaman ərzində digərinə çevrilmiş və bütün növlər bu şəkildə əmələ gəlmişlər.

Nəzəriyyəyə əsasən, bu çevrilmə yüz milyon illər davam edən uzun dövrü əhatə etmiş və mərhələ-mərhələ irəliləmişdir. Bu təqdirdə iddia edilən uzun çevrilmə prosesi zamanı saysız-hesabsız ara növlər əmələ gəlməli və yaşamalılardır.

Güneş balığı Dövr: Kaynozoy erası, Eosen dövrü Yaş: 54-37 milyon il

Məsələn, keçmişdə balıq xüsusiyyətlərini daşımalarına baxmayaraq, bir tərəfdən də bəzi sürünən canlı xüsusiyyətlərini qazanmış yarı-balıq, yarı-sürünən canlılar yaşamalılardır və ya sürünən xüsusiyyətlərini daşıyan, bir tərəfdən də bəzi quş xüsusiyyətləri qazanmış sürünən quşlar ortaya çıxmalıdır. Bunlar bir keçid prosesində olduqları üçün şikəst, yarımçıq, qüsurlu canlılar olmalıdır. Təkamülçülər keçmişdə yaşadığına inandıqları bu nəzəri məxluqları “ara-keçid forması” adlandırırlar.

Əgər, həqiqətən, bu cür canlılar keçmişdə yaşayıbsa, onların sayı və növü milyonlarla, hətta milyardlarla olmalıdır və bu əcaib canlıların qalıqlarına mütləq fosil izlərində rast gəlinməlidir. Darvin “Növlərin mənşəyi”ndə bunu belə açıqlamışdır:

Tozağacı yarpağı Dövr: Kaynozoy erası, Eosen dövrü Yaş: 50 milyon il

“Əgər nəzəriyyəmə doğrudursa, növləri bir-biri ilə əlaqələndirən saysız-hesabsız ara-keçid növləri keçmişdə mütləq yaşamalılardır... Onların yaşadığının dəlilləri də sadəcə fosil qalıqları

arasında tapıla bilər”. (Charles Darwin, The Origin of Species, səh. 172, 280)

Ancaq bu sətirləri yazan Darwin ara-keçid formaların heç cür tapılmadığını bilir və bunun nəzəriyyəsi üçün böyük problem olduğunu görürdü. Ona görə, “Növlərin mənşəyi” kitabının “Nəzəriyyənin qarşısında duran çətinliklər” (Difficulties on Theory) adlı bölməsində belə yazmışdı:

Dəniz şabalıdı Dövr: Paleozoy erası, Daş kömür dövrü Yaş: 295 milyon il

“Əgər, həqiqətən, növlər digər növlərdən yavaş dəyişikliklərlə törəyibsə, nə üçün saysız-hesabsız ara-keçid formasına rast gəlmirik? Nə üçün bütün təbiət qarmaqarışq vəziyyətdə deyil, məhz yerli-yerindədir? Saysız-hesabsız ara-keçid forması olmalıdır, bəs nə üçün yer üzünün çoxsaylı təbəqələrində onları tapmırıq?... Nə üçün hər geoloji forma və hər təbəqə belə qalıqlarla dolu deyil?” (Charles Darwin, The Origin of Species, səh. 172, 280)

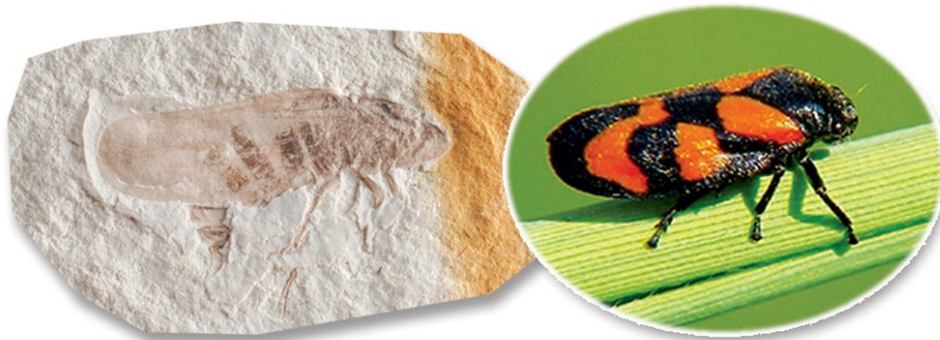
Darvinin puç olan ümidləri

Dəniz ulduzu Dövr: Paleozoy erası, Ordovik dövrü Yaş: 490-443 milyon il

Ancaq XIX əsrin ortasından indiyə qədər dünyanın hər tərəfində qızğın fosil araşdırmaları aparılmasına baxmayaraq, ara-keçid formalarına rast gəlinməmişdir. Aparılan qazıntı işlərində və tədqiqatlarda əldə edilən bütün tapıntılar təkamülçülərin gözlədiklərinin əksinə, canlıların yer üzündə birdən-birə, tam və qüsursuz formada ortaya çıxdıqlarını göstərmişdir.

Məşhur ingilis paleontoloq Derek V. Eyser təkamülçü olmasına baxmayaraq, bu həqiqəti belə etiraf edir:

“Problemimiz budur: fosilləri hərtərəfli tədqiq etdikdə növlər və ya siniflər səviyyəsində belə daima eyni həqiqətlə qarşılaşırıq; mərhələli təkamüllə təkmilləşən deyil, birdən-birə yer üzündə əmələ gələn qruplar görürük”. (Derek A. Ager, “The Nature of the Fossil Record”, Proceedings of the British Geological Association, cild 87, 1976, səh. 133)

Yeni fosil qeydlərində bütün canlı növləri aralarında heç bir keçid forması olmadan, tam formada ani surətdə ortaya çıxırlar. Bu, Darvinin fikirlərinin tam əksidir. Habelə, bu, canlı növlərinin yaradıldıqlarını göstərən çox güclü dəlildir. Çünki bir canlı növünün heç bir əcdadı olmadan, bir anda və qüsursuz şəkildə ortaya çıxmasının tək açıqlaması var: o növ yaradılmışdır. Bu həqiqət məşhur təkamülçü bioloq Duqlas Futuyma tərəfindən də qəbul edilir:

“Yaradılış və təkamül yaşayan canlıların mənşəyi haqqında iki yeganə açıqlamadır. Canlılar dünyada ya tamamilə mükəmməl və tam formada ortaya çıxmışlar, ya da belə olmamışdır. Əgər belə olmamışdırsa, bir dəyişiklik prosesi nəticəsində özlərindən əvvəl mövcud olan bəzi canlı növlərindən təkamül keçirərək meydana gəlməlidirlər. Amma əgər tam və mükəmməl formada ortaya çıxıblarsa, onda sonsuz güc sahibi olan bir ağıl tərəfindən yaradılmışlar”. (Douglas J. Futuyma, Science on Trial, New York: Pantheon Books, 1983. Səh. 197)

Çayır ağcaqanadı Dövr: Kaynozoy erası, Eosen dövrü Yaş: 48-37 milyon il

Fosillər isə canlıların yer üzündə tam və mükəmməl formada ortaya çıxdıqlarını göstərir. Yeni “növlərin mənşəyi” Darvinin hesab etdiyinə əksinə, təkamül deyil, yaradılışdır.

İnsanın təkamülü nağılı

Təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının ən çox gündəmə gətirdikləri məsələ insanın mənşəyidir. Bununla bağlı darvinist iddia bu gün yaşayan müasir insanın meymunabənzər məxluqlardan törədiyini zənn edir. 4-5 milyon il əvvəl başladığı fərz edilən bu prosesdə müasir insan ilə əcdadları arasında bəzi ara-keçid formaların yaşadığı iddia edilir. Əslində, tamamilə fantastik olan bu ssenaridə dörd əsas kateqoriya var:

Australopithecus

Homo habilis

Homo erectus

Homo sapiens

Təkamülçülər insanların ilk “meymunabənzər əcdadları”na “cənub meymunu” mənasını verən “australopithecus” adını veriblər. Bu canlılar, əslində, nəslə kəsilmiş meymun növüdür. Lord Solli Zukerman və prof. Çarlz Oksnord kimi İngiltərə və ABŞ-dan iki məşhur anatomun australopithecus nümunələri üzərində apardığı hərtərəfli araşdırmalar bu canlıların sadəcə nəslə kəsilmiş meymun növünə aid olduqlarını və insanlarla heç bir bənzərlik təşkil etmədiklərini göstərmişdir. (Charles E. Oxnard, “The Place of Australopithecines in Human Evolution: Grounds for Doubt”, Nature, cild 258, səh. 389)

Təkamülçülər insanın təkamülünün sonrakı mərhələsini də “homo”, yəni insan kimi təsnif edirlər. İddiaya əsasən, homo sırasındakı canlılar australopithecuslardan daha çox inkişaf ediblər. Təkamülçülər bu fərqli canlılara aid fosilləri ardıcıl düzərək fantastik təkamül sxemi qururlar. Bu sxem xəyalidir, çünki bu fərqli siniflərin arasında təkamül xarakterli əlaqə olması əsla sübut edilə bilməmişdir. Təkamül nəzəriyyəsinin XX əsrdəki ən mühüm tərəfdarlarından biri olan Ernst Mayr: “Homo sapiensə uzanan zəncir halqası, əslində, itib”, - deyərək bunu qəbul edir. (J. Rennie, “Darwins Current Bulldog: Ernst Mayr”, Scientific American, dekabr 1992)

Təkamülçülər “ausrtalopithecus > homo habilis > homo erectus > homo sapiens” ardıcılığını qurarkən bu növlərin hər birinin daha sonrakının əcdadı olmasını irəli sürürlər. Lakin paleoantropoloqların son kəşfləri australopithecus, homo habilis və homo erectusun dünyanın müxtəlif bölgələrində eyni dövrlərdə yaşadıklarını göstərir. (Alan Walker, Science, c. 207, 1980, s. 1103; A. J. Kelso, Physical Antropology, 1. baskı, New York: J. B. Lipincott Co., 1970, səh 221; M. D. Leakey, Olduvai Gorge, cild 3, Cambridge: Cambridge University Press, 1971, səh. 272)

Habelə, homo erectus sinfinə aid olan insanların bir qismi çox müasir dövrlərə qədər yaşayıblar, homo sapiens neandertalensis və homo sapiens sapiens (insan) ilə eyni mühitdə birlikdə mövcud olmuşlar. (Time, noyabr 1996)

Bu isə, əlbəttə, bu siniflərin bir-birilərinin əcdadı olduqları iddiasının əsassızlığını açıq şəkildə ortaya qoyur. Harvard Universitetinin paleontoloqlarından Stiven Cey Quld, təkamülçü olmasına baxmayaraq, darvinist nəzəriyyənin düşdüyü bu çıxılmaz vəziyyəti belə açıqlayır:

“Əgər bir-biri ilə paralel şəkildə yaşayan üç müxtəlif hominid (insanabənzər) sxemi varsa, onda bizim soy ağacımıza nə oldu? Aydınır ki, bunların biri digərindən törəyə bilməz. Habelə, biri digəri ilə müqayisə edildikdə təkamül xarakterli inkişaf meyli göstərmirlər”. (S. J. Gould, Natural History, cild 85, 1976, səh. 30)

Qısaca desək, KİV-də və ya dərsliklərdə verilən bir cür fantastik yarı-meymun yarı-insan canlıların rəsmləri ilə, yəni sırf təbliğat yolu ilə dirçəldilməyə çalışılan insanın təkamülü ssenarisi heç bir elmi əsası olmayan nağıldan ibarətdir. Bu mövzunu uzun illər tədqiq edən, xüsusilə australopithecus fosilləri üzərində 15 il araşdırma aparan İngiltərənin ən məşhur və hörmətli elm adamlarından biri olan Lord Solli Zukerman təkamülçü olmasına baxmayaraq, meymunabənzər canlılardan insana uzanan nəsil ağacı olmadığı nəticəsinə gəlmişdir.

Zukerman maraqlı elm şkalası da qurmuşdur. Elmi hesab etdiyi elm sahələrindən elmdən kənar qəbul etdiyi elm sahələrinə qədər şəxəli cədvəl çəkmişdir. Zukermanın bu cədvəlində ən elmi, yəni konkret faktlara əsaslanan elm sahələri kimya və fizikadır. Cədvəldə bunlardan sonra bioloji elmlər, daha sonra sosial fənlər gəlir. Şəxələnmənin ən kənar ucunda, yəni elmdən kənar hesab edilən hissədə isə Zukermanın fikrincə telepatiya, altıncı hiss kimi hissənin fəvqündə olan qavrama anlayışları və bir də insanın “təkamülü” yerləşir! Zukerman şəxələnmənin bu ucunu belə açıqlayır:

“Obyektiv reallıq sahəsindən çıxıb bioloji elm fərz edilən bu sahələrə, yəni hissin fəvqündə olan qavramaya və insanın fosil tarixinin şərh edilməsinə daxil olduqda, təkamül nəzəriyyəsinə inanan bir şəxs üçün hər şeyin mümkün olduğunu görürük. Belə ki, nəzəriyyələrinə qəti şəkildə inanan bu şəxslərin ziddiyyətli bəzi rəyləri eyni anda qəbul etmələri belə mümkündür”. (Solly Zuckerman, Beyond The Ivory Tower, New York: Toplinger Publications, 1970, səh. 19)

İnsanın təkamülü nağılı da nəzəriyyələrinə kor-koranə inanan bir sıra insanların tapdıqları bəzi fosillər haqqında qabaqcıl rəy verərək şərh etmələrindən ibarətdir.

Darvin düsturu!

İndiyə qədər təhlil etdiyimiz bütün dəlillərlə yanaşı, istəyirsinizsə, təkamülçülərin necə cəfəng inanca malik olduqlarına bir də uşaqların belə anlayacağı qədər açıq misalla baxaq.

Təkamül nəzəriyyəsi canlıların təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edir. Ona görə, bu iddiaya əsasən, cansız və şüursuz atomlar birləşərək əvvəlcə hüceyrəni əmələ gətirmiş və sonra eyni atomlar birləşərək digər canlıları və insanı meydana gətirmişlər. İndi düşünək, canlıların əsasını təşkil edən karbon, fosfor, azot, kalium kimi elementləri birləşdirdikdə bir yığın əmələ gəlir. Bu atom yığını hansı prosesdən keçirilsə də, bircə canlı belə əmələ gətirməz. İstəyirsinizsə, bununla bağlı bir təcrübə keçirək və təkamülçülərin, əslində, müdafiə etdikləri, amma ucadan söyləyə bilmədikləri iddianı onların adından “Darvin düsturu” adı ilə nəzərdən keçirək:

Təkamülçülər çoxlu sayda böyük çənin içində canlıların əsasını təşkil edən fosfor, azot, karbon, oksigen, dəmir, maqnezium kimi elementlərdən bol miqdarda qoysunlar. Hətta normal şərtlərdə mövcud olmayan, ancaq bu qarışığın içində lazımlı bildikləri maddələri də bu çənlərə əlavə etsinlər. Qarışıqların içində istədikləri qədər amin turşusu, istədikləri qədər də zülal doldursunlar. Bu qarışıqlara istədikləri nisbətdə temperatur və rütubət versinlər.

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ
وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى
شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

Təkamülçülərin istədikləri bütün şərtlər təmin edilsə bir canlı meydana gələ bilərmi? Əlbəttə ki xeyr. Bunu daha yaxşı anlamaq üçün belə bir təcrübə edək. Yuxarıdakına bənzər bir qaba canlıların meydana gəlməsi üçün lazımlı olan bütün atomları, fermentləri, hormonları, zülalları, qısacası təkamülçülərin istədikləri, lazımlı gördükləri bütün elementləri qoyaq. Ola biləcək hər cür kimyəvi və fiziki üsulu istifadə edərək bu elementləri qarışdırmaq və istədikləri qədər gözləmək. Nə edilirsə edilsin, nə qədər müddət gözlənilsin bu qabdan canlı tək bir varlıq belə çıxara bilməyəcəklər.

Bunları istədikləri ən yaxşı texnoloji cihazlarla qarışdırırsınlar. Çənlərin başında nəzarətçi kimi dünyanın qabaqcıl elm adamlarını qoysunlar. Bu mütəxəssislər atadan oğula, nəsildən-nəslə ötürülərək növbə ilə milyardlarla, hətta trilyonlarla il fasiləsiz çənlərin başında gözləsinlər. Bir canlının əmələ gəlməsi üçün hansı şərtlərin mövcud olmasını lazım bilirlərsə, hamısını tətbiq etsinlər. Ancaq nə etsələr də, o çənlərdən əsla bir canlı çıxara bilməzlər.

Zürafələri, aslanları, arıları, bülülləri, tutuquşuları, atları, delfinləri, gülləri, səhləb çiçəklərini, zanbaqları, qərənfilləri, bananları, portağalları, almaları, xurmaları, pomidorları, qovunları, qarpızları, əncirləri, zeytunları, üzümləri, şaftalıları, tovuz quşlarını, qırqovulları, rəngarəng kəpənəkləri və bunlar kimi milyonlarla canlı növündən heç birini əmələ gətirə bilməzlər. Nəinki burada sadaladığımız bir neçə canlı, bunların birçə hüceyrəsini belə əldə edə bilməzlər.

Qısaca desək, şüursuz atomlar birləşərək hüceyrəni əmələ gətirə bilməzlər. Sonra yeni qərar verərək bir hüceyrəni iki yerə bölüb, sonra ardıcıl başqa qərarlar verib elektron mikroskopunu icad edən, sonra öz hüceyrə quruluşunu bu mikroskop altında tədqiq edən professorları əmələ gətirə bilməzlər. Maddə ancaq Allahın üstün yaratması ilə həyat qazanır. Bunun əksini iddia edən təkamül nəzəriyyəsi isə ağıla tamamilə zidd cəfəngiyatdır. Təkamülçülərin ortaya atdığı iddialar üzərində bir az düşünmək yuxarıdakı misalda göstərildiyi kimi, bu həqiqəti üzə çıxarar.

Göz və qulaqdakı texnologiya

Təkamül nəzəriyyəsinin qətiyyəni açıqlaya bilmədiyi digər məsələ isə göz və qulaqdakı üstün duyğu keyfiyyətidir.

Gözlə bağlı mövzuya keçməzdən əvvəl “Necə görürük?” sualına qısaca cavab verək. Bir cisimdən gələn şüalar gözdə tor qışaya tərsinə düşür. Bu şüalar buradakı hüceyrələr tərəfindən elektrik siqnallarına çevrilir və beyinin arxa hissəsindəki görmə mərkəzi adlanan kiçik nöqtəyə ötürülür. Bu elektrik siqnalları bir sıra ardıcıl proseslərdən sonra beyindəki bu mərkəzdə görüntü kimi şərh edilir.

Bu məlumatdan sonra düşünək: beyin işığa qapalıdır. Yəni beyinin içi qapqaranlıqdır, işıq beyinin yerləşdiyi yerə girə bilməz. Görmə mərkəzi adlanan yer qapqaranlıq, işığın düşmədiyi, bəlkə, heç qarşılaşmadığınız qədər qaranlıq yerdir. Ancaq siz bu zülmət qaranlıqda işıqlı, aydın dünyanı izləyirsiniz.

Üstəlik, bu, o qədər aydın və keyfiyyətli görüntüdür ki, XXI əsrin texnologiyası belə hər cür imkanı olmasına baxmayaraq, bu aydın görüntünü əldə edə bilmir. Məsələn, hal-hazırda oxuduğunuz kitaba, kitabı tutan əllərinizə baxın, sonra başınızı qaldırın və ətrafınıza baxın. Hal-hazırda gördüyünüz aydın və keyfiyyətli görüntünü başqa bir yerdə görmüsünüzmü? Bu qədər aydın görüntünü sizə dünyanın qabaqcıl televizor şirkətlərinin istehsal etdiyi təkmilləşdirilmiş televizor ekranı belə verə bilməz.

100 ildən bəri minlərlə mühəndis bu aydın görüntünü əldə etmək üçün çalışır. Bunun üçün fabriklər, böyük müəssisələr qurulur, tədqiqatlar aparılır, planlar və dizaynlar edilir. Bir televizor ekranına baxın, bir də hal-hazırda əlinizdə tutduğunuz bu kitaba. Arada böyük aydınlıq və keyfiyyət fərqi olduğunu görəcəksiniz. Həm də televizorun ekranı sizə iki ölçülü görüntü göstərir, lakin siz üç ölçülü, dərin perspektivi olan görüntü izləyirsiniz.

Uzun illərdən bəri on minlərlə mühəndis üç ölçülü televizor icad etməyə, gözün görmə keyfiyyətini əldə etməyə çalışırlar. Bəli, üç ölçülü televizor kimi sistem istehsal edə bildilər, amma onu da eynəksiz üç ölçülü görmək mümkün deyil, həm də bu, süni üçölçülü görüntüdür. Arxa tərəf daha bulanıq, ön tərəf isə kağız dekorasiya kimi görünür. Heç bir zaman gözün gördüyü qədər aydın və keyfiyyətli görüntü əmələ gəlmir. Kamerada da, televizorda da mütləq görüntü itkisi olur.

Təkamülçülər bu keyfiyyətli və aydın görüntünü əmələ gətirən mexanizmin təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edirlər. İndi birisi sizə otağınızda televizorun təsadüflər nəticəsində əmələ gəldiyini, atomların birləşib bu görüntünü əmələ gətirən aləti meydana gətirdiyini desə, nə düşünərsiniz? Minlərlə insanın birlikdə edə bilmədiyini şüursuz atomlar necə etsin?

Gözün gördüyündən daha bəsit görüntünü əmələ gətirən alət təsadüfən əmələ gəlmirsə, gözün və gözün gördüyü görüntünün də təsadüfən meydana gəlməyəcəyi çox açıqdır. Eyni vəziyyət qulağa da aiddir. Xarici qulaq ətrafdakı səsləri qulaq seyvanı vasitəsilə toplayıb daxili qulağa ötürür; daxili qulaq da bu titrəyişləri elektrik impulslarına çevirərək beyinə göndərir. Eynilə görməyə olduğu kimi, eşitmə prosesi də beyindəki eşitmə mərkəzində həyata keçir.

Göz üçün dediklərimiz qulağa da aiddir, yəni beyin işıq kimi səsə də qapalıdır, səs keçirmir. Ona görə, xarici aləm nə qədər səs-küylü olsa da, beyinin içi tamamilə səssizdir. Buna baxmayaraq, ən aydın səslər beyində eşidilir. Səs keçirməyən beyninizdə orkestr simfoniyları dinləyir, ətraf mühitin bütün səs-küyünü eşidirsiniz. Ancaq həmin anda həssas bir cihazla beyninizin içindəki səs səviyyəsi ölçülsə, burada səssizliyin hakim olduğu məlum olacaqdır.

Aydın görüntü əldə etmək ümidi ilə texnologiyadan necə istifadə edildisə, səs üçün də eyni səylər on illərdən bəri davam etdirilir. Səsyazma cihazları, musiqi mərkəzləri, bir çox elektron alət, səs qəbul edən musiqi sistemləri bu fəaliyyətlərin nəticələrindən bəziləridir. Ancaq bütün texnologiyaya və bu sahədə minlərlə mühəndis və mütəxəssis işləməsinə baxmayaraq, qulağın əmələ gətirdiyi qədər aydın və keyfiyyətli səs əldə edilməmişdir. Ən böyük musiqi sistemi şirkətinin istehsal etdiyi ən keyfiyyətli musiqi mərkəzini düşünün.

Səsi qeyd etdikdə mütləq səsin bir hissəsi itir, az da olsa təhrif olur və ya musiqi mərkəzini işə saldıqda hələ musiqi çalmazdan əvvəl mütləq bir cızıltı eşidirsiniz. Ancaq insan orqanizmindəki texnologiyanın məhsulu olan səslər olduqca aydın və qüsursuzdur. İnsan qulağı heç vaxt musiqi mərkəzində olduğu kimi cızıltılı və ya təhrif olunmuş şəkildə səs eşitmir; səs necədirsə, tam və aydın şəkildə onu eşidir.

Bu, insan yaradıldığı gündən bəri belədir. İndiyə qədər insanın istehsal etdiyi heç bir görüntü və səs cihazı göz və qulaq qədər həssas və keyfiyyətli qəbuledici olmamışdır. Ancaq görmə və eşitmə hadisəsində bütün bunların fəvqündə duran çox böyük həqiqət də var.

Beyinin içində görən və eşidən şüur kimə aiddir?

Beyinin içində parlaq, rəngli dünyanı izləyən, simfoniyları, quşların civiltilərini dinləyən, gülü qoxulayan kimdir?

Bir cisimdən gələn xəbərdarlıqlar elektrik siqnalına çevrilərək beyində bir təsir meydana gətirərlər.

Görürəm deyərkən, əslində zehnimizdəki elektrik siqnallarının təsirini seyr edirik. Beyin işığa bağlıdır. Yeni beyin içi qapqaranlıqdır, işıq beyin olduğu yerə qədər girə bilməz. Görüntü mərkəzi deyilən yer qapqaranlıq, işığın əsla çatmadığı, bəlkə də heç qarşılaşmadığınız qədər qaranlıq bir yerdir. Ancaq siz bu zülmət qaranlıqda işıqlı, tərtəmiz bir dünyanı seyr edirsiniz.

İnsanın gözlərindən, qulaqlarından, burnundan gələn siqnallar elektrik impulsu kimi beyinə ötürülür. Biologiya, fiziologiya və ya biokimya kitablarında bu görüntünün beyində necə əmələ gəlməsinə dair bir çox şey oxuyursunuz. Ancaq bu mövzu haqqında ən mühüm həqiqətə heç bir yerdə rast gələ bilməzsiniz: beyində bu elektrik impulslarını görüntü, səs, qoxu və hiss kimi qavrayan kimdir? Beyinin içində gözə, qulağa, buruna ehtiyac hiss etmədən bütün bunları qavrayan bir şüur var. Bu şüur kimə aiddir?

Əlbəttə, bu şüur beyini təşkil edən sinirlər, yağ təbəqəsi və sinir hüceyrələrinə aid deyil. Elə buna görə, hər şeyin maddədən ibarət olduğunu zənn edən darvinist-materialistlər bu suallara heç cür cavab verə bilmirlər. Çünki bu şüur Allahın yaratdığı ruhdur. Ruhun görüntünü izləmək üçün gözə, səsi eşitmək üçün qulağa ehtiyacı yoxdur. Eyni zamanda, düşünmək üçün beyinə də ehtiyacı yoxdur.

Bu açıq və elmi həqiqəti oxuyan hər insan beyinin içindəki bir neçə sm³-lik, qapqaranlıq yerə bütün kainatı üçölçülü, rəngli, kölgəli və işıqlı şəkildə sığışdıran uca Allahı düşünüb, Ondan qorxub Ona sığınmalıdır.

Materialist inanc

Bura qədər təhlil etdiklərimiz təkamül nəzəriyyəsinin elmi kəşflərə zidd iddia olduğunu göstərir. Nəzəriyyənin həyatın mənşəyi haqqındakı iddiası elmə ziddir, irəli sürdüyü təkamül

mexanizmlərinin heç bir təkamül gücü yoxdur və fosillər nəzəriyyənin iddia etdiyi ara keçid formalarının yaşamadığını göstərir. Bu təqdirdə, əlbəttə, təkamül nəzəriyyəsi elmə zidd fərziyyə kimi bir kənara qoyulmalıdır. Belə ki, tarix boyu dünya mərkəzli kainat modeli kimi bir çox düşüncə tərz elmin gündəmindən çıxarılmışdır.

Ancaq təkamül nəzəriyyəsi təkidlə elmin gündəliyində saxlanılır. Hətta bəzi insanlar nəzəriyyənin tənqid edilməsini elmə təcavüz kimi göstərməyə çalışırlar. Axı niyə? Bunun səbəbi təkamül nəzəriyyəsinin bəzi kütlələr üçün əl çəkilməz doqmatik inanc olmasıdır. Bu kütlələr materialist fəlsəfəyə kor-koranə bağlıdırlar və darvinizmi də təbiət haqqında yeganə materialist açıqlama olduğu üçün mənimsəyiblər. Bəzən bunu açıq şəkildə etiraf edirlər. Harvard Universitetindən məşhur genetik və eyni zamanda, qabaqcıl təkamülçülərdən olan Riçard Levontin əvvəlcə materialist, sonra elm adamı olduğunu belə etiraf edir:

“Bizim materializmə bir inancımız var, bu “a priori” (əvvəlcədən qəbul edilmiş, doğru fərz edilmiş) inandır. Bizi dünya haqqında materialist açıqlama verməyə məcbur edən şey elmi metodlar və qanunlar deyil. Əksinə, materializmə olan “a priori” bağlılığımız səbəbi ilə dünya haqqında materialist açıqlama verən tədqiqat metodları və anlayışlarını uydururuq. Materializm mütləq doğru olduğuna görə də ilahi açıqlamanın səhnəyə çıxmasına icazə verə bilmərik”. (Richard Lewontin, “The Demon-Haunted World”, The New York Review of Books, 9 yanvar 1997, səh. 28)

Bu sözlər darvinizmin materialist fəlsəfəyə bağlılıq uğrunda davam etdirilən bir doqma olduğunun açıq ifadəsidir. Bu doqma maddədən başqa heç bir varlıq olmadığını qəbul edir. Bu səbəbdən də cansız, şüursuz maddənin həyatı əmələ gətirdiyinə inanır. Milyonlarla müxtəlif canlı növünün, məsələn, quşların, balıqların, zürafələrin, pələnglərin, həşəratların, ağacların, çiçəklərin, balinaların və insanların maddənin öz daxilindəki reaksiyalarla, yəni yağan yağışla, çaxan şimşəklə, cansız maddədən əmələ gəldiyini qəbul edir. Əslində isə bu, həm ağla, həm də elmə ziddir. Amma darvinistlər Allahın açıq-aşkar varlığını qəbul etməmək üçün bu ağıldan və elmdən kənar fikri cahilliklə müdafiə etməkdə davam edirlər.

Canlıların mənşəyinə materialist düşüncə ilə baxmayan insanlar isə bu açıq həqiqəti görəcəklər: bütün canlılar üstün güc, bilik və ağla malik olan Yaradanın əsəridir. Yaradan bütün kainatı yoxdan var edən, ən qüsursuz şəkildə nizama salan və bütün canlıları yaradan Allahdır.

Təkamül nəzəriyyəsi dünya tarixinin ən təsirli sehridir

Burada bunu da bildirmək lazımdır ki, heç bir ideologiyanın təsiri altında qalmadan, sadəcə ağılı və məntiqini işlədən hər insan elm və mədəniyyətdən uzaq xalqların xurafatlarını xatırladan təkamül nəzəriyyəsinə inanmağın qeyri-mümkün olduğunu asanlıqla anlayacaqdır.

Yuxarıda da bildirildiyi kimi, təkamül nəzəriyyəsinə inananlar böyük bir çənin içində bir çox atomu, molekulu, cansız maddəni dolduran və bunların qarışığından zaman ərzində düşünən, dərk edən, kəşflər edən professorların, universitet tələbələrinin, Eynşteyn, Həbl kimi elm adamlarının, Frank Sinatra, Çarlton Heston kimi aktyorların, bununla yanaşı, ceyranların, limon

ağaclarının, qərənfillərin çıxacağına inanırlar. Həm də bu cəfəng iddiaya inananlar elm adamları, professorlar, mədəniyyətli, təhsilli insanlardır.

Bu səbəbdən, təkamül nəzəriyyəsi haqqında dünya tarixinin ən böyük və ən təsirli sehri ifadəsini işlətmək yerinə düşər. Çünki dünya tarixində insanların bu dərəcədə aqlını başından alan, ağıl və məntiqə düşünmələrinə imkan verməyən, gözlərinin qarşısına sanki bir pərdə çəkib çox açıq olan həqiqətləri görmələrinə mane olan başqa inanc və ya iddia yoxdur.

Bu, afrikalı bəzi qəbilələrin totemlərə, Səba xalqının Günəşə tapınmasından, hz. İbrahimin qövmünün düzəltdikləri bütlərə, hz. Musanın qövmünün qızıldan düzəltdikləri buzova tapınmalarından daha qorxulu və ağlasığmaz korluqdur. Əslində, bu vəziyyət Allahın Quranda işarə etdiyi ağılsızlıqdır. Allah bəzi insanların anlayışlarının bağlı olacağını və həqiqətləri görməkdən məhrum olacağını bir çox ayəsində bildirir. Bu ayələrdən bəziləri belədir:

“Həqiqətən, kafirləri əzabla qorxutsan da, qorxutmasan da, onlar üçün birdir, iman gətirməzlər. Allah onların ürəyinə və qulağına möhür vurmuşdur. Gözlərində də pərdə vardır. Onları böyük bir əzab gözləyir! (Bəqərə surəsi, 6-7)

“... Onların qəlbləri vardır, lakin onunla anlamazlar. Onların gözləri vardır, lakin onunla görməzlər. Onların qulaqları vardır, lakin onunla eşitməzlər. Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də, daha çox zəlalətdədirlər. Qafil olanlar da məhz onlardır!

(Əraf surəsi, 179)

Allah “Hicr” surəsində də bu insanların möcüzələr görsələr də, inanmayacaq qədər sehləndiklərini belə bildirir:

“Əgər onlara göydən bir qapı açsaq və oradan durmadan yuxarı dırmaşsalar yenə də: “Gözümüz bağlanmış, biz sehlənmişik”, - deyərlər. (Hicr surəsi, 14-15)

Bu qədər geniş kütləyə bu sehrin təsir etməsi, insanların həqiqətlərdən bu qədər uzaq saxlanması və 150 ildən bəri bu sehrin pozulmaması isə sözlə ifadə edilməyəcək qədər heyvətli vəziyyətdir. Çünki bir və ya bir neçə insanın qeyri-mümkün ssenarilərə, cəfəng və məntiqsiz iddialara inanmalarını anlamaq olar.

Ancaq dünyanın hər tərəfindəki insanların şüursuz və cansız atomların ani qərarla birləşib qeyri-adi mütəşəkkillik, nizam, ağıl və şüur nümayiş etdirərək qüsursuz sistemlə işləyən kainatı, həyat üçün uyğun hər cür xüsusiyyətə malik olan Yer planetini və saysız-hesabsız kompleks sistemdən ibarət canlıları meydana gətirdiyinə inanmasının sehrdən başqa heç bir açıqlaması yoxdur.

Allah Quranda inkarçı fəlsəfənin tərəfdarı olan bəzi şəxslərin etdikləri sehlərlə insanlara təsir etdiklərini hz. Musa ilə firon arasında baş verən bir hadisə ilə bizə bildirir. Hz. Musa firona haqq dini təbliğ etdikdə firon hz. Musaya öz bilici sehlərkələri ilə insanların toplaşdığı bir yerdə qarşılaşmasını söyləyir. Hz. Musa sehlərkərlə qarşılaşdıqda əvvəlcə onların bacarıqlarını göstərməsini əmr edir. Bu hadisənin danışıldığı ayə belədir:

“ (Musa:) “Siz atın”, - dedi. Onlar (əsalarını yerə) atdıqda, adamların gözlərini bağlayıb (sehləyib) onları qorxutdular və böyük bir sehlə göstərdilər.

(Əraf surəsi, 116)

Göründüyü kimi, fironun sehrkarları hz. Musa və ona inananlardan başqa insanların hamısını sehlrləyə bilmişdilər. Ancaq onların atdıqlarına qarşı hz. Musanın ortaya qoyduğu dəlil onların bu sehrini, ayədəki ifadə ilə uydurduqlarını udmuş, yəni təsirsiz etmişdir:

“ Biz də Musaya: “Əsanı tulla!” - deyə vəhy etdik. Bir də (baxıb gördülər ki,) əsa onların uydurub düzəltdikləri bütün şeyləri udur. Artıq haqq zahir, onların uydurub düzəltdikləri yalanlar isə batıl oldu. (Sehrbazlar) orada məğlub edildilər və xar olaraq geri döndülər. (Əraf surəsi, 117-119)

Ayələrdə də bildirildiyi kimi, əvvəllər insanlara sehlrləyərək təsir göstərən bu şəxslərin etdiklərinin saxtakarlıq olmasının başa düşülməsi ilə sözügedən şəxslər alçalmışlar. Dövrümüzdə də bir sehrin təsiri ilə elmilik adı altında olduqca cəfəng iddialara inanan və bunları müdafiə etmək üçün həyatlarını qurban verənlər əgər bu iddialardan əl çəkməsələr, həqiqətlər tam mənası ilə üzə çıxdıqda və sehr pozulduqda alçalacaqlar. Belə ki, təqribən 60 yaşına qədər təkamülü müdafiə edən və ateist filosof olan, ancaq sonradan həqiqətləri görənlər Malkolm Maqerik təkamül nəzəriyyəsinin yaxın gələcəkdə düşəcəyi vəziyyəti belə açıqlayır:

“Mən özüm təkamül nəzəriyyəsinin xüsusilə tətbiq edildiyi sahələrdə gələcəyin tarix kitablarındakı ən böyük yumor hədəflərindən biri olacağına inandım. Gələcək nəsillər bu qədər çürük və qeyri-müəyyən hipotezin inanılmaz saflıqla qəbul edilməsini heyrtlə qarşılayacaqlar”. (Malcolm Muggeridge, The End of Christendom, Grand Rapids: Eerdmans, 1980, səh. 43)

Bu gələcək uzaq deyil, əksinə, çox yaxın gələcəkdə insanlar “təsadüf”lərin ilah olmasının mümkünsüzlüyünü anlayacaqlar və təkamül nəzəriyyəsi dünya tarixinin ən böyük yalanı və ən güclü sehri kimi tərif ediləcəkdir. Bu güclü sehr böyük sürətlə dünyanın hər tərəfində insanlar üzərində təsirini itirməyə başlamışdır. Təkamül yalanının sirrinin öyrənən bir çox insan bu yalana necə aldandığını heyrt və təəccüblə qarşılayır.

*“ ...Sənin bizə öyrətdiklərinədən başqa bizdə heç bir bilik yoxdur!
Həqiqətən, Sən bilənsən, müdriksən!*

(Bəqərə surəsi, 32)

ƏDƏBİYYAT

1. Sidney Fox, Klaus Dose, "Molecular Evolution and The Origin of Life", New York: Marcel Dekker, 1977, səh. 2
2. Alexander I. Oparin, "Origin of Life", (1936) New York, "Dover" Publications, 1953 (Reprint), səh.196
3. "New Evidence on Evolution of Early Atmosphere and Life", Bulletin of the American Meteorological Society, cild 63, noyabr 1982-ci il, səh. 1328-1330
4. Stanley Miller, "Molecular Evolution of Life: Current Status of the Prebiotic Synthesis of Small Molecules", 1986-cı il, səh. 7
5. Jeffrey Bada, Earth, fevral 1998-ci il, səh. 40
6. Leslie E. Orgel, "The Origin of Life on Earth", Scientific American, cild 271, oktyabr 1994-cü il, səh. 78
7. Charles Darwin, "The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition", Harvard University Press, 1964-cüil, səh. 189
8. Charles Darwin, "The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition", Harvard University Press, 1964-cü il, səh. 184
9. B. G. Ranganathan, Origins?, Pennsylvania: "The Banner Of Truth Trust", 1988-ci il
10. Charles Darwin, "The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition", Harvard University Press, 1964-cü il, səh. 179
11. Derek A. Ager, "The Nature of the Fossil Record", Proceedings of the British Geological Association, cild 87, 1976-cı il, səh. 133
12. Douglas J. Futuyma, Science on Trial, New York: Pantheon Books, 1983-cü il. Səh. 197
13. Solly Zuckerman, Beyond The Ivory Tower, New York: Toplinger Publications, 1970, səh. 75-94; Charles E. Oxnard, "The Place of Australopithecines in Human Evolution: Grounds for Doubt", Nature, cild 258, səh. 389
14. J. Rennie, "Darwin's Current Bulldog: Ernst Mayr", Scientific American, dekabr 1992-ci il
15. Alan Walker, Science, cild 207, 1980-ci il, səh. 1103; A. J. Kelso, Physical Antropology, 1-ci nəşr, New York: J. B. Lipincott Co., 1970-ci il, səh. 221; M. D. Leakey, Olduvai Gorge, c. 3, Cambridge: Cambridge University Press, 1971-ci il, səh. 272
16. "Time", noyabr 1996-cı il
17. S. J. Gould, "Natural History", cild 85, 1976-cı il, səh. 30
18. Solly Zuckerman, Beyond The Ivory Tower, New York: Toplinger Publications, 1970-cı il, səh. 19

19. Richard Lewontin, “The Demon-Haunted World”, The New York Review of Books, 9 yanvar 1997-ci il, səh. 28

20. Malcolm Muggeridge, The End of Christendom, Grand Rapids: Eerdmans, 1980-ci il, səh.43

Atatürk Türk millətinin bənzərsiz siyasi dahisi, ən güclü dövlət xadimi və şübhəsiz, ən böyük sərkərdəsidir. O, həm fitri qabiliyyətləri, həm də həyatı boyu qazandığı xüsusiyyətlər baxımından çox üstün və seçilən xüsusiyyətlərə malikdir. Onun üstün hərbi dühası uzaqgörənlik, həmişə düzgün qərar qəbul etmək bacarığı, mərdlik, polad iradə, əzmkarlıq, qətiyyət və güclü məsuliyyət hissi kimi xüsusiyyətlərdə özünü göstərir.

Atatürkün bu xüsusiyyətlərini nümunə götürməyə və bu mövzuda digər xalqlara nümunə olmağa diqqət yetirməliyik. Buna nail olmağın yolu isə Atatürkü həyatı, hərbi xidməti, ictimai həyatı, əxlaqı ilə bütövlükdə tanımaqdan keçir. Atatürkü yaxşı anlamaq; Bu, təkcə onun haqqında yaxşı sözlər demək, sözdə tərifləmək deyil, onun millətindən nə istədiyini anlamaq, ideya və prinsiplərini həyata keçirmək deməkdir.

Bu əsərdə; doğulduqdan məktəb illərinə, zabit kimi fəaliyyət göstərməsindən baş komandanlığına, səmimi müsəlmanlığından fəal ictimai həyatına, prinsiplərindən tutduğu islahatlara qədər hər yönü ilə Atatürkü öyrənəcək və ona olan sevginizin və hörmətinizin artdığını görəcəyik.

Doğrudan da, Mustafa Kamal Atatürk ölkəni “bitdi” deyilən yerdən başlayaraq zülmətdən nura çıxaran bənzərsiz bir liderdir. İndi biz də onun bizə qoyub getdiyi bu gözəl ölkəni ən gözəl şəkildə qorumalı, ölkəmizi Atatürkün sözü ilə desək, “müasir sivilizasiyalar” səviyyəsinə çatdırmaq üçün çox çalışmalıyıq.

ADNAN OKTAR

MÜƏLLİF HAQQINDA

Harun Yəhya təxəllüsündən istifadə edən Adnan Oktar, 1956-cı ildə Ankarada anadan olmuşdur. 1980-ci illərdən dini, elmi və siyasi mövzularda çoxlu əsərlər hazırlayıb. Bunlardan başqa müəllifin təkamülçülərin saxtakarlıqlarını, iddialarının əsassızlığını, darvinizmlə qanlı ideologiyalar arasındakı qaranlıq əlaqələri ortaya qoyan çox əhəmiyyətli əsərləri vardır.

Müəllifin bütün əsərlərindəki ortaq məqsəd Quranın mesajını dünyaya çatdırmaq, bununla da insanları Allahın varlığı, birliyi və axirət həyatı kimi fundamental iman məsələləri üzərində düşünməyə sövq etmək, inkarçı sistemin çürük əsaslarını və azğın tətbiqlərini üzə çıxarmaqdır. Əslində, yazıcının 73 fərqli dilə tərcümə edilmiş 300-dən çox əsəri bütün dünyada geniş oxucu kütləsi tərəfindən izlənilir.

Harun Yəhya Toplusu, Allahın izni ilə, 21-ci əsrdə dünya insanlarını Quranda bildirilən sülh və əmin-amanlığa, haqqa və ədalətə, gözəllik və xoşbəxtliyə çatdırmağa vəsilə olacaqdır.